

Normkritisk granskning av övningsexempel på jurist- utbildningen i Göteborg

Erik Mägi

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

Normkritisk granskning av övningsexempel på juristutbildningen i Göteborg

Erik Mägi

Juridiska institutionens skriftserie

Handelshögskolan vid Göteborgs universitet

Skrift 028

2018

Normkritisk granskning av övningsexempel på juristutbildningen i Göteborg

Presentation av projektarbetarna

Erik Mägi, projektledare

Erik Mägi är doktorand på juridiska institutionen i Göteborg. Han forskar om fastställande av föräldraskap, normkritik och rättslig design. Undervisningen består huvudsakligen av familjerätt, arbetsrätt och diskrimineringsrätt. Han är även en av författarna till *Stjärnfamiljejuridik – Svensk familjelagstiftning ur ett normkritiskt perspektiv* (Gleerups 2015).

Ylva Lindh, projektmedarbetare

Ylva Lindh har varit amanuens som projektmedarbetare på juridiska institutionen i Göteborg. Hon är student på juristprogrammet i Göteborg där hon har fördjupat sig i välfärdsrätt och rättsteori. Ylva har sedan FEMJUR startade varit aktiv i föreningen, bland annat som styrelseordförande och som arrangör för konferensen Feministiskt Juristforum 2017.

Jessica Thornström, projektmedarbetare

Jessica Thornström har varit amanuens som projektmedarbetare på juridiska institutionen i Göteborg. Hon är student på juristprogrammet i Göteborg där hon valt en förvaltningsrättslig och humanjuridisk inriktning. Jessica har ett flerårigt engagemang inom FEMJUR, bland annat genom att företräda föreningen i utbildningsutskottet och som arrangör för konferensen Feministiskt Juristforum 2017.

© Erik Mägi, Göteborg 2018

Omslagsbild: Chris Buck (chrisbuck.com)

Tryck: Stema Specialtryck AB

ISBN 978-91-87869-16-7

Förord

Det har varit ett privilegium att få arbeta med ett projekt som i så hög grad engagerar lärarkollegiet på juridiska institutionen i Göteborg. Det visar att normkritiska granskningar av detta slag är betydelsefulla. Tack till alla kollegor som varit involverade i olika samtal. Även tack för tålamodet då höga ambitioner och föräldraledighet gjorde att denna rapport har dröjt. Särskilda tack till Feministiska Juriststudenter i Göteborg (FEMJUR) som visade på behovet av en granskning samt till Torbjörn Odlöw som fångade bollen och såg till att den här granskningen blev av. Även särskilt tack till Jeffrey Johns för guidning i Excel och sättning av text, Anna-Karin Larsson för genomförande av tillförlitlighetstest, Helena Rohdén för input i metodfrågor, Olof Larsson för hjälp med statistikfrågor, Zahra Bayati för värdefulla kommentarer, Chris Buck för tillåtelse att använda hans fotografier samt Mia Gartner för korrekturläsning.

Det största tacket går till projektmedarbetarna Jessica Thornström och Ylva Lindh för engagemang, humor och mycket gott samarbete.

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning.....	5
Sammanfattning	7
Summary	8
1. Bakgrund.....	9
1.1 Uppdraget.....	9
1.2 Styrdokument	9
1.3 Förankring.....	10
1.4 Tidigare granskningar och projekt	13
2. Granskning.....	19
2.1 Syfte, målsättning och frågeställningar	19
2.2 Teori	20
2.3 Metod	23
3. Resultat.....	41
3.1 Representation av enskilda samhällsgrupper	41
3.2 Representation av kombinationer av samhällsgrupper.....	50
3.3 Framställning av olika samhällsgrupper.....	54
4. Analys	65
4.1 Analys av representationen	65
4.2 Analys av framställningen.....	72
4.3 Slutsatser	77
5. Åtgärder.....	79
5.1 Inga självklara lösningar på komplexa problem.....	79
5.2 Några verktyg till lådan.....	82
5.3 Förslag till åtgärder på strukturell nivå	85
Bilaga 1. Sammanställningar av tidigare granskad litteratur.....	89

Sammanfattning

Juridiska institutionen har genomfört en normkritisk granskning av juristutbildningen i Göteborg. Syftet med granskningen är att vara ett verktyg för att bidra till ökad kvalitet i utbildningen avseende mångfald, jämlikhet och inkludering. Granskningen har omfattat grundutbildningens övningsexempel och hur dessa förhåller sig till kön, könsidentitet eller könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsförmåga, sexuell läggning, ålder samt klass/socioekonomisk tillhörighet. Projektet har använt sig av kvantitativ metod för att studera representation och framställning samt normkritisk och intersektionell teori för att analysera samband med samhällsnormer och maktstrukturer.

I utbildningens övningsexempel är män, nordiska personer, vuxna personer samt personer i mellan och högre klass/socioekonomi överrepresenterade jämfört med befolkningen i Sverige. På motsvarande sätt är kvinnor, utomnordiska personer, unga och äldre personer samt personer i lägre klass/socioekonomi underrepresenterade. Det är genomgående samhällsgrupper som är strukturellt normativa och/eller överordnade som är överrepresenterade, medan samhällsgrupper som är strukturellt icke-normativa och/eller underordnade är underrepresenterade. Dessutom är kombinationerna utomnordiska kvinnor och kvinnor i högre klass/socioekonomi ytterligare underrepresenterade. Det visar att intersektionerna av kön, etnisk tillhörighet och klass/socioekonomi förstärker varandra. Andra samhällsgrupper förekommer endast marginellt. Det gäller transpersoner, religiösa personer, personer med funktionsnedsättning samt personer från länder utanför västvärlden, personer som är utsatta för rasism och personer som tillhör nationella minoriteter. Dessa strukturellt icke-normativa/underordnade samhällsgrupper är mer eller mindre osynliggjorda i utbildningens övningsexempel. Däremot förekommer homosexuella eller bisexuella personer i ungefär lika stor omfattning som i befolkningen.

Det finns enskilda övningsexempel som vidmakthåller olika stereotyper och de som bryter stereotyper. Granskningen har dock kunnat visa att utbildningens övningsexempel som helhet framställer män som mer aktiva, som mer självständiga samt mer i offentlig sfär jämfört med kvinnor, vilket befäster traditionella könsroller. Samhällsgrupper som i högre grad framställs som negativa är män, utomnordiska personer, unga personer och personer i lägre klass/socioekonomi. Samtidigt framställs nordiska personer, vuxna personer samt personer i mellan och högre klass/socioekonomi oftare som neutrala eller positiva. Det är framförallt strukturellt normativa/överordnade samhällsgrupper som framställs i positioner med högre status och betydelse i samhället, förutom män som oftare framställs som negativa. Ett annat undantag är att utomnordiska personer, personer med funktionsnedsättning samt personer ur lägre klass/socioekonomi oftare innehar huvudroll. Det kan vara kopplat till att författarna av övningsexemplen i högre grad gör ett aktivt val när personer ur dessa samhällsgrupper tas med.

Sammantaget bidrar representationen i utbildningens övningsexempel till att upprätthålla samhällsnormer och maktstrukturer som framställer ”vita” nordiska och sekulära vuxna (cis)män utan funktionsnedsättningar ur mellan och högre samhällsklasser som norm. Övningsexemplens framställningar bidrar å sin sida till att upprätthålla föreställningar om att män, nordiska personer, vuxna personer och personer i mellan och högre samhällsklasser har högre status och större betydelse. Det innebär att juristutbildningen brister i att spegla samhällets mångfald, i otillräcklig mån framställer olika samhällsgrupper jämlikt samt riskerar att exkludera olika grupper av juriststudenter.

Eftersom det inte finns självklara lösningar på dessa komplexa problem diskuterar rapporten behovet av flera olika konkreta åtgärder. Projektet föreslår att juridiska institutionen i Göteborg som strukturella åtgärder antar tydliga målsättningar för mångfald, jämlikhet och inkludering i utbildningen, ger ämnesgrupper eller kursansvariga i uppdrag att diskutera och rapportera hur de förhåller sig till granskningens resultat och konkreta åtgärder inom deras ämnen, utvecklar incitament för lärarkollegiet att arbeta med dessa frågor, utvecklar strukturerna för att bjuda in och hantera kritik samt utvärderar åtgärderna och följer upp med återkommande granskningar.

Summary

The Department of Law has conducted a norm-critical examination of the LL.M. programme in Gothenburg. The purpose of the examination is to be a tool for contributing to increased quality in the education regarding diversity, equality and inclusion. The examination has included the assignments of the obligatory courses and how they relate to gender, gender identity or gender expressions, ethnicity, religion or other beliefs, ability, sexual orientation, age and class/socioeconomic status. The project has used quantitative methods for studying the representation and description as well as norm-critical and intersectional theory to analyse the connections with social norms and power structures.

In the assignments of the LL.M. programme, men, Nordic people, adults, and people from middle and upper class/socioeconomic status are overrepresented compared to the population in Sweden. Similarly, women, non-Nordic people, young and elderly people, and people from lower class/socioeconomic status are underrepresented. The overrepresented groups are all structurally normative and/or superior, while the underrepresented groups are structurally non-normative and/or subordinate. In addition, the combinations of non-Nordic women and women in upper class/socioeconomic status are even more underrepresented. This shows that the intersections of gender, ethnicity and class/socioeconomic status reinforce each other. Other social groups only occur marginally. This concerns transgender people, religious people, people with disabilities, as well as people from countries outside the western world, people exposed to racism and people belonging to national minorities. These structurally non-normative/subordinate social groups are more or less invisible in the assignments. On the other hand, homosexual or bisexual people are found to be approximately as large as in the population.

There are individual assignments that maintain different stereotypes and those that break stereotypes. However, the examination has shown that the assignments as a whole describes men as more active, more independent and more in the public sphere than women, which consolidates traditional gender roles. Social groups that are more often described as negative are men, non-Nordic people, young people and people from lower class/socioeconomic status. At the same time, Nordic people, adults, and people from middle and upper class/socioeconomic status are often described as neutral or positive. It is primarily structurally normative/superior social groups that are described in positions of higher status and significance, except men who are more often described as negative. Another exception is that non-Nordic people, people with disabilities, and people from lower class/socioeconomic status are more often in the position of main character. It may be because the authors of the assignments make an active choice to include people from these social groups.

In summary, the representation in the assignments contributes to maintaining social norms and power structures that reproduce "white" Nordic and secular adult (cis)men without disabilities from middle and upper class/socioeconomic status as the norm. The description in the assignments contributes to maintaining ideas that men, Nordic people, adults and people from middle and upper class/socioeconomic status have higher status and greater significance. This means that the LL.M. programme in Gothenburg fails in representing the diversity of society, inadequately describes different social groups as equal and risks excluding different groups of law students.

Since there are no obvious solutions to these complex problems, the report discusses the need for several different concrete measures. The project proposes that the Department of Law as structural measures adopts clear objectives for diversity, equality and inclusion in the education, instructs the legal sub-disciplines or course coordinators to discuss and report on how they relate to the results of the examination and concrete actions within their legal disciplines, develops incentives for the teachers to work on these issues, develops the structures for inviting and managing criticisms, evaluates the actions and follows up with recurring examinations.

1. Bakgrund

1.1 Uppdraget

Juridiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, tillsatte i mars 2016 ett projekt för att genomföra en normkritisk granskning för att synliggöra samhällsnormer och maktstrukturer i juristutbildningen i Göteborg. Projektet tillkom efter att studentföreningen Feministiska juriststudenter i Göteborg (FEMJUR) genomfört egna granskningar av övningsuppgifter från vissa kurser på programmet.¹ Uppdraget som projektledare gavs till Erik Mägi (doktorand) och institutionen anställde även två projektmedarbetare, Jessica Thornström (amanuens) och Ylva Lindh (amanuens). Ett utkast på projektets uppdragsbeskrivning skickades under våren 2016 till en referensgrupp bestående av Eva-Maria Svensson (professor), Moa Bladini (universitetslektor), Joachim Åhman (universitetslektor och likabehandlingsansvarig) och Claes Martinsson (universitetslektor och i arbetsgruppen för grundutbildningsreformen) i egenskap av representanter från lärarkollegiet, Zahra Bayati (universitetslektor, Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande) som extern resurs samt studentföreningarna Juridiska Föreningen i Göteborg och FEMJUR Göteborg. Projektplanen slogs därefter fast den 23 juni 2016 av Thomas Erhag (prefekt) och Torbjörn Odlöw (vice-prefekt med ansvar för grundutbildning).²

Projektet inleddes med förarbete vilket framförallt omfattade en kartläggning av liknande tidigare granskningar för att identifiera områden med behov av ytterligare granskning. Projektet har även löpande inhämtat synpunkter från och förankrat projektet hos lärarkollegiet. Det har också funnits utbyte med Juridiska institutionens pilotsatsning om jämställdhetsintegrering vid Göteborgs universitet i samarbete med Nationella sekretariatet för genusforskning och projektet om jämställdhetsprofil av institutionen som genomförs av Sari Kouvo (universitetslektor). Projektet presenterades på juridiska institutionens institutionskonferens den 14 juni 2016. Under sommaren utarbetades metoden för granskningen med stöd av Helena Rohdén (doktorand, Statsvetenskapliga institutionen). Under hösten genomfördes kodning av materialet, framförallt av projektmedarbetarna Jessica Thornström och Ylva Lindh. I december påbörjades analysen av granskningen med tekniskt stöd av Jeffrey Johns (IT-samordnare) och stöd kring statistikbearbetningen av Olof Larsson (postdoktor, Statsvetenskapliga institutionen). Ett tillförlitlighetstest av kodningen genomfördes även av Anna-Karin Larsson (amanuens). Projektets preliminära resultat presenterades för juridiska institutionens kollegium den 15 december 2016. Under våren 2017 slutfördes statistikföringen med hjälp av Bengt Bengtsson (konsult, Statistiska konsultgruppen). Under denna tid författades även denna rapport. Utkast till rapport presenterades på juridiska institutionens institutionskonferens 20 juni 2017. Referensgruppen har även tagit del av rapporten och kommenterat den över sommaren 2017.

Vi överlämnar härmed rapporten av granskningen. Uppdraget är i och med detta utfört.

1.2 Styrdokument

Styrdokument som kan ha betydelse för juristutbildningens förhållningssätt till samhällsnormer och maktstrukturer återfinns på olika nivåer. Av regeringsformen framgår att det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller

¹ Se mer om granskningarna nedan under rubrik Sammanställning C1 och skatterätt.

² Erhag och Odlöw *Projektplan - Normkritisk granskning av juristutbildningen*. Juridiska institutionen i Göteborg, 2016.

den enskilde som person.³ Av högskolelagen framgår bland annat att högskolornas verksamhet ska främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö, ekonomisk och social välfärd och rättvisa.⁴ Högskolelagens målsättning om hållbar utveckling kan kopplas till FN:s utvecklingsprogram UNDP som 2015 har antagit 17 globala utvecklingsmål för hållbar utveckling där mål 5 gäller jämställdhet mellan män och kvinnor och mål 10 minskad ojämlikhet och att bland annat främja social, ekonomisk och politisk inkludering av alla oavsett ålder, kön, funktionsnedsättning, ras, etnicitet, härkomst, religion, ekonomisk status eller annan status.⁵ Vidare föreskriver högskolelagen att jämställdhet mellan kvinnor och män alltid iakttas och främjas.⁶ Utbildning på grundnivå ska också bland annat utveckla studenternas förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar.⁷ Ser vi till examensordning för juristexamen framgår där att studenten bland annat ska visa kunskap om sådana samhälls- och familjeförhållanden som påverkar kvinnors och mäns livsbetingelser samt visa förmåga till ett självständigt och kritiskt förhållningssätt gentemot rättssystemet.⁸ Liknande formuleringar återfinns i Göteborgs universitet, Handelshögskolans utbildningsplan för juristprogrammet.⁹

1.3 Förankring

Projektet har förankrats och diskuterats i flera omgångar och på flera sätt bland institutionens personal. Projektet har engagerat många i personalen. Många kollegor har ställt frågor och kommit med kommentarer. Det har framförallt skett i samband med två institutionskonferenser och ett julkollegium. Projektledaren har utöver detta haft flera enskilda samtal med kollegor om projektet. Ett utkast på projektets uppdragsbeskrivning har dessutom skickats ut till referensgrupp bestående av representanter från lärarkollegiet och studentorganisationer. Referensgruppen har även fått del av ett utkast till rapporten och kommenterat den. Den input som har kommit projektet till del har sammanfattats nedan under rubrikerna förväntningar, farhågor, funderingar och förslag. Vi har här valt att lyfta fram input gällande själva granskningen och utelämnat diskussioner om andra frågor, till exempel personalfrågor.

Förväntningar

Flera personer på juridiska institutionen har uttryckt att en normkritisk granskning av juristprogrammet är behövd och önskad. Någon har uttryckt att en systematisk granskning borde ha genomförts redan för länge sedan. Det finns även förväntningar på att projektet får uttalat starkt stöd från institutionsledningen. Det förväntas också att projektets resultat ska få ett faktiskt genomslag på undervisningen.

Det har framförts att projektet är en del av reformarbetet med grundutbildningen och att det passar bra in i tiden. Med tanke på att det inte finns någon tydlig profilering hos de olika juridiska lärosätena av dessa frågor idag finns det en potential för Göteborg att utmärka sig. Kommentarer har också

³ Regeringsform 1 kap. 2 § 5 st.

⁴ Högskolelag 1 kap. 5 § 1 st.

⁵ UNDP <http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html> (hämtad 170624).

⁶ Högskolelag 1 kap. 5 § 2 st.

⁷ Högskolelag 1 kap. 8 § 2 st. 1 p.

⁸ Examensordning för juristexamen (bilaga till Högskoleförordningen)

⁹ Juristprogrammet, 270 högskolepoäng (S2JUR) Göteborgs universitet, Handelshögskolan, senaste ändringen 2016-03-14.

kommit om att det är bra att vi tittar på grundutbildningen som helhet i vilken fråga som helst, eftersom vi annars oftast har uppmärksamheten på en kurs eller ett rättsområde i taget.

Farhågor

En återkommande farhåga är att granskningen inte kommer att *genomföras* på allvar. Det finns oro att projektet har för lite resurser och därför kommer att vara för ytlig. Det har också kommit kommentarer om att granskningen inte är vetenskaplig utan enbart kommer att bekräfta projektarbetarnas personliga åsikter.

En andra återkommande farhåga är att projektet inte kommer att *tas* på allvar. Det finns en farhåga att uppmärksamheten på frågorna är ojämn inom lärarkollegiet och att flera inte förstår frågorna mer än ytligt. Granskningen befaras därför att komma att förlöjligas och inte tas på allvar från delar av kollegiet, alternativt enbart tas på allvar genom läpparnas bekännelse. Det finns risk att projektet skulle kunna bli en skrivbordsprodukt. Flera upplever att samtalsklimatet i dessa frågor är hårt och att många har svårt att göra sin röst hörd.

Det finns även en misstro mot att projektet kommer att genomföras uppifrån och ned vilket kan hindra de nedifrån och upp processer om dessa frågor som redan pågår. En annan oro är att för mycket uppmärksamhet på dessa frågor i utbildningen gör att de klassiska juridiska färdigheterna hamnar i skymundan. När det gäller granskningens innehåll finns det farhågor att granskning på flera samhällsgrupper kommer att ge minskad uppmärksamhet på kön, men även att fokus på diskrimineringsgrunderna gör att klassperspektivet uteblir. En kommentar av referensgruppen som inkom vid läsningen av utkastet till rapport var att trots att vi har ambitionen att ha en bred normkritisk analys är genus- och sexualitetsperspektiven dominerande på bekostnad av andra diskrimineringsgrunder.

Funderingar

Flera funderingar har framkommit gällande hur dessa frågor kan få praktiskt genomslag undervisningen. Räcker det att ersätta namn med neutrala beteckningar som ”Piff och Puff”? Ska utbildningsmaterialet ha med juridiskt irrelevanta aspekter för att synliggöra marginalgrupper, t.ex. nämna att en direktör sitter i rullstol? Finns det en risk för överrepresentation av vissa grupper om vi vänder på steken och osynliggör andra grupper? Hur ska vi kommunicera om vi har icke-val, ska vi t.ex. skriva på kurslitteraturlistan att all litteratur är skriven av män eftersom det bara finns män som har skrivit juridisk litteratur inom det aktuella ämnet? Några av dem som har arbetet med dessa frågor genom att aktivt förändra undervisningsmaterial har upplevt ett ytterligare problem är att de får mer kritik av studenterna än innan. De har blivit anmälda för att ha kvinnor i negativa exempel, icke-nordiska personer som tilltalad med mera när de har försökt att skriva nyanserat och lyfta fram olika samhällsgrupper i olika situationer.

Det har också påpekats att olika rättsområden står inför olika problem. Inom vissa rättsområden kan det räcka att vi byter ut namn på personer i övningsexempel medan inom andra rättsområden har personernas samhällsgrupp betydelse för själva rättsfrågan och till maktstrukturer i samhället. Ett exempel som lyfts fram är brott kopplade till kön som till exempel kvinnofridskränkning. En åsikt som framförts är att de juridiska frågorna måste sättas in i sin samhällskontext. Ämneskunskaper och kunskaper om sammanhanget rätten verkar i kan förstärka varandra.

Förslag

Ett förslag som inkommit har varit att kartlägga tidigare genomförda granskningar på andra lärosäten för att se vad det redan finns för kunskap samlad om dessa frågor.

Ett annat förslag har varit att intervjua lärare om hur de förhåller sig till dessa frågor i den praktiska undervisningen. En lärare har påpekat att hen använder en normativ dom för att i undervisningen få studenter att bli medvetna om sina fördomar. Detta framkommer inte av att bara granska utbildningsmaterialet. En annan närliggande fråga är hur lärare förhåller sig till känsliga frågor som till exempel sexualbrott och diskriminering på grund av sexuell läggning.

Ett ytterligare förslag har varit att lägga till medborgarstatus, migrationsstatus eller liknande som grund för granskningen.

I projektets slutfas uppkom diskussioner om hur institutionen och studenter förhåller sig till kritik angående samhällsnormer och maktstrukturer inom undervisningen, utifrån att detta kommit upp under hösten 2017. Det har i och med detta föreslagits att projektet ska belysa detta och komma med förslag på åtgärder.

Projektets förhållningssätt till inputen

Projektet har sett ovanstående diskussioner som en fruktbar aspekt av projektet. Samhällsnormer och maktstrukturer består av flera lager, från globala strukturer till personliga känslor. Vi ser ett intellektuellt och känslomässigt engagemang som nödvändigt för att kunna genomföra en normkritisk granskning och genomföra förändringar i dessa frågor. Det som framkommit under förankringsprocessen visar att det inom institutionen inte finns någon tydlig gemensam förståelse av problemen och inte heller en tydlig gemensam vilja att ta till åtgärder. Detta gör att ett förändringsarbete i dessa frågor står inför stora utmaningar. I detta är det nödvändigt att hel institutionen tar gemensamt ansvar för att motverka icke konstruktiv kritik som riskerar att skapa rädsla för att ta upp frågorna. Det är även viktigt att vi backar upp och ger konstruktiv kritik till de som tar upp frågorna.

Den input vi har fått i förankringsarbetet har lett till att vi har lagt möda på att granskningen ska bli väl vetenskapligt utförd. Vi har också valt att avgränsa frågeställningarna och materialet för att kunna göra en mer djupgående analys. För att kunna genomföra en bred normkritisk granskning har vi däremot ansträngt oss att genomföra analys rörande alla etablerade grunder, i den mån det har varit möjligt utifrån det material vi har.

Projektet innebär i första hand en granskning och i mindre grad ett förändringsarbete. Granskningen kommer att hålla upp en spegel och synliggöra hur utbildningen ter sig ur ett normkritiskt perspektiv. Projektet kommer därför att lägga huvudsaklig vikt vid att studera normer i utbildningen. Projektet kommer sedan ge förslag på strukturell nivå om hur institutionen kan ta arbetet vidare. Förändringsarbetet kommer framförallt behöva genomföras av institutionen.

Projektet kommer också att rikta in sig på undervisningens innehåll och inte på personal-, styrnings- och arbetsmiljöfrågor med mera. Då projektet har väckt sådana frågor har de förts vidare i andra forum.

Det har inte funnits möjlighet att inom detta projekt att beröra hur kritik mellan institutionen och studenterna i dessa frågor ska hanteras, mer än några allmänna kommentarer.¹⁰

¹⁰ Se avsnitt 5.1 Inga självklara lösningar på komplexa problem i kapitel 5. Åtgärder.

1.4 Tidigare granskningar och projekt

Projektet har hittat ett flertal liknande tidigare granskningar och projekt avseende juristutbildningar på olika lärosäten. Vi har sammanlagt kommit över elva tidigare projekt på fem olika lärosäten. Dessa sammanställs här med avslutande kommentarer kring vilken kunskap som redan finns och vilken som fattas. En sammanfattning av granskad kurslitteratur finns också som bilaga till denna rapport.

Androcentrin i juridisk utbildning (Stockholms universitet, 1993)

Artikeln innehåller en kritisk granskning av skrivnings- och instuderingsfrågor som använts i juristutbildningen vid Stockholms universitet. I artikeln diskuterar Dahlberg kritiskt juristrollen och problematiserar frågor om inskolning i juristprofessionen, instuderingsfrågor som socialiseringsmaterial, rättskällebegreppet, kvinnobilden i övningsfrågorna m.m. Artikeln belyser hur övnings- och tentafrågor bygger på mäns relationer och erfarenheter och låter manliga studenter identifiera sig med den juridiska disciplinen. Författaren lyfter vidare en diskussion om vad det får för konsekvenser för kvinnliga respektive manliga studenter. Det kan noteras att de granskningar som genomförts senare i flera fall refererar till Dahlbergs artikel och spinner vidare på hennes resonemang.¹¹

Juristutbildningen ur ett genusperspektiv (Uppsala universitet, 1999)

Rapporten är författad av två studenter vid Uppsala universitets juristutbildning som på uppdrag av universitetets jämställdhetskommitté granskat den kurslitteratur som ingår i juristutbildningens obligatoriska kurser. Enligt den då gällande jämställdhetsplanen skulle kurslitteraturen i Uppsala universitets utbildningar granskas kontinuerligt och Stridsbergs och Westerstrands rapport var den första sådana granskningen som publicerades. Granskningen har en kvalitativ och en kvantitativ del. Granskningen utgår från ett genusperspektiv och undersöker könsmaktshierarkier. Undersökningen tar sikte på om och i så fall när och hur, manligt genus uttryckligen och upprepat används i en förmodat könsneutral framställning samt om, och i så fall hur, genusperspektivet är representerat i kurslitteraturen. Vidare syftar rapporten till att undersöka huruvida kurslitteraturen bidrar till att lyfta fram eller försvåra implementeringen av genusperspektiv i utbildningen.

Studien presenterade konkreta brister i litteraturen:

- Stor ensidighet beträffande läroboksförfattarnas kön – i princip alla auktoriteter som lyfts fram är män, vilka i sin tur refererar till andra manliga auktoriteter.
- De rättsliga aktörerna är genomgående män – kvinnor synliggörs nästan bara i situationer med anknytning till reproduktion eller i relation till en man.
- Plötslig växling kan ske mellan det könsneutrala framställningssättet och en köns-specifik förståelse. Kvinnors underordning förutsätts därmed, men diskuteras aldrig.
- Studien presenterade även brister i den övergripande ämnesframställningen:
- Teoretisk förståelse av rätten: relationen mellan könen diskuteras inte. Maktstrukturer förblir outforskade, genusrelationen osynliggörs.
- Materiell rätt: områden med materiell relevans för kvinnor diskuteras endast i liten utsträckning (exempelvis jämställdhet).¹²

¹¹ Dahlberg, *Androcentrin i juridisk utbildning - Vad skrivnings- och instuderingsfrågor förmedlar*. Artikeln ingår i festskriften *Retlig polycentri*, Akademisk Forlag, 1993.

¹² Stridsberg och Westerstrand, *Juristutbildningen ur ett genusperspektiv*, Uppsala universitet, 1999.

Genus i utbildningen - ett förändringsprojekt (Göteborgs universitet, 1998-1999)

Rapporten beskriver ett förändringsprojekt som genomfördes läsåret 1998-1999 på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet i form av föreläsningar och interna seminarier på varje institution. Utbildningen som finansierades av Utbildningsdepartementet syftade till att medvetandegöra om könets betydelse i undervisningen samt verka för att synliggöra och använda sig av kvinnors och mäns erfarenheter och kompetens i Handelshögskolans ämnen. Projektrapporten avslutas med en utvärdering som är läsvärd i sin helhet. Bland annat konstateras att:

“Projektet efterlyste förändring av pedagogik och det visade sig vara en fråga som många lärare kände sig frustrerade över. Allmän tidsbrist, minskade resurser, ökade krav på allt fler områden var förhållanden som ofta lyftes fram. Man ställde frågan, Hur ska vi få en bättre pedagogik med samma medel eller t.o.m. med reducerade medel?

(...)

Förändringsprojekt som är kontroversiella i någon mening, medför att ”bevisbördan” för att påvisa projektets relevans ligger hos genomförarna. För att man skall ro i land med detta krävs ett starkt och uttalat stöd från ledning och från de med hög akademisk kompetens.

(...)

Slutligen har vi noterat att det är väldigt svårt att hålla isär frågorna om genus i utbildningen och jämställdhet som arbetsplatsfråga. Projektet har handlat om innehållet i utbildningen och inte jämställdhet som arbetsplatsfråga. Tyvärr visar uppföljningen av projektet att institutionernas framtida planer främst rör situationen för anställda och i ingen eller ringa grad utbildningen. Att driva förändringsprojekt av det här slaget är med andra ord en långsiktig process. En enstaka satsning lyfter upp frågorna på dagordningen, men för att åstadkomma förändringar i utbildningen krävs mer långsiktiga och reguljära satsningar.”¹³

Jämställdhets- och genusperspektiv i juristutbildningen (Umeå universitet, 2002)

Rapporten beskriver ett projekt för att integrera genus- och jämställdhetsperspektiv i juristutbildningen i Umeå. Projektet initierades av regeringen och finansierades av Högskoleverket. Syftet med projektet var att problematisera oförmågan i det juridiska systemet att hantera skillnader i män och kvinnors faktiska livsvillkor, samt att låta juristutbildningen inkludera frågor om hur genusordningen konstrueras och rekonstrueras både i och utanför rätten. Metoden för att uppnå syftet blev att erbjuda successiv vidareutbildning till alla anställda så att de sedan skulle kunna integrera jämställdhets- och genusperspektiv både i undervisningen och i materialet de använde.

Författarna redogör för pedagogiska avväganden de gjort och strategier de haft i bemötandet till både kollegor och studenter. Författarna anser att projektet vann viss legitimitet genom att personer med hög status ingick i både arbetsgrupp samt referensgrupp, det hade även betydelse att män stöttade projektet. Under projektets genomförandefas mättes kollegornas motstånd genom en modell för att kartlägga aktivt och passivt motstånd. Generellt så anser författarna att eldsjälarna blivit fler efter att projektet genomförts, men att denna typ av frågor möter segt motstånd.

¹³ Eriksson-Zetterqvist och Svensson, *Genus i utbildningen – ett förändringsprojekt på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet*, GRI reports, nr 2001:5, 2001.

Projektets pedagogiska ansats har varit att integrera genus- och jämställdhetsfrågor i utbildningen i motsats till att låta frågorna behandlas i särskilda kurser, då de i så fall skulle riskera att utpekas som ett särintresse. Dock lyfts risken med att helt integrerat hantera dessa frågor då det kan leda till att utrymme för teoretiska och mer djupgående perspektiv försvinner.¹⁴

Kunskapsbildning inom juristutbildningen - exemplet könsrelaterad kunskap (Umeå universitet, 2003)

Artikeln syftar till att studera kunskapsbildningen om de två nya könsrelaterade kunskapsmål för juristutbildningen som infördes i Sverige 1999 avseende kvinnor och mäns livsbetingelser samt hur fysiskt och psykiskt våld påverkar män och kvinnor. Artikeln beskriver de krav som ställs på juristutbildningen och dessa kunskapskrav relateras till dels en nyttorelaterad hållning och dels en kritisk och reflekterande hållning. Artikeln redovisar erfarenheter från genusprojektet i Umeå (se ovan) som verkade för att integrera könsrelaterad kunskap i kursdokument, kurslitteratur och undervisningsmaterial samt undervisning i enkönade grupper. Projektet har resulterat i cirka 70 sidor undervisningsmaterial. Artikeln reflekterar också kring genus- och jämställdhetsintegrering i undervisningen. Slutligen analyserar artikeln förändringen av juristutbildningen utifrån ett kunskapsbildningsbegrepp med fokus på hur kunskap bildas, används och legitimeras på en kollektiv nivå.¹⁵

Juris kandidatprogrammet ur ett genusperspektiv (Uppsala universitet, 2007)

Burman och Eriksson har granskat av delar av juristutbildningens kurslitteratur ur ett genusperspektiv, på uppdrag av Uppsala studentkår. Den granskning som genomfördes av Stridsberg och Westerstrand åtta år tidigare utgör delvis bakgrunden till denna granskning, som dock är mindre omfattande och har ett till viss del annat syfte i det att utgångspunkten är att ge ett underlag för kompletterande genusdiskussioner i samband med studierna av kurslitteraturen. Rapporten ska ge en grund för behandling av genusperspektiv integrerat i terminerna, samt utgöra ett hjälpmedel för studenterna för kritiskt tänkande och egen analys av juridiken ur ett genusperspektiv.

Granskningens slutsatser är i korthet att genusrelationen, stereotyper och maktrelationer mellan könen aldrig diskuteras i den granskade kurslitteraturen och att det innebär att den saknar ett övergripande genusperspektiv. Som särskilt framträdande brister hos litteraturen ur genusperspektiv framhålls följande:

- Frågor som är relevanta ur ett genusperspektiv är frånvarande.
- Kurslitteraturen innehåller många hänvisningar till att relationen mellan man och kvinna är naturlig, likaså dess inre makthierarkier samt traditionella manliga och kvinnliga beteenden. Därmed framställs relationen mellan man och kvinna som självklar och kurslitteraturen bidrar inte till att studenterna uppmärksammar och ifrågasätter normerna. Då verkligheten inte är stereotyp ges en felaktig bild av hur juridiken bör appliceras, vilket gör att kvalitén på den juridiska diskussionen blir bristfällig.
- Kvinnor och män skildras utifrån traditionella stereotyper. Kvinnor skildras i samband med hushållsarbete eller som fruar, fotomodeller och vårdnadshavare av barn. Män skildras istället främst i samband med ekonomiska transaktioner och rättshandlingar.

¹⁴ Nordborg, Ågren & Burman, *Jämställdhets- och genusperspektiv i juristutbildningen*, Juridiska institutionen, Umeå universitet, 2002.

¹⁵ Burman, Svensson och Ågren, *Kunskapsbildning inom juristutbildningen - exemplet könsrelaterad kunskap*. Ingår i: Retfärd, Vol. 101, nr 2, 20-38 s.

- Kurslitteraturen är växlande genusneutral men i vissa fall könsspecifik (då med hänvisning till hemmafruar eller rättshandlande män) vilket innebär att ojämlikheter eller traditionella stereotyper uppmärksammas, men aldrig ifrågasätts. Därmed framställs de också som korrekta.¹⁶

Genusinventering - en sammanställning (Lunds universitet, 2010)

Sammanställningen är gjord av Juris studerandes riksorganisation (JURO) och baserad på material inhämtat från de dåvarande sex juristprogrammen i Sverige. Syftet är att inspirera och motivera till integrering av genusperspektiv på juristprogrammen genom att visa hur detta görs på respektive universitet. Produkten är en lista över exempel på hur genusperspektiv i praktiken har applicerats i de olika utbildningarna, dels genom föreläsningar, seminarier och tentafrågor, och dels genom litteratur som behandlar genusperspektiv på rätten.¹⁷

Likabehandling på pappret - En kritisk granskning av litteraturen på juristprogrammet (Lunds universitet, 2011)

Granskningen är en omfattande undersökning av den kurslitteratur som används på juristprogrammet i Lund, genomförd på uppdrag av Lunds juridiska fakultet. Granskningens målsättning är att synliggöra problem i kurslitteraturen kopplade till stereotypisering av vissa grupper/positioner samt att visa på hur kurslitteraturen förhåller sig till vissa kritiska perspektiv. Granskningens utgångspunkt är att utbildningens litteratur bör uppfylla de mål om kritiska förhållningssätt och genusperspektiv som utbildningsplan och kursplaner sätter upp samt att detta kan stärka utbildningskvaliteten och i förlängningen leda till en bättre juristkår. I ett längre perspektiv är målsättningen att öka genusperspektivets betydelse i juristutbildningen, vilket skulle kunna leda till mer kritiskt tänkande och medföra att utbildningens likabehandlingsmål uppnås. Granskningens teoretiska utgångspunkt är genusteori men litteraturen har granskats ur ett brett normkritiskt perspektiv där kön, sexualitet, etnicitet, socioekonomiska faktorer och funktionsvariation har beaktats.

Granskningens slutsatser beskrivs i korthet som följande:

“Sammanfattningsvis kan alltså, utifrån de parametrar som ställdes upp vid projektets början, konstateras att majoriteten av kurslitteraturen inte i tillräcklig utsträckning lyfter problematiserande och kritiska diskussioner om rättens bakgrund och effekter, att uttalande genusperspektiv i stort sett lyser med sin frånvaro, att historieskrivningen är bristfällig ur ett likabehandlingsperspektiv och om ambitionen är att problematisera rättens ursprung, att användningen av språk och exempel i allt för många fall leder till otidsenliga stereotypiseringar samt att den könsmissiga fördelningen bland författarna är oacceptabel.”

Vidare sägs:

“Vi vill peka på vikten av att komplettera och problematisera använd litteratur, eftersom vi förstår svårigheterna med att byta ut den. En sådan diskussion kan ske på olika sätt –

¹⁶ Eriksson och Burman, *Juris kandidatprogrammet ur ett genusperspektiv*, Uppsala universitet, 2007.

¹⁷ Genusinventering - en sammanställning (finns som bilaga i *Likabehandling på pappret*, se nedan).

genom att visa på rättens effekter på samhället, lyfta marginaliserade gruppers perspektiv, diskutera juristens roll, försöka visa på språkets inflytande på vår förståelse av rätten, mm.”

Samt avslutningsvis:

“När det handlar om att öka genusperspektivets inflytande i utbildningen så gäller det att utmana idéer om vad det innebär att undervisa i juridik, att närma sig näraliggande discipliner och att våga göra förändringar även i det som är väl inarbetat. På det viset blir detta ett inlägg i en större diskussion om juristutbildningens utformning, där det finns anledning att diskutera allt från rättsvetenskapliga utgångspunkter och hur man förhåller sig till tvärvetenskaplighet till hur man arbetar med pedagogik, vilka rättsområden man väljer att fokusera på och vilket arbete man bedriver för att motverka snedrekrytering till programmet.”¹⁸

Normkritik i juristutbildningen (Lunds universitet, 2014)

Rapporten handlar om ett projekt som undersöker den subjektiva inställningen hos anställda och studenter hur genusperspektivet implementeras på grundterminerna på juristprogrammet vid Lunds universitet. Rapporten skriver i sin sammanfattning att de intervjuade anser att det finns ett genusperspektiv men även flera problem vid implementering av genusperspektivet: Bristande kunskap hos föreläsarna, tidsbrist hos föreläsarna, genusperspektiv i relation till andra kritiska perspektiv, brist på formell samordning samt brist på progression under utbildningens gång.¹⁹

Civilrätt ur ett normkritiskt perspektiv (Uppsala universitet, 2015)

Granskningen ingår som en del i det större projektet “Litteraturgranskningen” som drivs av Uppsala studentkår. Projektets syfte är att rapporterna ska kunna fungera som underlag för en normkritisk diskussion om undervisning och kurslitteratur. Granskningen omfattar dels de seminarieuppgifter som används i undervisningen, och dels två böcker som används som kurslitteratur på juristutbildningens andra termin. Granskningen har utgått ifrån tio frågeställningar utformade av Uppsala studentkår, som ska utgöra en standardiserad metod att tillämpa i alla Litteraturgranskningens rapporter. Frågorna utgår från de sju diskrimineringsgrunderna i diskrimineringslagen: kön, könsidentitet eller -uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionalitet, ålder och sexuell läggning. Dessutom har socioekonomisk bakgrund lagts till.

Resultaten av granskningen sammanfattas som följande:

“Resultaten varierar inom det granskade materialet. Generellt har författarna en binär syn på kön (uppfattningen att de enda könen/könsidentiteterna är man och kvinna) och det pronomen som framförallt används är “han”. Nästan enbart västerländska länder används när författarna exemplifierar. Ett återkommande problem är signifikanta tystnader, det vill säga att flera diskrimineringsgrunder, såsom funktionalitet och könsidentitet eller -uttryck, inte förekommer över huvud taget i böckerna. Detta behöver inte alltid vara ett problem då det ofta skulle vara opåkallat att till exempel nämna en exempelpersons funktionalitet, men det kan i vissa kontexter utgöra ett problematiskt

¹⁸ Bredberg, Carlson, Carlsson, Gutman, Katzin, Nilsson, Svallingson och Söderberg, *Likabehandling på pappret - En kritisk granskning av litteraturen på juristprogrammet*, Juridiska fakulteten, Lunds universitet, 2011.

¹⁹ Persson, Häckner, Gojkovic och Båtelson, *Normkritik i juristutbildningen - En rapport om genusperspektivets förekomst i undervisningen på juristprogrammet vid Lunds universitet*, Juridiska fakulteten, Lunds universitet, 2014.

osynliggörande. När de olika diskrimineringsgrunderna väl behandlas uppkommer istället ett annat problem - författarna problematiserar sällan diskrimineringsgrunderna där så kunde göras.”²⁰

Sammanställning C1 och skatterätt (Göteborgs universitet, 2015)

Studentföreningen FEMJUR Göteborg genomförde 2015 en kvantitativ granskning av övningsuppgifterna som användes i kursen Civilrätt 1 (innehållandes delkurserna Civilrätt A, Civilrätt B och Familjerätt). Granskningen visade en stark övervikt av män jämfört med kvinnor och ökonade personer, nästan genomgående personer med nordiskt klingande namn och även nästan genomgående heterosexuella par. Granskningen konstaterade också att kvinnor förekom mycket oftare som biroller än egna personer, i förhållande till männen som nästan uteslutande förekom som egna personer. Granskningen påpekar även att föreläsare benämnde ökonade personer som “han” på seminarierna.²¹

FEMJUR genomförde även en mindre omfattande kvantitativ sammanställning av övningsuppgifter i kursen skatterätt. Även här konstateras stark övervikt av män jämfört med kvinnor, att kvinnor oftare utgör biroller samt att endast ett fåtal namngivna personer har namn som inte är typiskt svenska.²²

Sammanfattande kommentarer

Det har genomförts många granskningar och projekt kring genus och normkritik avseende juristutbildningar. Alla genomförda granskningar har funnit att respektive juristutbildning förhåller sig problematiskt och inte tillräckligt tillfredsställande till genus eller andra normer. De flesta granskningar har utgått ifrån ett genusperspektiv medan ett bredare normkritiskt och intersektionellt perspektiv med flera samhällsgrupper är mindre vanligt förekommande, om än ökande på senare år. Kurslitteratur har granskats ett flertal gånger. Granskning av övningsfrågor och seminarieuppgifter har däremot förekommit i mindre utsträckning. Hittills har inte något lärosäte genomfört granskning av övningsfrågor utifrån ett större antal samhällsgrupper. I Göteborg har ingen djupgående granskning genomförts angående genus eller normkritik ännu.

²⁰ Ekström, Englund, Renman och Rosenkvist, *Civilrätt ur ett normkritiskt perspektiv - En granskning av ett urval från utbildningsmaterialet på juristprogrammet*, Litteraturgranskningen, Uppsala studentkår, 2015.

²¹ FEMJUR, *Sammanställning C1 Feministiska juriststudenter i Göteborg*, 2015.

²² FEMJUR, *Sammanställning Skatterätt Feministiska juriststudenter i Göteborg*, 2015.

2. Granskning

2.1 Syfte, målsättning och frågeställningar

Projektet syftar till att utgöra ett verktyg för ökad kvalitet av juristutbildningen i Göteborg, med fokus på de tre aspekterna mångfald, jämlikhet och inkludering:

- Utbildningen ska återspegla hela samhället för att synliggöra olika samhällsgrupper.
- Utbildningen ska förhålla sig sakligt och nyanserat gentemot olika samhällsgrupper.
- Studenter ur olika samhällsgrupper ska kunna känna igen sig i utbildningens innehåll.

Projektets målsättning är att genomföra en granskning av utbildningens innehåll och ge förslag till åtgärder för juridiska institutionen för framtida arbete utifrån olika ambitionsnivåer.

- Synliggöra problematik med normer och maktstrukturer i juristutbildningen i Göteborg.
- Ge förslag till åtgärder för att öka graden av mångfald, jämlikhet och inkludering i utbildningen.
- Ge underlag till reformarbetet med grundutbildningen.

Projektet har valt att granska institutionens egna undervisningsmaterial i form av övningsuppgifter. Hittills har inte något lärosäte granskat övningsexemplen på juristutbildningen som helhet ur ett brett normkritiskt perspektiv.²³ Det medför ytterligare analysmöjligheter att se hur olika samhällsnormer och maktstrukturer samverkar genom att granska juristutbildningen utifrån flera aspekter samtidigt. Detta projekt har därför valt att genomföra en granskning av övningsexempel avseende diskrimineringslagens alla sju grunder: kön, könsidentitet eller könsuttryck²⁴, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsförmåga²⁵, sexuell läggning och ålder; med tillägg av grunden klass/socioekonomisk tillhörighet.

Juristutbildningen i Göteborg har hittills endast granskats utifrån enskilda kurser.²⁶ Projektet har därför valt att granska grundutbildningens sex terminer i sin helhet. De granskningar som redan har genomförts i Göteborg har vidare endast omfattat representation på ett översiktligt plan. Projektet har därför valt att granska utbildningen på djupet utifrån de två aspekterna representation av olika samhällsgrupper och framställning av olika samhällsgrupper.²⁷

Projektets frågeställningar har utifrån dessa resonemang formulerats enligt följande:

1. I vilken grad är olika samhällsgrupper representerade i övningsexemplen på juristutbildningen i Göteborg?
2. Hur framställs personer ur olika samhällsgrupper i övningsexemplen på utbildningen?

Projektet ska också diskutera och föreslå vilka åtgärder som Juridiska institutionen i Göteborg skulle kunna ta till för att öka graden av mångfald, jämlikhet och inkludering på utbildningen. De föreslagna

²³ Se avsnitt Tidigare granskningar och projekt.

²⁴ En statlig offentlig utredning föreslår att diskrimineringslagens nuvarande begrepp könsöverskridande identitet och uttryck ändras till könsidentitet och könsuttryck för att begreppet inte ska omfatta enbart den grupp som bryter mot normer kring könsidentitet och könsuttryck utan alla människor (SOU 2015:103).

²⁵ Diskrimineringslagen benämner denna grund som funktionsnedsättning. I den här granskningen passar däremot den mer neutrala beteckningen funktionsförmåga som omfattar såväl de som har och de som inte har funktionsnedsättning.

²⁶ Se avsnitt Sammanställning C1 och skatterätt (Göteborgs universitet, 2015)

²⁷ Erhag och Odlöw, *Projektplan - Normkritisk granskning av juristutbildningen*, 2016.

åtgärderna ska förhålla sig till olika ambitionsnivåer för institutionens arbete med mångfald, jämlikhet och inkludering i juristutbildningen. Dessa kan sträcka sig från att utbildningen undviker att aktivt upprätthålla och stärka diskriminerande strukturer till att utbildningen ger studenter en särskild kompetens i normkritiskt tänkande.

Vi har gjort avgränsningar av projektet inom ramen för uppdraget. Det handlar huvudsakligen om avgränsningar som gjorts av tidsskäl, det vill säga att just detta projekt inte har haft möjlighet att undersöka alla frågor som kunde ha ingått i uppdraget. För det första har vi granskat grundutbildningens sex terminer och inte de följande terminernas fördjupningskurser. Vidare hade vi vid startpunkten för arbetet med denna granskning en ambition att undersöka lärares förhållningssätt i den praktiska undervisningen. Med detta menas exempelvis hur lärare och studenter pratar om personer i övningsuppgifter och hur lärare sätter in de juridiska frågorna i en samhällelig kontext. Vi ville också undersöka vilka behov som finns för att kunna öka lärarkollegiets normkritiska kompetens, och vilka resurser som redan finns i lärarkollegiet. Dessa aspekter har dock varit tvungna att avgränsas bort. Detsamma gäller analys av det materiella undervisningsinnehållet och jämförelse med tidigare litteraturgranskningar samt sammansättning av litteraturförfattare.

2.2 Teori

Normkritik och intersektionalitet

Normkritisk teori markerar en övergång från att studera och fokusera på avvikare som problem för att i stället kritiskt granska det som uppfattas som normalt, neutralt eller önskvärt. Normkritik pekar på att det är de normer som omger ett specifikt område som orsakar problem, inte avvikaren.²⁸ Personer som lever i enlighet med etablerade normer får bekräftelse på olika sätt medan de som inte lever enligt normerna riskerar att exkluderas samt utsätts för diskriminering och våld. Ett grundläggande synsätt är att det inte är möjligt med ett samhälle utan normer och normativa strukturer, däremot är normerna föränderliga.²⁹

Begreppet normkritik slog igenom i Sverige i slutet av 00-talet. Normkritisk metod har dock rötter långt tillbaka i genusvetenskap och queerteori³⁰, och därmed även relation till Critical legal studies-rörelsen.³¹ Begreppet normkritik bär i sig själv emellertid ingen sammanhållen teoretisk grund utan har snarare fokus på metod som kan kombineras med olika teoretiska perspektiv. Exempel på normer som har studerats är funktionsnormer, åldersnormer, vithetsnormer, cisnormer och klassnormer.³² Normkritik har hittills i större grad använts i praktiskt förändringsarbete än akademisk forskning. En elementär normkritisk metod i fyra steg inkluderar såväl undersökning, som självreflektion och agerande.

²⁸ Bromseth och Darj (red.), *Normkritisk pedagogik : makt, lärande och strategier för förändring*, Centrum för genusvetenskap, 2010 samt Mägi & Zimmerman, *Stjärnfamiljejuridik – Svensk familjelagstiftning ur ett normkritiskt perspektiv*, Gleerups förlag, 2015.

²⁹ Nationalencyklopedin, normkritik. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/normkritik> (hämtad 2017-06-07)

³⁰ Nationalencyklopedin, normkritik. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/normkritik> (hämtad 2017-06-07)

³¹ Korling & Zamboni, *Juridisk metodlära*, Studentlitteratur, 2013.

³² Nationalencyklopedin, normkritik. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/normkritik> (hämtad 2017-06-07).

1. Synliggöra normer och maktstrukturer
2. Lyfta fram konsekvenser (privilegier/missgynnande) och ifrågasätta dem
3. Granska den egna positionen
4. Utveckla strategier för förändring.³³

En fördel med normkritikens fria förhållningssätt till teoribildningar är att en normkritisk undersökning kan vara öppen för många olika sorters normer och inte bara perspektiv som bestämts på förhand. En nackdel är att normkritisk metod behöver vara tydlig för att inte riskera att bli urvattnad och handla om vilka normer som helst. Normkritisk metod kan användas för att studera normer av olika slag men de flesta som använder metoden intresserar sig framförallt de framförallt normer som är knutna till olika maktstrukturer. Normkritik brukar därför ofta kombineras med ett intersektionellt perspektiv. Intersektion betyder skärningspunkt och intersektionalitet handlar om att maktstrukturer påverkar och samverkar med varandra. Begreppet myntades på 90-talet av den amerikanska juristen Kimberlé Crenshaw för att försöka förklara att ras- och könsdiskriminering ofta sker simultant.³⁴ Hon refererar bland annat till ett fall mot General Motors där domstolen vägrade se att afro-amerikanska kvinnor var diskriminerade i jämförelse med både vita kvinnor och svarta män.³⁵ Intersektionell teori arbetar med ett integrerat tankesätt där man ser att maktrelationer produceras och reproduceras i komplexa sociala relationer.³⁶

Teoretiska utgångspunkter i detta projekt

Vi har i detta projekt valt att undvika längre teoretiska utläggningar om alla de olika samhällsnormer och maktstrukturer som skulle kunna vara intressant vid en läsning av övningsexempel på en juristutbildning. Vi har istället försökt se på materialet utifrån ett generellt normkritiskt perspektiv och lyfta fram den teoribildning som är nödvändig för att förstå materialet. I detta fall kommer en tillräckligt intressant analys kunna genomföras med enbart följande elementära teoretiska utgångspunkter. Samhällsnormer och maktstrukturer är mycket mer komplexa än nedanstående teoribeskrivning men redan med enbart dessa antagande framträder intressanta aspekter i utbildningens övningsexempel.

Vi har genomfört analysen av materialet utifrån en utgångspunkt att diskrimineringsgrunderna i diskrimineringslagen är valda för att de har samband med samhällsnormer och maktstrukturer som ger upphov till diskriminering.³⁷ Klass/socioekonomi har annan roll i diskrimineringsfrågor än diskrimineringsgrunderna men omgärdas likväl av samhällsnormer och maktstrukturer. Strukturerna innebär att vissa samhällsgrupper utgör (eller har utgjort) norm i samhället samt att vissa samhällsgrupper har (eller har haft) mer privilegier. Dessa samhällsgrupper är till exempel män och i den svenska kontexten personer som framstår som nordiska. Samtidigt finns det andra samhällsgrupper som anses (eller har ansetts) som avvikande i samhället samt vissa samhällsgrupper som utstår (eller har utstått) missgynnanden av olika slag. Detta gäller till exempel kvinnor och personer som framstår som utomnordiska.

³³ Bromseth och Darj (red.), *Normkritisk pedagogik*, 2010.

³⁴ De los Reyes & Mulinari, *Intersektionalitet - Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Liber, 2005 samt Lundberg & Werner, *En introduktion till genusvetenskapliga begrepp*, Nationella sekretariatet för genusforskning, 2016.

³⁵ Crenshaw, *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color*, Stanford Law Review 43 (6): 1241-99.

³⁶ Lundberg & Werner, *En introduktion till genusvetenskapliga begrepp*, 2016.

³⁷ Kumlin, *Delar av mönster - En analys av upplevelser av diskriminering och diskriminerande processer*, Diskrimineringsombudsmannen, Rapport 2014:1

Detta antagande om norm/avvikande och privilegier/missgynnanden är generella mönster på ett strukturellt plan. Det finns olika undantag till dessa förenklade antaganden, särskilt på mikronivå och på ett individuellt plan. Samhällsnormerna och maktstrukturerna är inte heller statiska utan är under pågående återskapande och förändring genom olika processer som upprätthåller och ifrågasätter dem. För vissa samhällsgrupper är aspekten att anses som norm respektive avvikande tydligare medan det för andra samhällsgrupper är aspekten privilegier respektive missgynnanden som är tydligare. Till exempel framställs ofta medelklassen som norm i samhället medan överklassen har fler privilegier. I de flesta fall är dock bägge aspekterna intimt sammanflätade. Det är svårt att fånga dessa komplexa fenomen i kortfattade begrepp. I denna rapport har vi valt begreppen strukturellt normativ och/eller överordnad samt strukturellt icke-normativ och/eller underordnad.

Projektet har granskat ett flertal samhällsgrupper inom de valda grunderna. Samhällsgrupperna har valts ut utifrån att de har samband med strukturell normativitet/överordning respektive icke-normativitet/underordning och dessutom går att utläsa i materialet.³⁸ För att kunna analysera materialet har vi utgått ifrån antaganden om vilka samhällsgrupper inom varje grund som är normativa/icke-normativa och överordnade/underordnade samhällsgrupper i relation till varandra. Dessa utgångspunkter framgår i tabellen nedan.

Grund	Strukturellt normativ och/eller överordnad	Strukturellt icke-normativ och/eller underordnad
Kön	Män	Kvinnor
Könsidentitet och könsuttryck	Cispersoner	Transpersoner
Etnisk tillhörighet	Nordiska personer Personer från västvärlden Personer som inte utsätts för rasism	Utomnordiska personer Personer från länder utanför västvärlden Personer som utsätts för rasism
Religion och trosuppfattning	Icke-religiösa/sekulära	Religiösa
Funktionsförmåga	Utan funktionsnedsättning	Med funktionsnedsättning
Sexuell läggning	Heterosexuella	Homosexuella Bisexuella
Ålder	Vuxen	Ung Äldre
Klass/socioekonomisk tillhörighet	Högre (överklass/större ekonomi) Mellan (medelklass/medel ekonomi)	Lägre (arbetarklass/mindre ekonomi)

Projektet har även genomfört analysen utifrån antagandet att representation och framställning av olika samhällsgrupper har samband med normativitet och över-/underordning. När det gäller i hur stor grad olika samhällsgrupper förekommer i materialet har vi utgått ifrån att högre representation är typiskt sett förknippat med att framställas som norm i samhället medan lägre representation är typiskt sett förknippat med att framställas som avvikande. När det gäller hur olika samhällsgrupper framställs så har vi utgått ifrån att framställas i huvudroll, som aktiv, självständig, i offentlig sfär och som positiv eller neutral typiskt sett är förknippat med högre status och att framställas som norm medan att framställas i biroll, som passiv, osjälvständig, i privat sfär och som negativ är typiskt sätt förknippat med lägre status och att framställas som avvikande.³⁹

³⁸ Se avsnittet Variabler och kodningsmall i kapitel 2.4 Metod.

³⁹ Vi beskriver hur vi har granskat framställningar under avsnittet Variabler och kodningsmall i kapitel 2.4 Metod.

Normkritisk pedagogik

Ett av de områden som normkritik har utvecklats i är pedagogik. Den normkritiska pedagogiken har tillsammans med queerpedagogiken växt fram som en reaktion på toleranspedagogiken som handlar om att tolerera det som anses annorlunda. Normkritik handlar i detta avseende i stället om att förändra de normer om vad som anses självklart och normalt som styr vårt tänkande och handlande.⁴⁰ En modell över vanliga faser som pedagogisk verksamhet genomgår följer nedan med exempel gällande sexuell läggning.⁴¹

1. Synliggörande av samhällsgrupper och fenomen som vanligen osynliggörs eller framställs som avvikande. Detta steg kan visa förekomsten av till exempel homosexualitet men om det inte sker med eftertanke riskerar det samtidigt att upprätthålla stereotyper om homosexuella.
2. Likabehandling av olika samhällsgrupper, till exempel att undervisa om heterosexuella och homosexuella på ett likvärdigt sätt. Detta steg kan ge större rättvisa åt olika grupper men riskerar på samma gång att osynliggöra de faktiska privilegier som heterosexuella har och de missgynnanden som drabbar homosexuella.
3. Synliggörande av privilegierade grupper, till exempel att undervisa om heterosexuella som egen social grupp. Detta steg kan synliggöra maktstrukturerna men håller också kvar vid personer och samhällsgrupper som utgångspunkt.
4. Synliggörande av normer och maktstrukturer, till exempel heteronormativitet som skapar uppdelning och hierarki mellan personer med olika sexuella läggningar och praktiker.

2.3 Metod

Kvantitativ metod

Projektet har valt att arbeta med kvantitativ metod. Kvantitativ metod är ett samlingsbegrepp för arbetssätt där man systematiskt samlar in data, sammanställer dessa data genom statistik och analyserar utfallet av dessa bearbetade data. Varje steg i processen är avskilda ifrån varandra.⁴² Frågeställningarna om representation och framställning har varit vår utgångspunkt. Vi har inlett arbetet med att göra ett urval av material där vi har bestämt oss för att granska övningsexempel. Sedan har vi valt variabler för att undersöka representation och framställning, och utformat kodningsmall efter det. Den mest arbetskrävande delen har sedan varit att gå igenom det valda materialet och koda det. Kodningen har för vår del framförallt inneburit att anteckna vilka samhällsgrupper personer i övningsexemplen framstår som samt analysera hur personerna framställs. I samband med detta har vi genomfört ett test för att pröva tillförlitligheten av kodningen. När kodningen väl genomförts har vi sammanställt resultatet i form av statistik över representation och framställning där vi även tagit fram konfidensintervall för att undersöka vilka delar av resultatet som är statistiskt säkerställt. Som avslutning har vi analyserat resultaten utifrån frågeställningarna. Se mer detaljerat om metodval nedan.

⁴⁰ Bromseth och Darj (red.), *Normkritisk pedagogik*, 2010, Lundberg & Werner, *En introduktion till genusvetenskapliga begrepp*, 2016 samt Kalonaityte, *Normkritisk pedagogik - för den högre utbildningen*, Studentlitteratur 2014.

⁴¹ Bromseth och Darj (red.), *Normkritisk pedagogik*, 2010

⁴² Nationalencyklopedin, kvantitativ metod.

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kvantitativ-metod> (hämtad 2017-06-07).

Material

Övningsexempel

Projektet har valt att granska institutionens egna undervisningsmaterial i form av övningsuppgifter. Anledningen till det är att institutionen själv kan bestämma över och ändra detta material med relativt enkla medel, i jämförelse med till exempel kurslitteratur. Det finns alltså större potential för genomslagskraft i att granska just övningsuppgifterna. Projektet har också valt övningsuppgifter framför tentamensfrågor eftersom övningsuppgifterna ofta återanvänds år för år och dessutom går i arv från lärare till lärare. Det innebär att fler studenter kommer i kontakt med enskilda övningsuppgifter än enskilda tentamensfrågor. Målet var att ge en bild över grundutbildningen på aggregerad nivå varför vi har undersökt övningsuppgifter från alla kurser på utbildningens sex första terminer. Projektet har valt att undersöka övningsuppgifterna från läsåret 2015/2016 eftersom dessa var det senaste materialet som vi hade tillgång till vid projektets start.

Projektet har valt att granska den typ av övningsfrågor som är vanligast förekommande i grundutbildningen. Detta är övningsfrågor som har formen av en kort berättelse. Vi har inte granskat rent teoretiska frågor av typen ”Innebär retroaktivitetsförbudet att lagtexten måste vara tydlig?” och inte heller korta frågor av typen ”Om Karl begår en stöld när han är 14 år 10 månader gammal och åtalas när han är 15 år och 3 månader gammal kan han straffas för brott?” Detta är en avgränsning som gjorts främst av tidsskäl. Den metod vi har valt att använda passar även dåligt med rena teorifrågor. Vi har inte haft möjlighet att utforma en anpassad metod för enbart dessa relativt få frågor. Vissa kurser använder sig enbart av teoretiska frågor. Dessa kurser har vi därför inte granskat. Detta gäller internationell rätt (termin 6) och rättsvetenskap (termin 3).

Vissa kursers material har granskats i sin helhet. Det beror på att dessa kurser var de vi granskade först. Senare beslutade vi av tidsskäl att granska ett urval av övningsexempel från de kurser vi ännu inte hunnit granska. I dessa kurser har vi valt ut övningsexempel i regelbundna intervaller. Antalet övningsexempel varierar mellan kurserna och för att få ett ungefär lika stort antal granskade uppgifter på alla kurser så har intervallet varit olika stort. I en kurs med ett mindre antal övningsexempel har exempelvis var tredje exempel granskats, medan i en kurs med ett mer omfattande material var sjunde exempel granskats. Om ett utvalt exempel har varit rent teoretiska frågor eller korta frågor har vi istället granskat frågan innan eller efter.

Kurser, delkurser och delmoment av kurs

Vi har granskat varje kurs, delkurs eller delmoment av kurs där olika författare stått för övningsfrågorna. När vi i denna rapport skriver ”kurs” menar vi kurs, delkurs eller delmoment av kurs. Materialet har granskats utifrån två perspektiv.⁴³ Alla övningsexempel som vi har granskat har kodats utifrån perspektivet ”representation av samhällsgrupper”. Den större delen av det granskade materialet har även kodats utifrån ”framställning av samhällsgrupper”. Detta perspektiv tog mer tid i anspråk att koda varför det inte omfattat allt material. På de kurser vi granskade först har vi kodat alla exempel ur bägge perspektiven. På de kurser vi granskade senare har vi kodat ett urval av exemplen ur bägge perspektiven och dessutom kodat alla exempel ur perspektivet representation (förutom arbetsrätten). För varje kurs ser det ut som följer.

⁴³ Se mer under Variabler och kodningsmall nedan.

Grundläggande juridisk metod: På denna kurs används i första hand övningsfrågor ur Grauers och Martinssons *Studiematerial för juridisk grundkurs*. Dessutom finns några frågor författade av lärarlaget. Alla kursens övningsfrågor kodats utifrån representation medan ett urval gjorts så att var tredje uppgift har kodats utifrån framställning (baserat på den ordningsföljd uppgifterna anges i kursmanualen).

Offentlig rätt: Övningsmaterialet består av uppgifter som ska förberedas inför kursens sju seminarier. Relativt många uppgifter har valts bort för att de är diskussions-, kort- eller teorifrågor, eller uppgifter som går ut på att läsa och analysera rättsfall. Av övriga frågor har samtliga kodats utifrån bägge perspektiven.

Civilrätt A: Studiematerialet för kursen består av ett kompendium med uppgifter författat av lärare på institutionen. På grund av det stora antalet övningsuppgifter har var sjunde uppgift kodats utifrån framställning. Alla uppgifter har kodats utifrån representation.

Skadestånds- och försäkringsrätt, immaterialrätt respektive konkurrensrätt (Civilrätt B): Kursernas material består av övningskompendier författat av lärarna på kursen. Samtliga övningsuppgifter för kursen har kodats utifrån bägge perspektiven.

Familjerätt: Övningsmaterialet består av ett kompendium författat av lärare på institutionen. Samtliga övningsuppgifter har kodats utifrån bägge perspektiven.

Rättsvetenskap, social familjerätt, socialrätt och miljö rätt (teoritermin): Varje rättsområde har haft sitt egna övningsmaterial, alla delarna har haft frågor författade av lärarna. Rättsvetenskap har enbart teoretiska övningsfrågor och har därför inte granskats. Alla övningsuppgifter om social familjerätt, socialrätt och miljö rätt har kodats utifrån bägge perspektiven.

Straffrätt: Kursen har ett jämförelsevis mindre övningsmaterial. Övningar av typen teorifrågor och korta frågor har inte granskats. Däremot har alla andra frågor kodats utifrån bägge perspektiven.

Processrätt: Materialet som granskats består av övningsfrågor för civil- och straffprocessrätt och förvaltningsprocessrätt. Teorifrågor och korta frågor har inte granskats. För civil- och straffprocessrättsdelen har av de kvarvarande exemplen var tredje övningsexempel kodats utifrån framställning, och alla övningar kodats utifrån representation. Övningarna i förvaltningsprocess är förhållandevis många i relation till resten av processrättskursen varför var fjärde exempel har kodats utifrån framställning, och alla övningar kodats utifrån representation.

Civilrätt 3: Kursens består av ett övningshäfte författat av lärarna samt tre längre uppgifter och två diagnostiska test. De diagnostiska testen har inte granskats. Av de kortare övningsexemplen har var fjärde fråga kodats utifrån framställning, och alla utifrån representation. Två av de tre längre uppgifterna har kodats utifrån bägge perspektiven.

Arbetsrätt: Kursen består av en mycket stor mängd övningsfrågor författade av lärarna. Var fjärde fråga har kodats utifrån bägge perspektiven. Då materialet varit mycket omfattande har inga ytterligare frågor lagts till i representationsdelen.

Internationell rätt: Alla övningsfrågor är teoretiska och har inte granskats.

Skatterätt med redovisning: Kursen består av två häften med övningsuppgifter, ett för redovisningsdelen respektive ett för skatterättsdelen. Övningarna som hör till redovisningsdelen har inte granskats. Var fjärde fråga av övningarna i skatterättsdelen har kodats utifrån bägge perspektiven. Därutöver har alla frågor kodats utifrån representation.

Variabler och kodningsmall

Kvantitativ metod innebär att material kodas utifrån ett antal valda variabler. Inledningsvis har vi kodat vilken termin och kurs varje övningsexempel kommer ifrån. Genom detta har vi fått möjligheten att analysera resultatet både utifrån varje kurs och på aggregerad nivå för grundutbildningen som helhet. I analysen har vi dock utelämnat terminnivå. Projektet har sedan granskat materialet utifrån två perspektiv som fick var sin del i kodningen.⁴⁴

- Representation av samhällsgrupper
- Framställning av samhällsgrupper

Grunderna för kodningen har sammanförts i en kodningsmall. Innebörden av mallen beskrivs nedan.

Representation av olika samhällsgrupper

I den första delen kodningen granskade vi representationen av samhällsgrupper utifrån grunderna kön, könsidentitet eller könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsförmåga, sexuell läggning, ålder och klass/socioekonomisk tillhörighet. I denna del har vi utgått ifrån de personer som beskrivs i varje övningsexempel. I de flesta exempel beskrivs flera personer och vi har kodat varje person för sig. Det innebär att vi har granskat ett stort antal personer. Detta har gett oss möjlighet att analysera förekomsten av olika samhällsgrupper som till exempel andelen män och kvinnor. Vi har också fått möjligheten att analysera förekomsten av olika intersektioner av samhällsgrupper som till exempel nordiska män, utomnordiska män, nordiska kvinnor och utomnordiska kvinnor.

Kodningen har genomförts utifrån hur en person framstår för läsaren. Vi har inte försökt avgöra hur personen "egentligen" är. Det är materialets uttryck såsom det framstår för studenter och lärare vi har granskat, inte författarens intentioner med frågan eller vilka samhällsgrupper författaren har tänkt att en person tillhör. Genom detta har kodningen kunnat fånga det studenter får till sig genom att läsa och arbeta med övningsexemplen.

För att kodningen och analysen ska genomsyras av transparens så att andra personer ska kunna gå tillbaka och granska vårt arbete har vi även valt att skriva ner namn på de personer som förekommer med namn i uppgifterna, samt med titel eller liknande för de personer som ej knyts till ett namn (exempelvis "socialsekreteraren").

Kodningen har vidare genomförts generöst gentemot de samhällsgrupper som vi antagit skulle vara underrepresenterade. Det innebär att om en person kan läsas som till exempel både nordisk och utomnordisk har personen kodats som utomnordisk. Genom detta kan vi i de delar en grupp är underrepresenterad utgå ifrån att resultatet visar underrepresentation med god marginal. De tidiga antagandena om vilka samhällsgrupper som skulle vara underrepresenterade har senare i analysen visat sig vara korrekta. I flera fall skulle fördelningen kunna vara ännu ojämnare om vi hade använt en mindre generös tolkning.

⁴⁴ Projektet har även kodat materialet utifrån perspektivet intressen, roll, problematisering och rättsområde. Det handlade om frågor såsom "vems perspektiv/intressen företräder studenten/ läraren?", "vilken juristroll är aktuell?", "förekommer problematisering av normer eller maktstrukturer, om ja så på vilket sätt?" samt "vilket rättsområde (affärsjuridik, humanjuridik och övrigt)?". Projektet har av tidsskäl inte genomfört någon analys av dessa frågor. Vi redovisar därför inte utformningen av dessa kodningskategorier i denna rapport.

Person

Den första kodningskategorin om person syftar till att klargöra huruvida det rör sig om en ”fysisk person” (människa), ”juridisk person” (organisation), ”fysisk/juridisk person” (människa med enskild näringsverksamhet) eller ”djur” (till exempel hund). Syftet med denna kategori har inte varit att analysera representationen i sig utan att kunna ge en förståelse för att olika kurser innehåller olika grad av människor och organisationer. Projektet har av tidsskäl inte analyserat detta.

Organisationer såsom företag, föreningar och myndigheter har kodats som juridiska personer utifrån en vardagsförståelse och inte utifrån om de anses som juridiska personer i rättslig bemärkelse. Representanter för en organisation (som till exempel ”arbetsgivaren”) har kodats som fysisk person om denne framträder som människa, och som juridisk person om den framträder som en del av organisationen. Om det inte har framgått om en person är fysisk eller juridisk har den kodats som ”framgår ej”.

Fysiska personer har kodats i nedanstående kategorierna kön, etnisk tillhörighet med mera. Fysisk/juridiska personer har i detta behandlats såsom fysiska personer. Juridiska personer och djur har däremot kodats utifrån nedanstående samhällsgrupper endast när det finns uttryckliga indikationer på det. Som exempel kan lyftas att en hund kodats som kvinna när det står ”tik” och en organisation kodats som religiös när det står ”Nyfundamentalisterna”.

Projektet har i analysen endast utgått ifrån människor (inklusive människa med enskild näringsverksamhet), och utelämnat juridiska personer och djur. I vissa fall tar vi dock upp juridiska personer och djur som enskilda exempel. Människor utgör också majoriteten av personer i materialet, nämligen drygt 75 %. Organisationer utgör ca 20 %. Ett par fall utgörs av människor med enskild näringsverksamhet och i ett par fall framgår det inte om personen är fysisk eller juridisk. Det förekommer även ett fåtal djur.

Person	Antal personer	Fördelning
Framgår ej	21	1,8%
Människa	914	76,9%
Människa med näringsverksamhet	19	1,6%
Organisation	229	19,3%
Djur	6	0,5%

Kön

Kodningen av kön har utgått från kategorierna ”kvinna”, ”man” samt ”framgår ej”.⁴⁵ Syftet är att kunna analysera hur representationen av de olika könen ser ut. Bedömningen har främst grundats på namn och pronomen samt i förekommande fall bild. Traditionellt manliga namn samt personer som benämns med ”han”, ”man”, ”bror”, ”make” och andra tydliga indikationer på att personen framstår som man har lett till att denne kodats som man. Traditionellt kvinnliga namn samt personer som benämns med ”hon”, ”syster”, ”maka” och andra tydliga indikationer på att personen framstår som kvinna har lett till att denna kodats som kvinna.

Könsneutrala namn eller beteckningar såsom ”A”, ”kunden” och liknande samt personer där kön inte framgår har lett till att personen kodats som ”framgår ej”. Detta gäller även personer som benämns med ”hen”, ”den” eller framställts på ett könsneutralt eller könsöverskridande sätt. Det innebär att

⁴⁵ I tre fall beskrivs en person som omväxlande ”han” eller ”hon”. Vi har tolkat det som att författaren har ändrat kön på personen jämfört med tidigare upplaga, men inte genomfört detta konsekvent. Dessa fall har utelämnats i analysen. Den kursansvarige har meddelats särskilt.

kategorin ”framgår ej” både innehåller explicit könsneutrala personer och personer där könstillhörigheten är oklar. När författaren tydligt har en aktivt framställt en person på ett könsneutralt sätt har detta kommenterats i samband med kodningen.

Könsidentitet eller könsuttryck

Grunden könsidentitet eller könsuttryck ämnar fånga upp representation av personer som avviker från tvåkönsnormen som utgår ifrån att alla människor är antingen man eller kvinna (kallas även cis-norm). Kodningen har utgått ifrån kategorierna ”cis”, ”trans” och ”framgår ej”. Person har bedömts vara cisperson om denne har en uttryckligen traditionell könsidentitet och könsuttryck som antingen man eller kvinna. Person har bedömts vara transperson om denne har en könsidentitet eller ett könsuttryck som överskrider den traditionella uppdelningen man eller kvinna. I de fall där könsidentitet och könsuttryck inte framgår explicit har personen kategoriserats som ”framgår ej”. Bedömningen har gjorts generöst gentemot kategorin trans. Om en person kan tolkas som antingen cisperson (eller framgår ej) eller transperson så har den kodats som trans.

Om en person som kategoriserats som trans förekommit i frågan, har vi kommenterat huruvida personen förekommer utifrån juridiska situationer kopplade till transfrågor.

Etnisk tillhörighet

Grunden etnisk tillhörighet fångar upp representation i materialet relaterat till härkomst. Vi har valt att framförallt koda utifrån kategorierna ”nordisk”, ”utomnordisk” och ”framgår ej”. Inom kategorin utomnordisk ingår en stor heterogen grupp människor med olika ursprung. Eftersom det i materialet ändå inte rör sig om så många personer hade det blivit oöverskådligt med fler kategorier i den automatiserade analysen. Varje persons namn och nationalitet har dock antecknats i kommentar vilket har möjliggjort en manuell genomgång av de personer som kategoriserats som utomnordiska. Vid förekomst av uttryckt nationell minoritet inom norden (samer, romer, judar, sverigefinnar och torne-dalsfinnar) har detta kommenterats.⁴⁶

Kodningen har utgått ifrån namn eller uttryckligt ursprung, och i förekommande fall bild. Person med traditionellt nordiskt klingande namn, uttryckligen ursprung från ett nordiskt land eller utseende som kan tolkas som traditionellt nordiskt har kategoriserats som nordisk. Person med traditionellt utomnordisk klingande namn, uttryckligen ursprung från ett land utanför Norden eller utseende som kan tolkas som traditionellt utomnordiskt har kategoriserats som utomnordisk. Detta innebär att kategorin utomnordisk inbegriper både personer som framstår att ha hemvist i Norden men ursprung från annan del av världen och personer som har hemvist i annan del av världen. Där det inte framgår någon etnisk tillhörighet har personen kategoriserats som framgår ej.

Det finns ett större tolkningsutrymme för etnisk tillhörighet än för andra kategorier. Vi har försökt förhålla oss till detta tolkningsutrymme så stringent som möjligt. Bedömningen har gjorts utifrån en nordisk kontext vilket innebär att namn som exempelvis Anna och Sara har bedömts som nordiska även om de är vanliga även i andra delar av världen. I bedömningen har vi som kodat utgått från våra egna associationer kring ursprung, vid osäkerhet har namnets ursprung undersökts genom sökning på internet och undersökning av hur vanligt namnet är i Sverige enligt SCB:s namnstatistik. Namn som har utomnordiskt ursprung och som nuförtiden är vanliga i norden men som klingar tydligt utomnordiskt som exempelvis Abdullah har bedömts som utomnordiska. Påhittade namn som exempelvis Gäldis bedöms som nordiskt om det klingar nordiskt. Kodningen har genomförts generöst gentemot utomnordiska personer.

⁴⁶ Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk 2 §.

Personer utan namn eller nationalitet som finns i familjerelation till andra bedöms ha samma etniska tillhörighet som dess familjemedlem. Exempelvis har en syster till Emma kategoriserats som nordisk. Om personer i samma familj kan bedömas ha olika etnisk tillhörighet har bedömningen gjorts generöst gentemot gruppen “utomnordiskt”.

De faktorer såsom namn och uttryckligt ursprung som har påverkat bedömningen har nedtecknats som kommentar till kodningen. Om en person har kategoriserats som utomnordisk har vi kommenterat huruvida personen förekommer utifrån juridiska situationer kopplade till att personen har utomnordiskt påbrå, eller om personen har en roll som kan ses självständig i relation till dennes etniska tillhörighet.

I den manuella genomgången av utomnordiska personer har vi sammanställt vilken del av världen de utomnordiska personerna verkar härstamma ifrån utifrån följande grova indelning: 1) Västeuropa, Nordamerika och Sydamerika,⁴⁷ 2) Östeuropa och Ryssland,⁴⁸ 3) Sydvästra Asien (Mellanöstern) och Afrika⁴⁹ samt 4) Södra och Östra Asien⁵⁰. Indelningen har vi gjort utifrån projektets material och inte utifrån den demografiska verkligheten. Det innebär till exempel att personer med namn som klingar lika mycket som ett namn från Spanien som ett namn från en spanskättling i Sydamerika har kunnat förknippas med regionen Västeuropa, Nordamerika, och Sydamerika. I den demografiska verkligheten finns det till exempel urbefolkning i både Europa och Sydamerika som skulle kunna ha kodats annorlunda än denna grova indelning. Sådana exempel har vi dock inte funnit i vårt material.

Utifrån indelningen av världen i ovanstående regioner har vi sammanställt ännu grövre indelningar. Det gäller för det första de regioner som uppfattas som västvärlden respektive utanför västvärlden.⁵¹ Personer från västvärlden förknippas (eller har förknippats) med materiell överordning medan personer från länder utanför västvärlden förknippas (eller har förknippats) med materiell underordning och i vissa fall utsätts för etniska stereotyper.⁵² Av de regioner som förekommer i projektets material har vi valt att hänföra Västeuropa, Nordamerika, Sydamerika och Australien som regioner med kopplingar till västvärlden. (Sydamerika är med i västvärlden eftersom alla personer som kan uppfattas komma därifrån lika gärna kan uppfattats komma ifrån spansktalande europeiska länder). Övriga regioner i projektets material har vi valt att hänföra till regioner utanför västvärlden. Det inbegriper Östeuropa och Ryssland, Afrika samt de olika regionerna i Asien.

Vi har för det andra gjort en indelning med de regioner med personer som typiskt sett är utsatta för etniska stereotyper kopplade till rasism samt de regioner med personer som typiskt sett inte är utsatta för rasism.⁵³ Personer som är utsatta för rasism kallas även rasifierade personer⁵⁴, icke-vita eller den globala majoriteten⁵⁵. Utav vad som förekommer i projektets material inbegriper detta Afrika samt de olika regionerna i Asien. Personer förknippade med dessa olika regioner möter rasism och etniska

⁴⁷ T.ex. Carlos, William (brittisk medborgare) och Holst Türstlich.

⁴⁸ T.ex. Olga, Ilsa och polska gästarbetare.

⁴⁹ T.ex. Mehrab M och Kirimi (medborgare i Cap Verde).

⁵⁰ T.ex. Ly Phan.

⁵¹ Nationalencyklopedin, väst. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/väst> (hämtad 2017-10-12).

⁵² Nationalencyklopedin, etnisk stereotyp. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/etnisk-stereotyp> (hämtad 2017-10-11).

⁵³ Nationalencyklopedin, etnisk stereotyp. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/etnisk-stereotyp> (hämtad 2017-10-11).

⁵⁴ Nationalencyklopedin, rasifiering. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/rasifiering> (hämtad 2017-10-11).

⁵⁵ Se till exempel Media Diversified, *Ethnic Minority? No, Global Majority*.

<https://mediadiversified.org/2014/01/23/ethnic-minority-no-global-majority/> (hämtad 2017-10-11).

stereotyper som ser mycket olika ut. Vissa stereotyper förknippas med hudfärg medan andra förknippas med kulturella frågor. Vad dessa personer har gemensamt är att de på ett strukturellt plan anses avvika från vithetsnormen och utsätts för underordning i samband med etnisk tillhörighet. På motsvarande sätt har vi sammanfört de regioner som typiskt sett förknippas med personer som inte är utsatta för rasism. Sådana personer kallas även personer som passerar vithetsnormen⁵⁶, eller kort och gott ”vita” personer. I granskningens material omfattar detta regionerna Västeuropa, Östeuropa, Nordamerika och Sydamerika. Det finns visserligen personer utsatta för rasism med härkomst i dessa regioner men kodningen visar att i utbildningens övningsfrågor framstår personer från sådana regioner framförallt som ”vita” europeiska ättlingar.

Religion eller annan trosuppfattning

Grunden religion eller annan trosuppfattning avser att kartlägga representation av personer med olika trosuppfattning. Personerna i materialet har kategoriserats i grupperna ”icke-religiös/sekulär”, ”religiös” och ”framgår ej”. Med icke-religiös menar vi i detta sammanhang ateistiska trosuppfattningar eller andra ställningstagande mot religiösa trosuppfattningar. Med sekulär menar vi i detta sammanhang uppfattningen att religion är en privatsak som inte angår samhällslivet. Personer som explicit har uttryckligen icke-religiös eller sekulär trosuppfattning eller ingår i en uttryckligen icke-religiös eller sekulär gemenskap har kategoriserats som icke-religiös/sekulär. Personer som i text eller via synliga symboler på bild uttrycker en religiös trosuppfattning eller ingår i en uttryckligen religiös gemenskap har kategoriserats som religiös. I de fall där det inte uttryckligen framgår någon trosuppfattning har personen kategoriserats som framgår ej. Bedömningen har gjorts generöst gentemot kategorin religiös.

Grunden för bedömningen att person i materialet varit antingen religiös eller icke-religiös sekulär har kommenterats. Om person som kategoriserats som religiös förekommit i frågan, har vi kommenterat huruvida personen förekommer utifrån juridiska situationer kopplade till att personen kan definieras som religiös, eller om personen har en roll som kan ses självständig i relation till dennes religiösa tillhörighet.

Funktionsförmåga

Grunden funktionsförmåga syftar till att kartlägga förekomsten av personer med eller utan nedsättning av funktionsförmåga. Kategoriseringen har skett utifrån grupperna ”ej funktionsnedsättning”, ”funktionsnedsättning” samt ”framgår ej”. Personer som uttryckligen inte har någon funktionsnedsättning eller uttryckligen har full funktionsförmåga har kategoriserats i gruppen ej funktionsnedsättning. Personer som har en uttryckligen varaktig funktionsnedsättning (eller vid bild synlig nedsättning) har kategoriserats som personer med funktionsnedsättning. Det kan handla om fysisk, psykisk och/eller intellektuell funktionsnedsättning inklusive sjukdomar och liknande som kan påverka funktionsförmågan. Dit klassas även personer som i frågans händelseförlopp drabbats av en varaktig nedsättning exempelvis genom olycka eller liknande. Tillfällig nedsättning som exempelvis fotvriststukning räknas däremot inte in i denna grupp. I de fall där det inte framgår faktorer kring personens funktionsförmåga kategoriserats denne som framgår ej. Den ovanstående definitionen av funktionsnedsättning är bred. Bedömningen av enskilda personer har dessutom gjorts generöst gentemot gruppen ”funktionsnedsättning”.

Grunderna för bedömningen har kommenterats likaså vilken typ av funktionsnedsättning det handlar om. Om person som kategoriserats som person med funktionsnedsättning förekommit i frågan, har

⁵⁶ Betydelse definition, vithetsnorm. <http://www.betydelse-definition.com/Vithetsnorm> (hämtad 2017-10-11).

vi kommenterat huruvida personen förekommer utifrån juridiska situationer kopplade till att funktionsnedsättningen, eller om personen har en roll som kan ses självständig i relation till dennes funktionsförmåga.

Sexuell läggning

Grunden sexuell läggning kartlägger representationen kring personer utifrån kategorierna "hetero", "homo/bi" samt "framgår ej". Personer som kategoriserats som "hetero" framstår som heterosexuella utifrån att de i övningsexemplet enbart har olikkönade par-/romantiska/sexuella relationer samt de som uttryckligen är heterosexuella. De personer som i frågan har samkönade par-/romantiska/sexuella relationer, inklusive de personer som har både olikkönade och samkönade relationer samt de som uttryckligen är homo- eller bisexuella har kategoriserats som "homo/bi". I de fall där personens sexuella läggning inte har framgått har denne kategoriserats som "framgår ej".

Bedömningen har gjorts generöst gentemot gruppen "homo/bi". Grunden för bedömningen har kommenterats. Om en person som kategoriserats som homo- bisexuell har förekommit i frågan, har vi kommenterat huruvida personen förekommer utifrån juridiska situationer kopplade till personens sexuella läggning, eller om personen har en roll som kan ses självständig i relation till dennes sexualitet.

Ålder

Kategorin ålder syftar till att visa inom vilka åldersspann de personer som förekommer i materialet rör sig. Personer har kategoriserats i grupperna "ung 0-17", "vuxen 18-64" samt "äldre 65+". Personer i materialet har kategoriserats som unga om det funnits en uttrycklig ålder mellan 0-17 år, en åldersindikator som exempelvis tonåring eller om det framgått av sammanhanget att det rör sig om en omyndig person. Person har kategoriserats som vuxen om det funnits en uttrycklig ålder mellan 18-64, en åldersindikator som exempelvis myndig, yrkesverksam, att personen ingår avtal eller liknande samt om det framgår av sammanhanget. Personer har kategoriserats som äldre om de funnits en uttrycklig ålder över 65 år, om det funnits en åldersindikator som exempelvis pensionär samt om det framgått av sammanhanget att personen är äldre. Bedömningen har gjorts generöst gentemot både ung och äldre. Grunderna för bedömningen såsom angiven ålder och åldersindikatorer har kommenterats.

Om en person är uttryckligen över 18 år men likaväl kan vara vuxen eller äldre har denne kategoriserats som "vuxen 18-64 eller äldre 65 +". Om personen uttryckligen inte är äldre än 64 år men kan vara både ung eller vuxen har denne kategoriserats som "ung 0-17 eller vuxen 18-64". När ålder inte framgår överhuvudtaget har vi kategoriserat personen som framgår ej. Detta förfarande innebär att antalet personer där åldern inte framgår blir få.

De fem nyanserade ålderskategorierna har varit användbara i vissa delar av analysen. I andra delar av analysen har det varit för oöverskådligt. Därför har vi även vägt samman ålder i tre kategorier "ung", "vuxen" och "äldre". Detta har gjorts genom att personerna i mellankategorin "ung 0-17 år eller vuxen 18-64 år" har ansetts vara vuxna. Detsamma gäller för mellankategorin "vuxen 18-64 år eller äldre 65+". Detta har inneburit en sammanvägning som är generös mot vuxen, det vill säga som låtit gränfallen anses som vuxna. Vi har ansett att vuxen i de flesta gränfallen har legat närmare till hands än ung och äldre så trots att sammanvägningen är mindre nyanserad är den relativt representativ. Vi har i den fortsatta rapporten uttryckligen skrivit när vi använder sammanvägningen.

Klass/socioekonomisk tillhörighet

Klass/socioekonomisk tillhörighet ämnar kartlägga faktorer kopplade till förvärvsarbete och ekonomi. Syftet är att se på representationen av olika samhällsklasser. Kategoriseringen har dels utgått ifrån en persons sysselsättning eller utbildning, och dels en persons ekonomiska tillgångar. Som ett första steg har de faktiska omständigheterna skrivits ner i kommentarsfält. Sedan har vi gjort en bedömning av klass eller ekonomi utifrån dessa omständigheter.

Kategoriseringen av klass har skett utifrån grupperna "arbetarklass", "medelklass" och "överklass". Klassindelningen har utgått ifrån SCB:s socioekonomiska indelning som har arton socioekonomiska grupper för den förvärvsarbetande befolkningen och sex för de som står utanför arbetsmarknaden.⁵⁷ Projektet har anpassat modellen och sammanfört SCB:s grupper till de tre kategorierna "arbetarklass", "medelklass" samt "överklass", se hänvisning till SCB:s gruppindelningar inom parentes nedan. Person har kategoriserats som arbetarklass om denne passar in på följande kriterier: Arbetare (11-12, 21-22), ensamföretagare med arbetaryrken (76), lägre tjänstemän (33-35) samt personer utanför arbetsmarknaden som inte kan kopplas till medelklass eller överklass (101-103, 201-287, 311-387, 411-487, 511-587, 601-687). Person har kategoriserats som medelklass om denne passar in på följande kriterier: Mellan och högre tjänstemän (44-45, 54-55, 57), ensamföretagare och fria yrkesutövare med tjänstemannaryrken (60, 76), lantbrukare (86-87) samt ledande befattningar på mindre företag (57). Person har kategoriserats som överklass om denne passar in på följande kriterier: Ledande befattningar på större företag (57), mindre och större företagare (77-78) samt andra högt uppsatta positioner (till exempel regeringsföreträdare eller adel). Om en person befunnit sig i gränslandet mellan olika klasser har denne kategoriserats som antingen arbetarklass/medelklass eller medelklass/överklass. Bedömningen har gjorts generöst dels gentemot arbetarklass och dels gentemot överklass.

Kategoriseringen av ekonomiska tillgångar har gjorts i grupperna "mindre ekonomi", "medel ekonomi" samt "större ekonomi". Person som har ekonomiska tillgångar upp till 200 000 kr netto har kategoriserats som mindre ekonomi. Person som har en ekonomi mellan 200 000 - 5 000 000 kr netto har kategoriserats som medel ekonomi. Personer som har en ekonomi på över 5 000 000 kr netto har kategoriserats som större ekonomi. Bedömningen har gjorts generöst dels gentemot mindre ekonomi och dels gentemot större ekonomi.

Person som förekommit i materialet som barn till andra personer i samma fråga har ansetts tillhöra samma klass om ingen information har pekats åt annat håll. Exempelvis har Greve Jakhorns barn också kategoriserats som överklass. När personer förekommer som makar till varandra har de däremot kategoriserats utifrån sina egna förutsättningar. Exempelvis om make M har större ekonomi men det saknas information kring maka H, då kategoriserats H som oklart. Detta bygger på ett antagande om att klass/socioekonomi i större grad går i arv genom nedstigande led än horisontellt genom parförhållanden.

Som ett sista steg har vi vägt samman sysselsättning/utbildning och ekonomiska tillgångar till tre socioekonomiska kategorier "lägre", "mellan" och "högre". Arbetarklass eller mindre ekonomi har sammanförts till lägre klass/socioekonomi, medelklass och medel ekonomi har sammanförts till mellan klass/socioekonomi, medan överklass och större ekonomi har sammanförts till högre klass/socioekonomi. Om det för en person har funnits information både om sysselsättning/utbildning samt ekonomi så har sysselsättning/utbildning varit utslagsgivande och personen har kategoriserats som arbetarklass, medelklass eller överklass. I de fall där det saknas uttrycklig information om både

⁵⁷ Statistiska centralbyrån (SCB), *Socioekonomisk indelning (SEI), Meddelanden i samordningsfrågor (Mis) 1982:4.*

syssetsättning/utbildning och ekonomi, har dessa personer kategoriserats som oklart. Grunderna för bedömningen av klass/socioekonomisk tillhörighet har skrivits som en kommentar.

Framställning av olika samhällsgrupper

Den andra delen av kodningen syftar till att kartlägga hur varje enskild person som förekommer i materialet framställs samt vilka egenskaper som denne tillskrivs. Detta kan läggas samman med resultatet från den andra delen om representation för att se hur exempelvis kvinnor framställs samt på vilket sätt de agerar. Genom denna del av kartläggningen har vi kunnat se på framställningen av personer både inom ramen för de olika kurserna men även för programmet på en aggregerad nivå.

Granskningen av hur olika samhällsgrupper framställs har skett i två led. I det första ledet räknades hur många beskrivande ord varje person beskrevs med. Detta kategoriserades utifrån tre frågor: hur personen är (främst adjektiv), vad personen gör (främst verb) samt på vilket sätt personen gör något/varför personen gör något (främst adverb). De specifika orden antecknades också. Projektet har av tidsskäl valt att inte genomföra analys av detta led i sig varför grunderna för kategoriseringen inte beskrivs närmare i denna rapport.

Det andra ledet av granskningen gjordes bedömning av varje persons ställning i övningsexemplen. Vi undersökte personens roll, aktivitet, självständighet, positivitet samt i vilken sfär personen agerade. Tolkningen utgår i första hand från en analys av de beskrivande orden och i andra hand från en helhetsbedömning av övningsexemplet.

Roll

Den första kodningskategorin om framställning av olika samhällsgrupper syftar till att visa vilken roll personerna i materialet tillskrivs. Personerna kategoriseras utifrån rollerna "huvudroll", "biroll" eller "oklart". Huvudroll innebär att handlingen i övningsexemplet och/eller de rättsliga frågorna handlar huvudsakligen om denne eller att personen har avgörande inverkan på händelseförloppet. Det kan vara flera personer som innehar huvudrollen i samma fråga. Biroll innebär att personen har en perifer roll i handlingen och/eller de rättsliga frågorna, eller inte påverkar händelseförloppet i nämnvärd grad. I de fall det saknas information för att bedöma en persons roll i frågan kategoriseras detta som oklart. När frågan om roll är irrelevant kommenteras personen med "-". Det kan exempelvis bero på att personen är död eller att det handlar om en juridisk person. Bedömningen har gjorts generöst gentemot "huvudroll".

Aktivitet

Den andra kodningskategorin syftar till att visa vilken grad av aktivitet personerna i materialet framställs med i kategorierna "aktiv", "passiv", "aktiv och passiv" eller "oklart". Personer som huvudsakligen beskrivs med aktiva verb som exempelvis att de erbjuder, köper, dricker, rymde och så vidare kategoriseras som aktiva. Personer som huvudsakligen beskrivs med passiva verb som exempelvis att de föddes, led av, misshandlas, underlåter och så vidare kategoriseras som passiva. I de fall personer beskrivs både som aktiva och passiva kategoriseras de i den gruppen. Om det saknas information för att göra en bedömning kategoriseras personerna som oklart. När frågan om aktivitet är irrelevant kommenteras personen med "-". Bedömningen har gjorts generöst gentemot "aktiv" samt även gentemot "aktiv och passiv".

Självständighet

Den tredje kodningskategorin syftar till att visa hur självständiga personerna i materialet framställs. Personerna kategoriseras utifrån rollerna "självständig", "osjälvständig", "självständig och osjälvständig" eller "oklart". En person kategoriseras som självständig om denne huvudsakligen agerar självständigt utan att i större mån styras eller påverkas av andra personer. Denne påverkar eventuellt andra med sitt agerande. En person kategoriseras som osjälvständig om denne huvudsakligen reagerar på andras agerande eller endast agerar i en enhet med andra personer. En person kategoriseras som både självständig och osjälvständig om denne beskrivs på båda sätten. I de fall det saknas information för en bedömning kategoriseras personen som oklart. När frågan om självständighet är irrelevant kommenteras personen med "-". Bedömningen har gjorts generöst gentemot "självständig" samt även gentemot "självständig och osjälvständig".

Sfär

Den fjärde kodningskategorin syftar till att visa inom vilken sfär personerna i materialet agerar inom eller befinner sig i. De olika sfärerna kategoriseras enligt "offentlig", "privat", "offentlig och privat" eller "oklart". De personer som befinner sig i den offentliga sfären figurerar exempelvis på en arbetsplats, i affärlivet eller i större sociala sammanhang. Den privata sfären kategoriseras utifrån att personen befinner sig i privatlivet, familjen, i vänskapsrelationer samt i mindre sociala sammanhang. En person som befinner sig i båda sfärerna kategoriseras som offentlig och privat sfär. I de fall det saknas information för att bedöma vilken sfär en person befinner sig i kategoriseras detta som oklart. När frågan om sfär är irrelevant kommenteras personen med "-". Bedömningen har gjorts generöst gentemot "offentlig" samt "offentlig och privat".

Positivitet

Den femte och sista kodningskategorin om framställning syftar till att visa hur positivt personerna i materialet framställs. Personerna kategoriseras utifrån "positiv", "negativ", "mycket negativ", "neutral" eller "positiv och negativ". En person kategoriseras som positiv om den beskrivs med positiva beskrivande ord som exempelvis genial, eller på andra sätt framställs i positiv dager som exempelvis omhändertagande av andras behov. En person kategoriseras som negativ om den beskrivs med negativa beskrivande ord som exempelvis inkompetent, eller på andra sätt framställs i negativ dager som exempelvis försöker smita från skatt. En person kategoriseras som mycket negativ om den framställs i starkt negativ dager som exempelvis att den utför uppsåtlig misshandel eller folkmord. En person som beskrivs som både positiv och negativ kategoriseras som positiv och negativ. En person som beskrivs i neutrala termer, samt i de fall där information för att tolka positivitet saknas, kategoriseras som neutral. När en persons positivitet kommenteras med "- " beror det på att positiviteten är irrelevant. Bedömningen har gjorts generöst gentemot allt annat än neutralt, det vill säga positiv, negativ, mycket negativ samt positiv och negativ.

Tillförlitlighetstest

Tillförlitlighet eller reliabilitet är ett mått på hur starkt eller pålitligt uppmätta värden i en undersökning eller ett experiment är. Tillförlitligheten beskriver alltså hur väl testet mäter det som det mäter. Kodningen har genomgått ett tillförlitlighetstest genom att en ytterligare person har genomfört kodningen med samma material och samma kodningsmall. Sedan har testarens resultat jämförts med kodarnas resultat för att undersöka i vilken mån resultatet var lika. Ju mer överensstämmande resultatet är desto större är tillförlitligheten.

Tillförlitlighetstestetets metod

Tillförlitlighetstestet inleddes med att göra ett urval av testexempel. Målet med urvalet av testexempel var att få en spridning över så många olika kurser, delmoment och författare som möjligt. Vi valde ut ca 10 % av de kodade övningsexemplen. Utav 225 kodade övningsexempel valde vi alltså ut 23 testexempel. Dessa valdes slumpvis genom att ta den tredje uppgiften på varje kurs. För kurser där materialet innehöll mer än 50 personer valde vi än andra testexempel, och ytterligare en för var femtionde person. När sådan kurs innehöll olika delmoment tog vi den tredje uppgiften i nästa delmoment. När kursen inte hade tydliga delmoment tog vi istället den nionde övningen. De 23 valda testuppgifterna innehöll sammanlagt 95 personer. Det kan jämföras med den genomförda kodningen på 784 personer vilket innebär att vi testade ca 12 % av kodade personer.

Till testare valdes Anna-Karin Larsson som redan var anställd amanuens och som har en grundläggande normkritisk kompetens. Testaren fick tillgång till kodningsmallen och även en muntlig genomgång av denna. Hon fick även tillgång till den genomförda kodningen för kursen Grundläggande juridisk metod (GJM) i syfte att kunna se exempel på hur kodarna genomfört kodningen i praktiken. GJM valdes för att där ingår ett stort antal olika rättsområden och olika författare. Testaren kodade därefter självständigt de 23 testuppgifterna. Hon fick tillgång till de namn eller beteckningar på de personer som förekom i uppgiften i syfte att underlätta automatiserad jämförelse, men inget mer.

Resultatet av testet jämfördes med resultatet av kodningen. Alla avvikelser markerades. Avvikelser som berodde på felstavningar och liknande ignorerades i de fall det var uppenbart att testaren hade avsett samma resultat som kodningen. Sedan beräknades andelen avvikelser av de olika slags avvikelser som framkommit. Inledningsvis redovisas de totala avvikelserna. Sedan redovisas de olika slags avvikelser som framkommit. "Framgår/framgår ej" innebär att kodarna kodat till exempel kvinna medan testaren kodat att samhällsgruppen inte framgått, eller vice versa. "Närliggande kategorier" innebär att kodarna kodat till exempel medelklass medan testaren kodat arbetarklass/medelklass, eller vice versa. "Skilda kategorier" innebär att kodaren har kodat till exempel vuxen medan testaren kodat äldre.

Tillförlitlighetstestetets resultat för samhällsgrupper

Tillförlitlighetstestet för representation av samhällsgrupper visade en acceptabel tillförlitlighet i alla kategorier. I de flesta kategorier var tillförlitligheten mycket hög. Överensstämmelsen mellan kodning och test var för person, kön, könsidentitet eller könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion eller trosuppfattning, funktionsförmåga samt sexuell läggning på totalt 95-100 %. För ålder var överensstämmelsen ca 91 % varav merparten av avvikelserna rörde bedömningen framgår/framgår ej. Ingen avvikelse gällde skilda kategorier såsom ung istället för vuxen. För klass/socioekonomisk tillhörighet var överensstämmelsen ca 83 % och även här rörde merparten av avvikelserna bedömningen framgår/framgår ej. Enbart ca 3 % gällde skilda kategorier såsom medel ekonomi och större ekonomi. Dessutom har kodarna kodat klass/socioekonomisk tillhörighet mer försiktigt och generöst gentemot underrepresenterade grupper än testaren i en övervägande del av avvikelserna har. Sammantaget är tillförlitligheten av resultatet gällande representation tydligt acceptabelt enligt etablerade konventioner.⁵⁸

⁵⁸ Lombard, Snyder-Duch and Campanella Bracken *Content Analysis in Mass Communication: Assessment and Reporting of Intercoder Reliability*, Human Communication Research 28(4), 2002, pp. 587-604.

Samhällsgrupper	Person ⁵⁹	Kön ⁶⁰	Könsidentitet/könsuttryck ⁶¹	Etnisk tillhörighet ⁶²	Religion/trosuppfattning ⁶³	Funktionsförmåga ⁶⁴	Sexuell läggning ⁶⁵	Ålder ⁶⁶	Klass/socioekonomi ⁶⁷
Totala avvikelser	2,11%	1,05%	0,00%	4,21%	0,00%	1,05%	1,05%	8,39%	16,85%
Framgår ej/framgår	0,00%	1,05%	0,00%	3,16%	0,00%	1,05%	1,05%	5,26%	11,58%
Närliggande kategorier	2,11%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,16%	2,11%
Skilda kategorier	0,00%	0,00%	0,00%	1,05%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,16%

Tillförlitlighetstestets resultat för framställningar

Tillförlitlighetstestet för framställningar gällande roll visade större avvikelser för juridiska personer. Avvikelserna gällde framförallt bedömning relevant/irrelevant men avvikelserna uppgick till upp emot 45 %. Det var tydligt svårare att göra en koherent bedömning av om juridiska personer hade en huvudroll eller biroll. Projektet har därför valt att inte analysera roll för juridiska personer utan enbart fysiska personer.

När det gäller bedömningen av roll för fysiska personer visade däremot testet en mycket hög tillförlitlighet. Bedömningen av huvudroll eller biroll hade en överensstämmelse på ca 97 %.

Fysisk person	Roll ⁶⁸
Totala avvikelser	2,90%
Irrelevant/relevant	1,45%
Närliggande kategorier	0,00%
Skilda kategorier	1,45%

Testet för framställningar gällande aktivitet, självständighet, sfär och positivitet visade även större avvikelser när det gällde juridiska personer och även för fysiska personer i biroller. Projektet har därför valt att inte analysera framställningen av aktivitet, självständighet, sfär och positivitet för varken juridiska personer eller fysiska personer i biroller, utan enbart fysiska personer i huvudroller.

För fysiska personer i huvudroll visade testet en svagare men ändå acceptabel tillförlitlighet gällande aktivitet, självständighet, sfär och positivitet. För aktivitet var överensstämmelsen ca 86 %, för självständighet ca 81 %, sfär ca 76 % och positivitet ca 83 %. Avvikelserna har framförallt gällt bedömningen irrelevant/relevant och närliggande kategorier såsom att kodaren bedömt en person som både aktiv och passiv medan testaren bedömt personen som enbart aktiv. För aktivitet och självständighet

⁵⁹ Kommentar person: Närliggande kategorier innebär att kodarna har kodat tex. "juridisk person" medan testaren har kodat "fysisk/juridisk person" vid två tillfällen, bägge i samma fråga.

⁶⁰ Kommentar kön: Kodarna har kodat "framgår ej" medan testaren har kodat "man" för en person.

⁶¹ Kommentar könsidentitet eller könsuttryck: Samtliga kodningar innebar "framgår ej" eller "-".

⁶² Kommentar etnisk tillhörighet: Kodarna har kodat "nordisk" medan testaren har kodat "framgår ej" vid tre tillfällen. Kodarna har också kodat "nordisk" medan testaren har kodat "utomnordisk" vid ett tillfälle (för namnet Daniela).

⁶³ Kommentar religion/trosuppfattning: Samtliga kodningar innebar "framgår ej" eller "-".

⁶⁴ Kommentar funktionsnedsättning: Alla kodningar utom två innebar "framgår ej" eller "-". Kodarna har kodat "funktionsnedsättning" medan testaren har kodat "framgår ej" vid ett tillfälle (gällande nedsatt spermakvalitet).

⁶⁵ Kommentar sexuell läggning: Kodarna har kodat "hetero" medan testaren har kodat "framgår ej" vid ett tillfälle.

⁶⁶ Kommentar ålder: Kodarna har kodat "vuxen/äldre" eller liknande medan testaren har kodat "framgår ej" och vice versa vid fem tillfällen. Kodarna har kodat "vuxen" medan testaren har kodat "vuxen/äldre" vid tre tillfällen.

⁶⁷ Kommentar klass: Kodarna har kodat "oklart" medan testaren har kodat "arbetarklass" eller "medel ekonomi" vid elva tillfällen. Närliggande kategorier innebär att kodarna har kodat "medelklass" medan testaren har kodat "medelklass/överklass" och vice versa vid två tillfällen. Skilda kategorier innebär att kodarna har kodat "medelklass" medan kodaren har kodat "arbetarklass" vid två tillfällen (gällande väktare) och kodarna "större ekonomi" och testaren "medel ekonomi" vid ett tillfälle (gällande person som ägde en bil av märket Jaguar).

⁶⁸ Kommentar roll: När det gäller fysiska personer har kodarna kodat "biroll" och testaren "irrelevant" vid ett tillfälle samt att kodarna har kodat "huvudroll" och testaren "biroll" vid ett tillfälle.

har enbart ca 5 % av avvikelserna gällt skilda kategorier. För sfär och positivitet gäller inga avvikelser skilda kategorier. Sammantaget är tillförlitligheten acceptabel för framställningen av aktivitet, självständighet, sfär och positivitet för fysiska personer i huvudroll.

Fysisk person, huvudroll	Aktivitet ⁶⁹	Självständighet ⁷⁰	Sfär ⁷¹	Positivitet ⁷²
Totala avvikelser	13,51%	18,92%	24,32%	21,62%
Irrelevant/relevant	2,70%	2,70%	0,00%	8,11%
Närliggande kategorier	5,41%	10,81%	24,32%	13,51%
Skilda kategorier	5,41%	5,41%	0,00%	0,00%

Sammanställning av resultat

Kodning

Den genomförda kodningen har förts in i ett excelark. För varje person har vi fyllt i uppgifter för de två olika perspektiven. Projektet har kodat 388 övningsexempel med 1 189 personer utifrån nio variabler avseende perspektivet representation. Vi har dessutom kodat 225 övningsexempel med 784 personer utifrån tretton variabler som gäller perspektivet framställning. Sammantaget innebär det totalt 20 893 kodade data. Kodningen gav mer data än vad vi har haft tid att analysera. Vi har valt att analysera åtta av variablerna avseende representation och fem av variablerna avseende framställning, totalt 13 432 kodade data.

Representation	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Soc fam	Soc	Straff	Totalt
Antal övningar	34	18	98	35	37	23	6	6	14	30	22	36	3	13	13	388
Antal personer	170	139	215	126	106	54	19	24	33	75	58	75	12	40	43	1189

Framställning	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Soc fam	Soc	Straff	Totalt
Antal övningar	34	6	12	35	14	23	6	6	14	11	22	13	3	13	13	225
Antal personer	170	65	34	126	40	54	19	24	33	35	58	25	12	40	43	784

Statistikföring

Statistiksammanställningen inleddes genom att prova utfallet av olika variabler och kombinationer av olika variabler. Till detta har vi använt pivot-funktionen i excel som summerar data utifrån valda kategorier och filter. När det gäller perspektivet representation har vi utöver enskilda samhällsgrupper såsom kön (kvinnor/män) och etnisk tillhörighet (nordisk/utomnordisk) provat att ta fram statistik över kombinationer av samhällsgrupper såsom kön plus etnisk tillhörighet (nordiska kvinnor, nordiska män, utomnordiska kvinnor, utomnordiska män). Vissa kombinationer gav ett användbart resultat medan andra kombinationer gav för få träffar för att statistiken skulle bli meningsfull, till exempel etnisk tillhörighet plus sexuell läggning.

⁶⁹ Kommentar aktivitet: Kodarna har kodat "irrelevant" och testaren "passiv" vid ett tillfälle. Kodarna har även kodat "aktiv och passiv" medan testaren har kodat "aktiv" och vice versa vid två tillfällen. Slutligen har kodarna kodat "passiv" och testaren "aktiv" och vice versa vid tre tillfällen.

⁷⁰ Kommentar självständighet: Kodarna har kodat "irrelevant" och testaren "självständig" eller "osjälvständig" vid ett tillfälle. Kodarna har även kodat "självständig och osjälvständig" medan testaren har kodat "självständig" och vice versa vid fyra tillfällen. Slutligen har kodarna kodat "osjälvständig" och testaren "självständig" och vice versa vid två tillfällen.

⁷¹ Kommentar sfär: Kodarna har även kodat "offentlig och privat" medan testaren har kodat "privat" eller liknande, och vice versa, vid nio tillfällen.

⁷² Kommentar positivitet: Kodarna har kodat "neutral" och testaren "irrelevant" och vice versa vid tre tillfällen. Testaren har kodat "neutral" och kodarna har kodat antingen "positiv", "negativ" eller "positiv och negativ" vid sammanlagt fem tillfällen.

När det gäller perspektivet framställning har vi tagit fram statistik över de fem variablerna roll, sfär, aktivitet, självständighet och positivitet för varje samhällsgrupp. Vi har även provat att fram statistik över personers ställning i kombinationer av samhällsgrupper, till exempel huvudroll/biroll för nordiska kvinnor/nordiska män/utomnordiska kvinnor/utomnordiska män. Vi har även provat kombinationer av variabler för framställning för enskilda samhällsgrupper, till exempel kvinnor/män för aktiv självständig/aktiv osjälvständig/passiv självständig/passiv osjälvständig.

Konfidensintervall

De kombinationer som har gett ett användbart resultat har vi sedan fått hjälp av Statistiska Konsultgruppen⁷³ att ta fram konfidensintervall för.⁷⁴ Konfidensintervall är den vanligaste formen av osäkerhetsintervall. För en mindre mängd data kan slumpen påverka i högre grad vilket ger en större osäkerhet i resultatet, medan det för en större mängd data finns en större säkerhet att resultatet inte beror på slumpen. En annan benämning för detta är om resultatet är statistiskt säkerställt eller inte. I denna rapport visar vi konfidensintervallet inom hakparentes. Om vi tar fördelningen av kön som exempel framgår det av tabellen nedan att fördelningen är 37,5 % kvinnor respektive 62,5 % män, men att konfidensintervallet gör att det är statistiskt säkerställt att fördelningen säkert är för kvinnor från 34,0-41,2 % respektive för män 58,8-66,0 %. Det innebär att inklusive hänsyn till felmarginaler så förekommer män med säkerhet i högre grad än kvinnor.

Kön	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Kvinna	268	37,5%	[34.0-41.2%]
Man	446	62,5%	[58.8-66.0%]

För frågan om representation är resultaten för grundutbildningen som helhet tillräckligt statistiskt säkerställda för alla enskilda samhällsgrupper. När det gäller representation för enskilda kurser har däremot vissa kurser för få människor i materialet för att fördelningen ska vara tillräckligt statistiskt säkerställd för att ge ett meningsfullt resultat. Det gäller framförallt konkurrensrätten, miljörätten och den sociala familjerätten men i vissa fall även immaterialrätten, offentlig rätt, social rätt och straffrätt. Se nedan hur många personer de olika kurserna i materialet innehåller. De kurser där resultatet inte är tillräckligt statistiskt säkerställt har markerats med grå ton i resultattabellerna. För kombinationerna av samhällsgrupper är enbart vissa kombinationer statistiskt säkerställda. De kombinationer som inte är tillräckligt statistiskt säkerställda visas inte.

	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Soc fam	Soc	Straff	Totalt
Antal människor	100	80	174	126	92	39	7	13	27	71	54	68	12	33	39	933

För frågan om framställning är resultaten för grundutbildningen som helhet statistiskt säkerställda i flera aspekter men inte alla. För kön, etnisk tillhörighet, ålder och klass/socioekonomisk tillhörighet visar vi alla aspekter av framställning (roll, aktivitet, självständighet, sfär och positivitet). För övriga samhällsgrupper visar vi enbart roll eller beskriver förekommande fall individuellt. För enskilda kurser är ingen fördelning av framställning tillräckligt statistiskt säkerställd.

⁷³ Statistiska Konsultgruppen, <http://stat-grp.se/> (hämtad 170618).

⁷⁴ Statistiska konsultgruppen har tagit fram konfidensintervall med approximation (Clopper Pearson binomial proportion confidence intervals).

Analys

Slutligen har resultaten av statistiken analyserats utifrån flera perspektiv. När det gäller representation har förekomsten av olika samhällsgrupper i undervisningsmaterialet för det första jämförts med förekomsten i befolkningen i Sverige såsom det framgår av tillförlitlig offentlig statistik. För det andra har representationen jämförts med projektets antaganden om strukturell normativitet och över/underordning. För det tredje har representationen jämförts med studenterna på juristprogrammet. När det gäller framställning har resultatet analyserats projektets resultat utifrån antaganden om strukturell normativitet och över-/underordning.

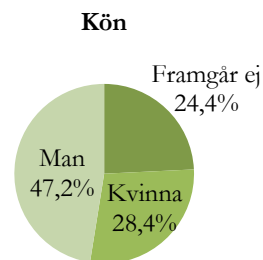
3. Resultat

3.1 Representation av enskilda samhällsgrupper

Representation avser i hur stor grad olika samhällsgrupper förekommer i materialet.⁷⁵ Det innebär alltså att räkna antalet personer i varje samhällsgrupp och sedan jämföra förekomsten av olika samhällsgrupper med varandra. Vi redovisar framförallt representationen i grundutbildningen som helhet, men även inom varje kurs där det finns ett meningsfullt resultat. Tillförlitligheten av bedömningen av representation är för de flesta kategorier mycket hög och i alla delar tydligt acceptabel.⁷⁶ För grundutbildningen som helhet är även fördelningen statistiskt säkerställd. För vissa kurser med få personer i materialet är dock fördelningen inte tillräckligt statistiskt säkerställd för att det ska ge ett meningsfullt resultat.⁷⁷ I tabellerna har dessa kurser markerats med grått.

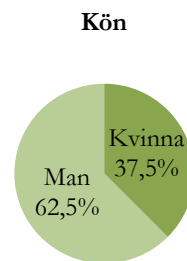
Kön

Den första kategorin som har undersökts är kön. I ett första led har vi räknat hur många människor vars kön framgår respektive inte framgår. Det är ungefär 25 % av människorna i materialet från grundutbildningen som helhet där kön inte framgår, medan kön framgår för ungefär 75 %.

Kön	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Framgår ej	230	24,4%	[21.7-27.2%]
Kvinna	268	28,4%	[25.5-31.4%]
Man	446	47,2%	[44.0-50.5%]

Som andra led har vi utgått ifrån de personer där kön framgår och räknat hur stor andel av dem som är kvinnor respektive män. Av de personer där kön framgår förekommer män i högre grad än kvinnor på grundutbildningen som helhet. Män förekommer med drygt 60 % och kvinnor med knappt 40 %.

Kön	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Kvinna	268	37,5%	[34.0-41.2%]
Man	446	62,5%	[58.8-66.0%]

I ett tredje led har vi sett till fördelningen av kön på varje kurs. Här är det vissa kurser med få för personer i materialet för att de ska ge tillräcklig statistisk säkerställdhet. De har vi markerat med grått.

⁷⁵ Se avsnitt Variabler och kodningsmall i kapitel 2.4 Metod.

⁷⁶ Se avsnitt om tillförlitlighetstest i kapitel 2.4 Metod.

⁷⁷ Se avsnitt om konfidensintervall i kapitel 2.4 Metod.

Till en början har vi sett på fördelning av att kön framgår eller inte. I de flesta kurserna framgår kön på personerna i materialet i relativt hög grad. För de flesta kurser framgår kön med minst ca 65 % av personerna, och andelen där kön inte framgår uppgår till ca 5-35 %. På en kurs framgår däremot kön enbart till ca 40 %, vilket innebär att kön inte framgår till ca 60 %.⁷⁸

Kön	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Socfam	Soc	Straff
Framgår ej	59 59.6% [49.3-69.3%]	19 23.8% [14.9-34.6%]	50 27.0% [20.8-34.0%]	8 6.3% [2.8-12.1%]	25 26.0% [17.6-36.0%]	5 12.8% [4.3-27.4%]	0 0.0% [0.0-0.0%]	4 36.4% [10.9-69.2%]	7 25.9% [11.1-46.3%]	7 9.9% [4.1-19.3%]	18 33.3% [21.1-47.5%]	13 19.4% [10.8-30.9%]	1 8.3% [0.2-38.5%]	7 21.2% [9.0-38.9%]	7 18.9% [8.0-35.2%]
Kvinna	20 20.2% [12.8-29.5%]	22 27.5% [18.1-38.6%]	27 14.6% [9.8-20.5%]	54 42.9% [34.1-52.0%]	28 29.2% [20.3-39.3%]	14 35.9% [21.2-52.8%]	3 42.9% [9.9-81.6%]	2 18.2% [2.3-51.8%]	9 33.3% [16.5-54.0%]	32 45.1% [33.2-57.3%]	12 22.2% [12.0-35.6%]	13 19.4% [10.8-30.9%]	6 50.0% [21.1-78.9%]	15 45.5% [28.1-63.6%]	11 29.7% [15.9-47.0%]
Man	20 20.2% [12.8-29.5%]	39 48.8% [37.4-60.2%]	108 58.4% [50.9-65.6%]	64 50.8% [41.7-59.8%]	43 44.8% [34.6-55.3%]	20 51.3% [34.8-67.6%]	4 57.1% [18.4-90.1%]	5 45.5% [16.7-76.6%]	11 40.7% [22.4-61.2%]	32 45.1% [33.2-57.3%]	24 44.4% [30.9-58.6%]	41 61.2% [48.5-72.9%]	5 41.7% [15.2-72.3%]	11 33.3% [18.0-51.8%]	19 51.4% [34.4-68.1%]

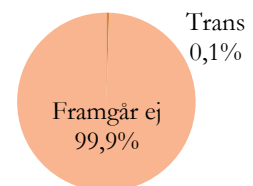
Könsfördelningen skiljer sig i hög grad mellan olika kurser men på nästan alla kurser är männen mer representerade. På två kurser är män representerade med mer än ca 70 % och kvinnor mindre än 30 %.⁷⁹ På ytterligare fyra av kurserna är män representerade med 60-70 % och kvinnor 30-40 %.⁸⁰ Det finns tre kurser där män är representerade med 50-60 % och kvinnor 40-50 %.⁸¹ Slutligen finns det sex kurser där fördelningen inte är statistiskt säkerställd. På två kurser av dessa kurser är kvinnorna är flest⁸², och på fyra av kurserna är männen är flest⁸³.

Kön	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Socfam	Soc	Straff
Kvinna	20 50.0% [33.8-66.2%]	22 36.1% [24.2-49.4%]	27 20.0% [13.6-27.7%]	54 45.8% [36.6-55.2%]	28 39.4% [28.0-51.7%]	14 41.2% [24.6-59.3%]	3 42.9% [9.9-81.6%]	2 28.6% [3.7-71.0%]	9 45.0% [23.1-68.5%]	32 50.0% [37.2-62.8%]	12 33.3% [18.6-51.0%]	13 24.1% [13.5-37.6%]	6 54.5% [23.4-83.3%]	15 57.7% [36.9-76.6%]	11 36.7% [19.9-56.1%]
Man	20 50.0% [33.8-66.2%]	39 63.9% [50.6-75.8%]	108 80.0% [72.3-86.4%]	64 54.2% [44.8-63.4%]	43 60.6% [48.3-72.0%]	20 58.8% [40.7-75.4%]	4 57.1% [18.4-90.1%]	5 71.4% [29.0-96.3%]	11 55.0% [31.5-76.9%]	32 50.0% [37.2-62.8%]	24 66.7% [49.0-81.4%]	41 75.9% [62.4-86.5%]	5 45.5% [16.7-76.6%]	11 42.3% [23.4-63.1%]	19 63.3% [43.9-80.1%]

Könsidentitet och könsuttryck

Den andra kategorin som har undersökts är könsidentitet och könsuttryck. I grundutbildningen som helhet finns det en person med könsöverskridande uttryck. Det finns ingen person med könsöverskridande identitet. Sammantaget har vi funnit en transperson. Det finns inte heller någon person som uttryckligen har traditionell könsidentitet och könsuttryck och därigenom uttryckligen är cisperson. För den stora gruppen framgår inte personens könsidentitet eller könsuttryck.

Könsidentitet/uttryck

Könsidentitet och könsuttryck	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Framgår ej	943	99,9%	[99.4-100.0%]
Cisperson	0	0,0%	
Transperson	1	0,1%	[0.0-0.6%]

⁷⁸ Arbetsrätt.

⁷⁹ Civilrätt A och skatterätt.

⁸⁰ Civilrätt 3, grundläggande juridisk metod, skadeståndsrätt och straffrätt.

⁸¹ Arbetsrätt, familjerätt och processrätt.

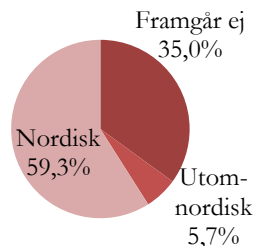
⁸² Social familjerätt och socialrätt.

⁸³ Immaterialrätt, konkurrensrätt, miljö rätt och offentlig rätt.

Etnisk tillhörighet

Den tredje kategorin som har undersökts är etnisk tillhörighet. För ungefär en tredjedel av personerna i grundutbildningen som helhet framgår det ingen etnisk tillhörighet.

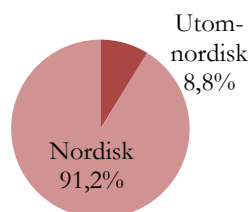
Etnisk tillhörighet

Etnisk tillhörighet	Antal personer	Fördelning	Konfidsintervall
Framgår ej	330	35,0%	[31.9-38.1%]
Nordisk	560	59,3%	[56.1-62.5%]
Utomnordisk	54	5,7%	[4.3-7.4%]

Av de personer vars etniska tillhörighet framgår så framstår ungefär nio tiondelar som nordiska och ungefär en tiondel som utomnordiska.

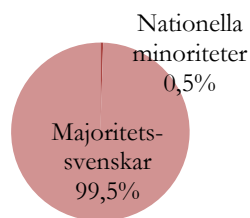
Etnisk tillhörighet

Etnisk tillhörighet	Antal personer	Fördelning	Konfidsintervall
Nordisk	560	91,2%	[88.7-93.3%]
Utomnordisk	54	8,8%	[6.7-11.3%]

Vi har även genomfört en manuell genomgång av etnisk tillhörighet för att få fram fler nyanser.⁸⁴ Av de 560 personer som framstår som nordiska framstår de flesta som svenska. Ett fåtal personer har tydlig koppling till annat nordiskt land än Sverige. Tre personer framstår som finska. Utöver de finska namnen finns det inga personer med koppling till någon av de officiella nationella minoriteterna judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar. Det innebär att det är 0,5 % av de nordiska personerna som har koppling till en nationell minoritet medan resterande 99,5 % av de nordiska personerna framstår som majoritetssvenskar.

Etnisk tillhörighet

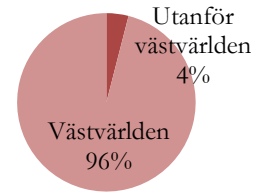
De 54 personer som framstår som utomnordiska har kopplingar till följande regioner i världen:

- Västeuropa, Nordamerika och Sydamerika: 27 personer
- Östeuropa och Ryssland: 12 personer
- Sydvästra Asien (Mellanöstern) och Afrika: 14 personer
- Södra och Östra Asien: 1 person

⁸⁴ Se hur vi valt att koda etnisk tillhörighet i avsnitt Variabler och kodningsmall i kapitel 2.4 Metod.

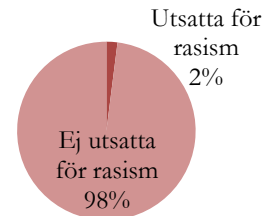
Detta innebär för det första att 27 personer har kopplingar till länder utanför västvärlden (i projektets material Östeuropa och Ryssland, Afrika samt de olika regionerna i Asien). Resterande 518 nordiska och utomnordiska personer har kopplingar till det som typiskt sett uppfattas som västvärlden (i projektets material Norden, Västeuropa och Nordamerika samt även Sydamerika eftersom dessa har namn som tyder på att de är europeiska ättlingar). Av de personer vars etniska tillhörighet framgår så framstår 4,4 % av personerna ha härkomst från länder utanför västvärlden och 95,6 % från västvärlden.

Etnisk tillhörighet

Detta innebär för det andra att 15 personer har kopplingar till de regioner som typiskt sett förknippas med personer utsatta för rasism och etniska stereotyper (i projektets material Afrika samt de olika regionerna i Asien). Resterande 599 nordiska och utomnordiska personer har kopplingar till regioner som typiskt sett inte förknippas med personer utsatta för rasism vilket gör att de framstår som "vita" personer. Av de personer vars etniska tillhörighet framgår så framstår 2,4 % av personerna ha härkomst från regioner som typiskt sett utsätts för rasism och 97,6 % från regioner med personer som typiskt sett inte utsätts för rasism.

Etnisk tillhörighet

I de flesta kurserna framgår etnisk tillhörighet till mer än 60 %. På två kurser framgår däremot inte etnisk tillhörighet i en majoritet av fallen.⁸⁵

Etnisk tillhörighet	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Socfam	Soc	Straff
Framgår ej	66 66.7% [56.5-75.8%]	18 22.5% [13.9-33.2%]	113 60.8% [53.3-67.8%]	10 7.9% [3.9-14.1%]	38 39.6% [29.7-50.1%]	12 30.8% [17.0-47.6%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	2 20.0% [2.5-55.6%]	9 33.3% [16.5-54.0%]	13 18.3% [10.1-29.3%]	17 31.5% [19.5-45.6%]	15 22.4% [13.1-34.2%]	0 0.0% [0.0-26.5%]	10 30.3% [15.6-48.7%]	7 18.9% [8.0-35.2%]
Nordisk	26 26.3% [17.9-36.1%]	58 72.5% [61.4-81.9%]	70 37.6% [30.7-45.0%]	115 91.3% [84.9-95.6%]	54 56.3% [45.7-66.4%]	19 48.7% [32.4-65.2%]	7 100.0% [100.0-100.0%]	7 70.0% [34.8-93.3%]	13 48.1% [28.7-68.1%]	52 73.2% [61.4-83.1%]	37 68.5% [54.4-80.5%]	47 70.1% [57.7-80.7%]	11 91.7% [61.5-99.8%]	21 63.6% [45.1-79.6%]	23 62.2% [44.8-77.5%]
Utomnordisk	7 7.1% [2.9-14.0%]	4 5.0% [1.4-12.3%]	3 1.6% [0.3-4.6%]	1 0.8% [0.0-4.3%]	4 4.2% [1.1-10.3%]	8 20.5% [9.3-36.5%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	1 10.0% [0.3-44.5%]	5 18.5% [6.3-38.1%]	6 8.5% [3.2-17.5%]	0 0.0% [0.0-6.6%]	5 7.5% [2.5-16.6%]	8 8.3% [0.2-38.5%]	2 6.1% [0.7-20.2%]	7 18.9% [8.0-35.2%]

Fördelningen av etnisk tillhörighet skiljer sig på de olika kurserna. Två kurser har statistiskt säkerställt enbart eller nästan enbart nordiska personer, och inga eller mycket få utomnordiska personer.⁸⁶ Sex kurser har omkring 90 % nordiska personer, och 10 % utomnordiska personer.⁸⁷ Ytterligare fyra kurser har en större andel utomnordiska personer.⁸⁸

Etnisk tillhörighet	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Socfam	Soc	Straff
Nordisk	26 78.8% [61.1-91.0%]	58 93.5% [84.3-98.2%]	70 95.9% [88.5-99.1%]	115 99.1% [95.3-100.0%]	54 93.1% [83.3-98.1%]	19 70.4% [49.8-86.2%]	7 100.0% [100.0-100.0%]	7 87.5% [47.3-99.7%]	13 72.2% [46.5-90.3%]	52 89.7% [78.8-96.1%]	37 100.0% [100.0-100.0%]	47 90.4% [79.0-96.8%]	11 91.7% [61.5-99.8%]	21 91.3% [72.0-98.9%]	23 76.7% [57.7-90.1%]
Utomnordisk	7 21.2% [9.0-38.9%]	4 6.5% [1.8-15.7%]	3 4.1% [0.9-11.5%]	1 0.9% [0.0-4.7%]	4 6.9% [1.9-16.7%]	8 29.6% [13.8-50.2%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	1 12.5% [0.3-52.7%]	5 27.8% [9.7-53.5%]	6 10.3% [3.9-21.2%]	0 0.0% [0.0-9.5%]	5 9.6% [3.2-21.0%]	8 8.3% [0.2-38.5%]	2 8.7% [1.1-28.0%]	7 9.9% [3.9-42.3%]

⁸⁵ Arbetsrätt och civilrätt A.

⁸⁶ Familjerätt, skadeståndsrätt.

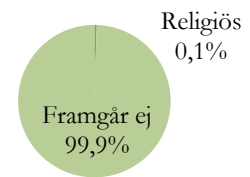
⁸⁷ Civilrätt 3, Civilrätt A, grundläggande juridisk metod, processrätt, socialrätt och skatterätt.

⁸⁸ Arbetsrätt, immaterialrätt, offentlig rätt och straffrätt.

Religion och trosuppfattning

Den fjärde kategorin som har undersökts är religion och trosuppfattning. Människor som framstår som religiösa framgår vid ett tillfälle i grundutbildningen som helhet. (Det finns även en juridisk person i form av ett religiöst samfund.) Det finns däremot ingen person som är uttryckligen icke-religiös eller sekulär. För den stora gruppen framgår inte personens religion eller trosuppfattning.

Religion/trosuppfattning

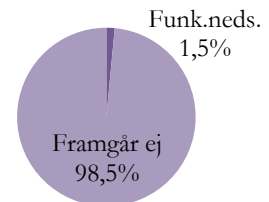

Religion och trosuppfattning	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Framgår ej	943	99,9%	[99.4-100.0%]
Religiös	1	0,1%	[0.0-0.6%]
Icke-religiös/sekulär	0	0,0%	

Funktionsförmåga

Den femte kategorin som har undersökts är funktionsförmåga. Det finns 14 personer med uttrycklig funktionsnedsättning i grundutbildningen som helhet, utifrån en extensiv tolkning av vad som kan anses som funktionsnedsättning.⁸⁹ Det finns både personer med fysisk funktionsnedsättning och psykisk funktionsnedsättning, men däremot inga personer med kognitiv funktionsnedsättning. Det finns ingen person som uttryckligen saknar funktionsnedsättning. För den stora gruppen framgår inte personens funktionsförmåga.

Funktionsförmåga

Funktionsförmåga	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Framgår ej	930	98,5%	[97.5-99.2%]
Funktionsnedsättning	14	1,5%	[0.8-2.5%]
Ej funktionsnedsättning	0	0,0%	

En av kurserna har statistiskt säkerställt hög andel personer med funktionsnedsättning.⁹⁰ Ytterligare några kurser har en eller några personer med funktionsnedsättning. De flesta kurser saknar däremot person med funktionsnedsättning.

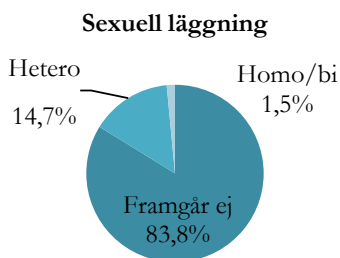
Funktionsförmåga	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Soc fam	Soc	Straff
Framgår ej	99 100.0% [96.3-100.0%]	80 100.0% [95.5-100.0%]	186 100.0% [98.0-100.0%]	126 100.0% [97.1-100.0%]	96 100.0% [96.2-100.0%]	39 100.0% [91.0-100.0%]	7 100.0% [59.0-100.0%]	9 90.0% [55.5-99.7%]	27 100.0% [87.2-100.0%]	68 95.8% [88.1-99.1%]	52 96.3% [87.3-99.5%]	67 100.0% [94.6-100.0%]	10 83.3% [51.6-97.9%]	28 84.8% [68.1-94.9%]	36 97.3% [85.8-99.9%]
Funktionsnedsättning	0 0.0% [0.0-3.7%]	0 0.0% [0.0-4.5%]	0 0.0% [0.0-2.0%]	0 0.0% [0.0-2.9%]	0 0.0% [0.0-3.8%]	0 0.0% [0.0-9.0%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	1 10.0% [0.3-44.5%]	0 0.0% [0.0-12.8%]	3 4.2% [0.9-11.9%]	2 3.7% [0.5-12.7%]	0 0.0% [0.0-5.4%]	2 16.7% [2.1-48.4%]	5 15.2% [5.1-31.9%]	1 2.7% [0.1-14.2%]

⁸⁹ Se avsnitt Variabler och kodningsmall under kapitel 2.4 Metod.

⁹⁰ Socialrätt.

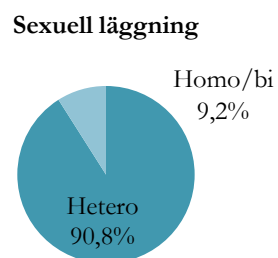
Sexuell läggning

Den sjätte kategorin som har undersökts är sexuell läggning. För drygt fyra femtedelar av personerna framgår inte deras sexuella läggning.

Sexuell läggning	Antal personer	Fördelning	Konfidsintervall
Framgår ej	791	83,8%	[81.3-86.1%]
Hetero	139	14,7%	[12.5-17.1%]
Homo/bi	14	1,5%	[0.8-2.5%]

De personer vars sexuella läggning framgår baseras i nästan alla fall på att de har en parrelation med en person med antingen samma eller annat kön. Drygt nio tiondelar har en parrelation med en person med annat kön och framstår därigenom som heterosexuella. Knappt en tiondel beskrivs i parrelation med en person av samma kön och framstår därigenom som homo-sexuella, eller i flera parrelationer med personer av olika kön och framstår därigenom som bisexuella. Det förekommer alltså både personer som framstår som homosexuella och bisexuella. I de flesta exemplen porträtteras både personerna i parrelationen. Det finns drygt 70 olikkönade par och drygt 7 samkönade par.⁹¹

Sexuell läggning	Antal personer	Fördelning	Konfidsintervall
Hetero	139	90,8%	[85.1-94.9%]
Homo/bi	14	9,2%	[5.1-14.9%]

Kurserna skiljer sig i hög grad både vad gäller om sexuell läggning framgår och fördelningen mellan heterosexuella och homo/bisexuella. Av de kurser där resultatet är statistiskt säkerställt innehåller en kurs många parrelationer och därigenom framgår personernas sexuella läggning till mer än 50 %. Denna kurs innehåller enbart heterosexuella personer och inga homo/bisexuella personer.⁹² I övriga kurser framgår sexuell läggning i lägre grad, för de flesta upp till enbart 10 %. Flera av dessa kurser innehåller enbart heterosexuella personer medan andra innehåller några homo/bisexuella personer.

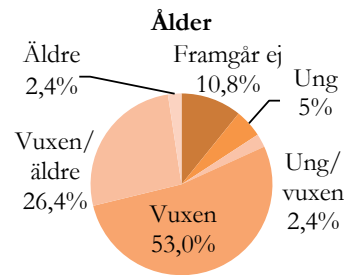
Sexuell läggning	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Socfam	Soc	Straff
Framgår ej	95 96.0% [90.0-98.9%]	76 95.0% [87.7-98.6%]	178 95.7% [91.7-98.1%]	52 41.3% [32.6-50.4%]	86 89.6% [81.7-94.9%]	39 100.0% [91.0-100.0%]	7 100.0% [59.0-100.0%]	4 40.0% [12.2-73.8%]	25 92.6% [75.7-99.1%]	64 90.1% [80.7-95.9%]	48 88.9% [77.4-95.8%]	53 79.1% [67.4-88.1%]	4 33.3% [9.9-65.1%]	26 78.8% [61.1-91.0%]	34 91.9% [78.1-98.3%]
Hetero	0 0.0% [0.0-3.7%]	2 2.5% [0.3-8.7%]	8 4.3% [1.9-8.3%]	74 58.7% [49.6-67.4%]	10 10.4% [5.1-18.3%]	0 0.0% [0.0-9.0%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	4 40.0% [12.2-73.8%]	2 7.4% [0.9-24.3%]	5 7.0% [2.3-15.7%]	6 11.1% [4.2-22.6%]	14 20.9% [11.9-32.6%]	14 50.0% [21.1-78.9%]	6 15.2% [5.1-31.9%]	3 8.1% [1.7-21.9%]
Homo/bi	4 4.0% [1.1-10.0%]	2 2.5% [0.3-8.7%]	0 0.0% [0.0-2.0%]	0 0.0% [0.0-2.9%]	0 0.0% [0.0-3.8%]	0 0.0% [0.0-9.0%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	2 20.0% [2.5-55.6%]	0 0.0% [0.0-12.8%]	2 2.8% [0.3-9.8%]	0 0.0% [0.0-6.6%]	0 0.0% [0.0-5.4%]	2 16.7% [2.1-48.4%]	2 6.1% [0.7-20.2%]	0 0.0% [0.0-9.5%]

⁹¹ Olikkönade par består av en kvinna och en man, medan samkönade par består av två kvinnor eller två män. Transpersoner faller utanför denna definition.

⁹² Familjerätten.

Ålder

Den sjunde kategorin som har undersökts är ålder. I och med att vi har använt mellankategorierna ”ung eller vuxen” samt ”vuxen eller äldre” så framgår de flesta personers ålder på något sätt. I drygt 10 % av fallen framgår inte personens ålder medan det framgår i knappt 90 % av fallen.

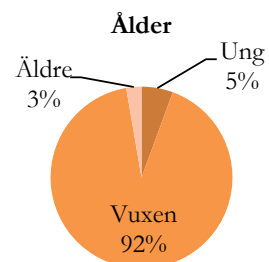

Ålder	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Framgår ej	102	10,8%	[8.9-13.0%]
Ung 0-17	47	5,0%	[3.7-6.6%]
Ung 0-17 eller vuxen 18-64	23	2,4%	[1.6-3.6%]
Vuxen 18-64	500	53,0%	[49.7-56.2%]
Vuxen 18-64 eller äldre 65+	249	26,4%	[23.6-29.3%]
Äldre 65+	23	2,4%	[1.6-3.6%]

Av de personer vars ålder framgår är vuxna 18-64 år i majoritet med nästan 60 %. Även mellankategorierna vuxen/äldre är stor med nästan 30 %. (Se figur.)

Ålder	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Ung 0-17	47	5,6%	[4.1-7.4%]
Ung 0-17 eller vuxen 18-64	23	2,7%	[1.7-4.1%]
Vuxen 18-64	500	59,4%	[56.0-62.7%]
Vuxen 18-64 eller äldre 65+	249	29,6%	[26.5-32.8%]
Äldre 65+	23	2,7%	[1.7-4.1%]

Vi har även gjort en sammanvägning av ålder. I mellankategorierna ”ung eller vuxen” respektive ”vuxen eller äldre” ligger de flesta av dem närmast att uppfattas som vuxen. Med det inräknat är en stor majoritet på drygt 90 % vuxna. Den sammanvägningen är generös gentemot kategorin vuxen. Det är få personer som är uttryckligen ung 0-17 år, knappt 6 %. Det är även få som är uttryckligen äldre 65+, drygt 3 %. Av de personer som är äldre är en knapp tredjedel döda och förekommer framförallt i frågor om arvskifte.

Ålder - sammanvägd	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Ung	47	5,6%	[4.1-7.4%]
Vuxen	772	91,7%	[89.6-93.5%]
Äldre	23	2,7%	[1.7-4.1%]

På kursnivå är enbart den sammanvägda uträkningen med tre kategorier (uttryckligen ung, vuxen och uttryckligen äldre) meningsfull utifrån statistisk säkerställdhet. Kurserna har stora skillnader vad gäller förekomsten av personer som uttryckligen är unga. I tre av kurserna förekommer unga inte överhuvudtaget.⁹³ I sju av kurserna förekommer unga upp till 10 %.⁹⁴ Två kurser har en hög andel

⁹³ Civilrätt 3, civilrätt A och offentlig rätt.

⁹⁴ Arbetsrätt, familjerätt, grundläggande juridisk metod, immaterialrätt, processrätt, skatterätt och straffrätt.

unga på över 20 %.⁹⁵ Det är även stora skillnader vad gäller förekomsten av personer som uttryckligen är äldre. I de flesta av kurserna förekommer äldre inte alls eller med ett fåtal personer. Två kurser har däremot en större andel äldre.⁹⁶

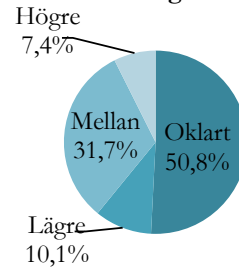
Alder - sammanvägd	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Soc fam	Soc	Straff
Ung 0-17	3 3.1% [0.6-8.9%]	0 0.0% [0.0-5.4%]	0 0.0% [0.0-2.3%]	8 6.5% [2.8-12.3%]	4 4.6% [1.3-11.4%]	2 6.9% [0.8-22.8%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	2 40.0% [5.3-85.3%]	0 0.0% [0.0-12.8%]	2 3.0% [0.4-10.5%]	9 27.3% [13.3-45.5%]	4 6.3% [1.8-15.5%]	4 33.3% [19.9-65.1%]	6 20.0% [7.7-38.6%]	3 8.1% [1.7-21.9%]
Vuxen 18-64	93 96.9% [91.1-99.4%]	65 98.5% [91.8-100.0%]	160 100.0% [97.7-100.0%]	103 83.1% [75.3-89.2%]	83 95.4% [88.6-98.7%]	26 89.7% [72.6-97.8%]	7 100.0% [100.0-100.0%]	3 60.0% [14.7-94.7%]	26 96.3% [81.0-99.9%]	62 93.9% [85.2-98.3%]	24 72.7% [54.5-86.7%]	54 85.7% [74.6-93.3%]	8 66.7% [34.9-90.1%]	24 80.0% [61.4-92.3%]	34 91.9% [78.1-98.3%]
Äldre 65+	0 0.0% [0.0-3.8%]	1 1.5% [0.0-8.2%]	0 0.0% [0.0-2.3%]	13 10.5% [5.7-17.3%]	0 0.0% [0.0-4.2%]	1 3.4% [0.1-17.8%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	0 0.0% [0.0-52.2%]	1 3.7% [0.1-19.0%]	2 3.0% [0.4-10.5%]	0 0.0% [0.0-10.6%]	5 7.9% [2.6-17.6%]	0 0.0% [0.0-26.5%]	0 0.0% [0.0-11.6%]	0 0.0% [0.0-9.5%]

Klass/socioekonomisk tillhörighet

Den åttonde kategorin som har undersökts är klass/socioekonomisk tillhörighet. Vi har vägt samman bedömningarna av klass och ekonomiska tillgångar till tre övergripande kategorier: lägre som innefattar arbetarklass, arbetarklass/medelklass och mindre ekonomi; mellan som innefattar medelklass och medel ekonomi; samt högre som innefattar medel/överklass, överklass och större ekonomi. Genom detta har vi genomfört sammanvägningen generöst gentemot både lägre och högre kategorin.

För ungefär hälften av personerna i materialet är klass och socioekonomisk tillhörighet oklart medan det framgår i ungefär hälften av fallen.

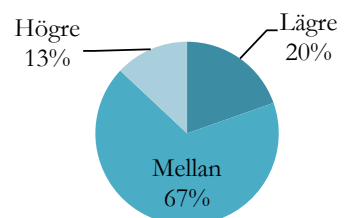
Klass/socioekonomisk tillhörighet

Klass/socioekonomisk tillhörighet	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Oklart	480	50,8%	[47.6-54.0%]
Lägre	95	10,1%	[8.2-12.1%]
Mellan	300	31,7%	[28.8-34.8%]
Högre	70	7,4%	[5.8-9.3%]

För de personer där klass och socioekonomisk tillhörighet framgår så uppgår mellankategorin till ca två tredjedelar medan lägre uppgår till ca en femtedel % och högre till ca en åttodel % (se figur).

Klass/socioekonomisk tillhörighet

⁹⁵ Skadestånd- och försäkringsrätt och socialrätt.

⁹⁶ Familjerätt och skatterätt.

Klass/socioekonomisk tillhörighet	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Lägre	89	19,6%	[16.0-23.6%]
Mellan	306	67,4%	[62.9-71.7%]
Högre	59	13,0%	[10.0-16.4%]

De olika kurserna skiljer sig även när det gäller klass/socioekonomi. I de flesta kurser framgår klass/socioekonomisk tillhörighet för mindre än drygt hälften av personerna. I fyra kurser framgår det dock för en tydlig majoritet.⁹⁷

Klass/socioekonomi - sammanvägd	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Soc fam	Soc	Straff
Oklart	28 28.3% [19.7-38.2%]	42 52.5% [41.0-63.8%]	104 55.9% [48.5-63.2%]	56 44.4% [35.6-53.6%]	61 63.5% [53.1-73.1%]	14 35.9% [21.2-52.8%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	9 90.0% [55.5-99.7%]	8 29.6% [13.8-50.2%]	53 74.6% [62.9-84.2%]	35 64.8% [50.6-77.3%]	14 20.9% [11.9-32.6%]	6 50.0% [21.1-78.9%]	22 66.7% [48.2-82.0%]	28 73.7% [56.9-86.6%]
Lägre	15 15.2% [8.7-23.8%]	2 2.5% [0.3-8.7%]	15 8.1% [4.6-13.0%]	25 19.8% [13.3-27.9%]	9 9.4% [4.4-17.1%]	0 0.0% [0.0-9.0%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	0 0.0% [0.0-30.8%]	4 14.8% [4.2-33.7%]	6 8.5% [3.2-17.5%]	7 13.0% [5.4-24.9%]	5 7.5% [2.5-16.6%]	3 25.0% [5.5-57.2%]	1 3.0% [0.1-15.8%]	3 7.9% [1.7-21.4%]
Mellan	42 42.4% [32.5-52.8%]	23 28.8% [19.2-40.0%]	52 28.0% [21.6-35.0%]	45 35.7% [27.4-44.7%]	24 25.0% [16.7-34.9%]	19 48.7% [32.4-65.2%]	1 14.3% [5.9-57.9%]	1 10.0% [0.4-44.5%]	14 51.9% [31.9-71.3%]	12 16.9% [9.0-27.7%]	11 20.4% [10.6-33.5%]	38 56.7% [68.8%]	2 16.7% [4.4-48.4%]	10 30.3% [15.6-48.7%]	6 15.8% [6.0-31.3%]
Högre	14 14.1% [8.0-22.6%]	13 16.3% [8.9-26.2%]	15 8.1% [4.6-13.0%]	0 0.0% [0.0-2.9%]	2 2.1% [0.3-7.3%]	6 15.4% [5.9-30.5%]	6 85.7% [42.1-99.6%]	0 0.0% [0.0-30.8%]	1 3.7% [0.1-19.0%]	0 0.0% [0.0-5.1%]	1 1.9% [0.0-9.9%]	10 14.9% [25.7%]	1 8.3% [0.2-38.5%]	0 0.0% [0.0-10.6%]	1 2.6% [0.1-13.8%]

Ser vi till fördelningen av de personer där klass/socioekonomisk tillhörighet framgår så kan vi se att flera kurser har liknande fördelning som på grundutbildningen som helhet, en majoritet i mellan-kategorin och färre i både lägre och högre klass/socioekonomi. I några kurser skiljer sig fördelningen mer. Tre kurser har en större andel i lägre klass/socioekonomi på ca 30-40 % och samtidigt inga eller några få i högre klass/socioekonomi.⁹⁸ Tre kurser har en större andel i högre klass/socioekonomi på ca 20-30 % och samtidigt inga eller få i lägre kategorin.⁹⁹

Klass/socioekonomi - sammanvägd	Arb	C3	CA	Fam	GJM	Imm	Konk	Miljö	Off	Proc	Sk/för	Skatt	Soc fam	Soc	Straff
Lägre	15 21.1% [12.3-32.4%]	2 5.3% [0.6-17.7%]	15 18.3% [10.6-28.4%]	25 35.7% [24.6-48.1%]	9 25.7% [12.5-43.3%]	0 0.0% [0.0-13.7%]	0 0.0% [0.0-41.0%]	0 0.0% [0.0-97.5%]	4 21.1% [6.1-45.6%]	6 33.3% [13.3-59.0%]	7 36.8% [16.3-61.6%]	5 9.4% [3.1-20.7%]	3 50.0% [11.8-88.2%]	1 9.1% [0.2-41.3%]	3 30.0% [6.7-65.2%]
Mellan	42 59.2% [46.8-70.7%]	23 60.5% [43.4-76.0%]	52 63.4% [52.0-73.8%]	45 64.3% [51.9-75.4%]	24 68.6% [50.7-83.1%]	19 76.0% [54.9-90.6%]	1 14.3% [5.9-57.9%]	1 100.0% [2.5-100.0%]	14 73.7% [48.8-90.9%]	12 66.7% [41.0-86.7%]	11 57.9% [33.5-79.7%]	38 71.7% [83.2%]	2 33.3% [4.3-77.7%]	10 90.9% [58.7-99.8%]	6 60.0% [26.2-87.8%]
Högre	14 19.7% [11.2-30.9%]	13 34.2% [19.6-51.4%]	15 18.3% [10.6-28.4%]	0 0.0% [0.0-5.1%]	2 5.7% [0.7-19.2%]	6 24.0% [9.4-45.1%]	6 85.7% [42.1-99.6%]	0 0.0% [0.0-97.5%]	1 5.3% [0.1-26.0%]	0 0.0% [0.0-18.5%]	1 5.3% [0.1-26.0%]	10 18.9% [32.0%]	1 16.7% [0.4-64.1%]	0 0.0% [0.0-28.5%]	1 10.0% [0.3-44.5%]

⁹⁷ Arbetsrätt, immaterialrätt, offentlig rätt och skatterätt.

⁹⁸ Familjerätt, processrätt och skadestånds- och försäkringsrätt.

⁹⁹ Civilrätt 3, immaterialrätt och skatterätt.

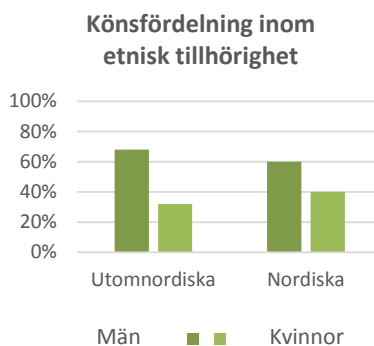
3.2 Representation av kombinationer av samhällsgrupper

Vi har även undersökt representationen av några kombinationer av samhällsgrupper. I underkategorierna blir antalet personer färre och därigenom konfidensintervallet större. Trots detta finns det vissa påvisbara skillnader på grundutbildningen som helhet för några kombinationer.¹⁰⁰ Den första kombinationen är kön och etnisk tillhörighet där vi har undersökt förekomsten av nordiska män, nordiska kvinnor, utomnordiska män och utomnordiska kvinnor. Den andra kombinationen är kön och klass/socioekonomisk tillhörighet där vi har undersökt förekomsten av högre män, mellan män, lägre män, högre kvinnor, mellan kvinnor och lägre kvinnor. Övriga kombinationer gav inget statistiskt säkerställt resultat. I de flesta fallen har det heller inte varit meningsfullt att redovisa fördelningen för varje kurs.

Vilken betydelse resultatet för kombinationer av samhällsgrupper har är inte självklart intuitivt. Vi inleder därför med ett exempel. Om etnisk tillhörighet inte skulle påverka representationen av kön skulle fördelningen mellan nordiska män och kvinnor vara densamma som mellan utomnordiska män och kvinnor. Om däremot könsfördelningen inom nordiska personer och utomnordiska personer skiljer sig på ett statistiskt säkerställt sätt kan vi se att etnisk tillhörighet påverkar könsfördelningen. I så fall har vi visat att det inte är en slump att vissa underkategorier är större än de andra.

Könsfördelning inom etnisk tillhörighet

När det gäller kön och etnisk tillhörighet har vi till en början undersökt könsfördelningen inom etniska grupper. Om etnisk tillhörighet inte skulle påverka könsfördelningen skulle fördelningen mellan nordiska män/nordiska kvinnor vara densamma som mellan utomnordiska män/utomnordiska kvinnor. Det skulle i sin tur innebära att fördelningen var densamma som mellan män och kvinnor oavsett etnisk tillhörighet. Vi kan dock se att bland de nordiska personerna är förekomsten kvinnor högre med 40,2 % än bland de utomnordiska personerna med 32,0 %. Vice versa är andelen män lägre bland nordiska personer med 59,8 % än utomnordiska med 68,0 %. Det betyder att könsfördelningen påverkas av etnisk tillhörighet. Inom gruppen nordiska personer är könsfördelningen lik det som gäller för hela materialet oavsett etnisk tillhörighet (män 62,5 % och kvinnor 37,5 %). Inom gruppen utomnordiska personer avviker däremot könsfördelningen från materialet i stort. Det visar att i utbildningens övningsexempel är gruppen utomnordiska män relativt sett överrepresenterad medan gruppen utomnordiska kvinnor är relativt sett underrepresenterad.

¹⁰⁰ Se avsnitt om konfidensintervall i kapitel 2.4 Metod.

Könsfördelning inom etnisk tillhörighet	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Nordiska			
Nordiska män	315	59,8%	[55.4-64.0%]
Nordiska kvinnor	212	40,2%	[36.0-44.6%]
Utomnordiska			
Utomnordiska män	34	68,0%	[53.3-80.5%]
Utomnordiska kvinnor	16	32,0%	[19.5-46.7%]

Kön inom hela materialet	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Man	446	62,5%	[58.8-66.0%]
Kvinna	268	37,5%	[34.0-41.2%]

Det är svårt att dra slutsatser från enskilda kurser. Det finns dock två kurser som utmärker sig genom att en mycket hög andel av de utomnordiska personerna är män,¹⁰¹ och två kurser som utmärker sig genom alla utomnordiska personer är kvinnor.¹⁰²

Etnisk fördelning inom kön

Vi har även undersökt den etniska fördelningen inom könen. I tabellerna nedan kan vi se att fördelningen mellan nordiska och utomnordiska personer inte skiljer sig bland män jämfört med kvinnor på ett statistiskt säkerställt sätt. Det innebär att vi inte kan se att den etniska fördelningen påverkas av kön.

Etnicitet inom hela materialet	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Nordisk	560	91,2%	[88.7-93.3%]
Utomnordisk	54	8,8%	[6.7-11.3%]

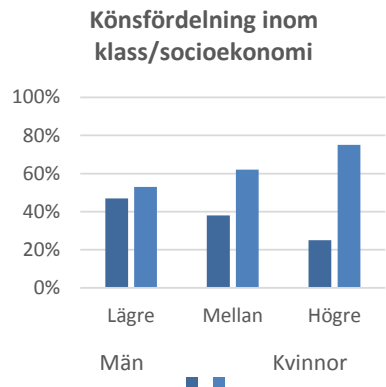
Etnisk fördelning inom kön	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Män			
Nordiska män	315	90,3%	[86.7-93.2%]
Utomnordiska män	34	9,7%	[6.8-13.3%]
Kvinnor			
Nordiska kvinnor	212	93,0%	[88.9-95.9%]
Utomnordiska kvinnor	16	7,0%	[4.1-11.1%]

¹⁰¹ Processrätten och straffrätten.

¹⁰² Civilrätt A och familjerätten.

Könsfördelning inom klass/socioekonomi

När det gäller kön och klass/socioekonomisk tillhörighet har vi till en början undersökt könsfördelningen inom etniska grupper inom olika kategorier av klass/socioekonomisk tillhörighet. Vi kan se att bland kategorin högre är män representerade i större grad än kvinnor (män 75,0 % och kvinnor 25,0 %) jämfört både med kategorin mellan (män 61,6 % och kvinnor 38,4 %) och med kategorin lägre (män 52,7 % och kvinnor 47,3 %). Inom mellankategorin är könsfördelningen liknande materialet som helhet. I och med detta kan vi visa att i materialet så påverkar klass/socioekonomisk tillhörighet könsfördelningen. Män är relativt överrepresenterade och kvinnor relativt underrepresenterade i den högre kategorin. På motsvarande sätt är män relativt underrepresenterade och kvinnor relativt överrepresenterade i den lägre kategorin.

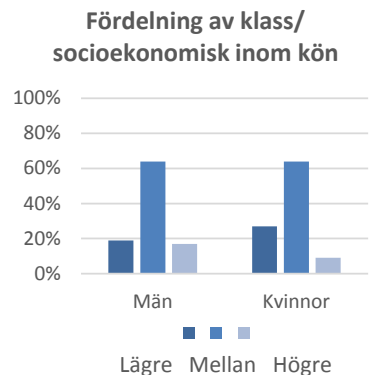

Könsfördelning inom klass/socioekonomi	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Högre			
Högre män	36	75,0 %	[60.4-86.4%]
Högre kvinnor	12	25,0 %	[13.6-39.6%]
Mellan			
Mellan män	135	61,6 %	[54.9-68.1%]
Mellan kvinnor	84	38,4 %	[31.9-45.1%]
Lägre			
Lägre män	39	52,7 %	[40.7-64.4%]
Lägre kvinnor	35	47,3 %	[35.6-59.3%]

Kön inom hela materialet	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Man	446	62,5%	[58.8-66.0%]
Kvinna	268	37,5%	[34.0-41.2%]

Fördelning av klass/socioekonomisk inom kön

Vi har även undersökt fördelningen av klass/socioekonomisk tillhörighet inom de två könskategorierna. Vi kan se att i den högre kategorin är andelen män större jämfört med bland kvinnor (högre män 17,1 % och högre kvinnor 9,2 %). Vice versa så är bland män andelen i den lägre kategorin lägre jämfört med bland kvinnor (lägre män 18,6 % och lägre kvinnor 26,7 %). Detta visar att kön påverkar fördelningen av klass/socioekonomisk tillhörighet. Fördelningen av klass/socioekonomisk bland män liknar fördelningen av materialet som helhet. Det innebär att det är kategorin kvinna som påverkar klass/socioekonomisk. Kombinationen högre kvinnor är relativt underrepresenterade och lägre kvinnor är relativt överrepresenterade.

Fördelning av klass/socioekonomisk inom kön	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Män			
Högre män	36	17,1 %	[12,3-22,9%]
Mellan män	135	64,3 %	[57,4-70,8%]
Lägre män	39	18,6 %	[13,6-24,5%]
Kvinnor			
Högre kvinnor	12	9,2 %	[4,8-15,5%]
Mellan kvinnor	84	64,1 %	[55,3-72,3%]
Lägre kvinnor	35	26,7 %	[19,4-35,2%]

Klass/socioekonomisk inom hela materialet	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Lägre	89	19,6%	[16,0-23,6%]
Mellan	306	67,4%	[62,9-71,7%]
Högre	59	13,0%	[10,0-16,4%]

Övriga kombinationer

För övriga kombinationer av samhällsgrupper har underkategorierna inte tillräckligt många personer för att få ett statistiskt säkerställt resultat. Detta gäller till exempel kombinationen etnisk tillhörighet och klass/socioekonomisk tillhörighet. Några iakttagelser för olika kombinationer är dock intressanta trots att de inte är statistiskt säkerställda.

- Den enda personen som har könsöverskridande uttryck är även kvinna, homo- eller bisexuell samt arbetarklass.
- Det finns ingen homo- eller bisexuell person med utomnordisk tillhörighet.
- Personer med funktionsnedsättning är oftare kvinnor än män.
- Alla personer med funktionsnedsättning tillhör lägre klass/socioekonomisk eller har oklar klass/socioekonomisk. Det finns inga personer med funktionsnedsättning i mellan eller högre klass/socioekonomisk.
- Bland unga är pojkar mer förekommande än flickor. Detsamma gäller bland de äldre personerna, fler gubbar än tanter. Detta kan också uttryckas som att flickor och tanter är relativt sett underrepresenterade jämfört med pojkar och gubbar.
- Det finns få unga och ingen äldre person som har utomnordisk tillhörighet.
- Inom både lägre och högre klass/socioekonomisk är utomnordiska personer förekommande i högre grad.

3.3 Framställning av olika samhällsgrupper

Framställning handlar om hur olika samhällsgrupper i övningsexemplen framstår vad gäller vilken roll de spelar, hur aktiva de är, hur självständiga de är, i vilken samhällssfär de befinner sig i samt i vilken grad de framstår som positiva eller negativa.

När det gäller roll har vi utgått ifrån alla personer i materialet. När det gäller övriga aspekter av framställning har vi däremot enbart utgått ifrån de personer som har huvudroll och utelämnat personerna i biroll. Anledningen till detta är att tillförlitlighetstestet visade att det var svårare att få en koherent bedömning om hur personer i biroller framställdes. Däremot visade det sig att tillförlitligheten att bedöma framställning av personer i huvudroll var acceptabel.¹⁰³ I denna del har vi även bortsett från de personer där den aktuella samhällsgruppen inte framgår. Det innebär till exempel för kön att vi enbart redovisar hur män och kvinnor framställs och inte personer vars kön inte framgår.

För grundutbildningen som helhet är fördelningen statistiskt säkerställd i flera aspekter men inte alla. För kön, etnisk tillhörighet, ålder och klass/socioekonomisk tillhörighet visar vi alla aspekter av framställning. För övriga samhällsgrupper visar vi enbart roll eller beskriver förekommande fall individuellt. För enskilda kurser är ingen fördelning tillräckligt statistiskt säkerställd för att det ska ge ett resultat som är meningsfullt att visa.¹⁰⁴

Kön

Roll

Vi inleder med kön och hur kvinnor och män framställs i materialet. Det första vi undersöker är fördelningen av hur kvinnor och män innehar huvudroll och biroll. I tabellen nedan kan vi se att kvinnor något oftare innehar huvudroll än män samt något mer sällan biroll än män, men att det däremot inte är statistiskt säkerställt.

Roll (kön)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Kvinna			
Biroll	51	27,4%	[21.1-34.4%]
Huvudroll	135	72,6%	[65.6-78.9%]
Man			
Biroll	73	30,8%	[25.0-37.1%]
Huvudroll	164	69,2%	[62.9-75.0%]

Aktivitet, självständighet och sfär

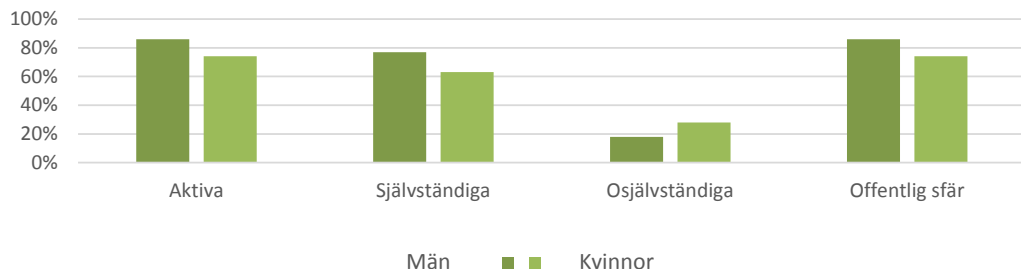
Vi fortsätter med att undersöka hur kvinnor och män framställs vad gäller aktivitet, självständighet och sfär. Vi kan se i tabellen nedan att kvinnor framställs som aktiva i lägre grad än män (kvinnor 74,4 % och män 86,3 %). Kvinnor framställs även som passiva i högre grad än män (kvinnor 15,2 % och män 11,1 %), men det är inte statistiskt säkerställt. Vidare så framställs kvinnor som självständiga i lägre grad än män (kvinnor 63,4 % och män 76,8 %) och som osjälvständiga i högre grad än män (kvinnor 27,6 % och män 17,9 %). Kvinnor framställs dessutom att befinna sig i offentlig sfär i lägre grad än män (kvinnor 45,9 % och män 55,3 %). Kvinnor framställs även i privat sfär i högre grad än män (kvinnor 26,3 % och män 18,0 %), men det är inte statistiskt säkerställt. I alla dessa tre

¹⁰³ Se avsnitt om tillförlitlighetstest i kapitel 2.4 Metod.

¹⁰⁴ Se avsnitt om konfidensintervall i kapitel 2.4 Metod.

aspekterna gäller ovanstående resultat oavsett hur vi inkluderar de nyanserade framställningarna, till exempel om ”aktiv och passiv” ses som aktiv eller ses som passiv.

Kön - aktivitet, självständighet och sfär

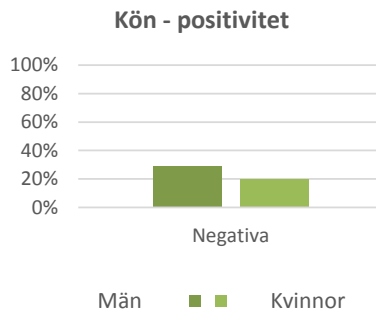
Aktivitet (kön)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Kvinna			
Aktiv	93	74,4%	[65.8-81.8%]
Passiv	19	15,2%	[9.4-22.7%]
Aktiv och passiv	13	10,4%	[5.7-17.1%]
Man			
Aktiv	132	86,3%	[79.8-91.3%]
Passiv	17	11,1%	[6.6-17.2%]
Aktiv och passiv	4	2,6%	[0.7-6.6%]

Självständighet (kön)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Kvinna			
Osjälvständig	34	27,6%	[20.0-36.4%]
Självständig	78	63,4%	[54.3-71.9%]
Självständig och osjälvständig	11	8,9%	[4.5-15.4%]
Man			
Osjälvständig	27	17,9%	[12.1-24.9%]
Självständig	116	76,8%	[69.3-83.3%]
Självständig och osjälvständig	8	5,3%	[2.3-10.2%]

Sfär (kön)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Kvinna			
Offentlig	61	45,9%	[37.2-54.7%]
Privat	35	26,3%	[19.1-34.7%]
Offentlig och privat	37	27,8%	[20.4-36.3%]
Man			
Offentlig	89	55,3%	[47.3-63.1%]
Privat	29	18,0%	[12.4-24.8%]
Offentlig och privat	43	26,7%	[20.1-34.2%]

Positivitet

När det gäller positivitet är det vi kan säga med statistisk säkerställdhet att män framställs som negativa i högre grad än kvinnor (män 29,0 % och kvinnor 19,7 %).

Positivitet (kön)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Kvinna			
Mycket negativ	4	3,1%	[0.9-7.9%]
Negativ	25	19,7%	[13.2-27.7%]
Neutral	85	66,9%	[58.0-75.0%]
Positiv	9	7,1%	[3.3-13.0%]
Positiv och negativ	4	3,1%	[0.9-7.9%]
Man			
Mycket negativ	5	3,2%	[1.0-7.3%]
Negativ	45	29,0%	[21.9-36.6%]
Neutral	88	56,8%	[48.9-64.9%]
Positiv	10	6,5%	[3.1-11.5%]
Positiv och negativ	7	4,5%	[1.8-9.0%]

Könsidentitet och könsuttryck

I grundutbildningen som helhet finns det en person med könsöverskridande uttryck. Det gäller en övning som berör diskriminering av en kvinna som uppträtt med drag-parodier¹⁰⁵ på kända pojkband. Rättsfrågan i exemplet rör bland annat diskriminering på grund av könsuttryck och personen förekommer i exemplet på grund av detta.

Etnisk tillhörighet

När det kommer till etnisk tillhörighet finns det statistiskt säkerställda skillnader i framställning mellan personer som framstår som nordiska respektive utomnordiska. Vi har däremot inte kunnat visa statistiskt säkerställda skillnader i framställning mellan personer som framstår att komma från västvärlden respektive utanför västvärlden samt från regioner med personer som typiskt sett utsätts för rasism respektive inte utsätts för rasism eftersom det rör sig om för få personer.

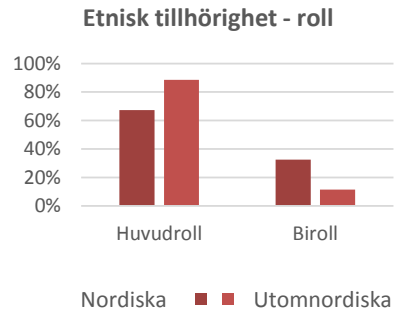
En ytterligare aspekt av hur etniska grupper framställs så har vi funnit att de utomnordiska personerna i högre grad har tydlig koppling till kända personer (fiktiva eller verkliga).¹⁰⁶

¹⁰⁵ Dragking/dragqueen är en person som använder sig av sociala attribut och symboler för att tänja på gränserna mellan manligt och kvinnligt. Ofta i syfte att underhålla eller för att på ett lekfullt sätt uttrycka en del av sin identitet. (<http://www.rfsl.se/hbtq-fakta/hbtq/begreppsordlista/> Hämtat 170519)

¹⁰⁶ T.ex. George R. R. Martin (författare), Gustav Mahler (kompositör) och professor Balthazar (figur i animerad TV-serie).

Roll

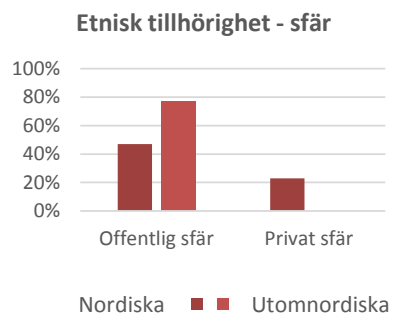
Till en början undersöker vi fördelningen av hur nordiska personer och utomnordiska personer innehar huvudroll och biroll. Nordiska personer innehar i större grad biroll jämfört med utomnordiska personer (nordiska 32,6 % och utomnordiska 11,4 %), och på motsvarande sätt innehar nordiska personer i lägre grad huvudroll än utomnordiska personer (nordiska 67,4 % och utomnordiska 88,6 %).

Roll (etnisk tillhörighet)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Nordisk			
Biroll	118	32.6%	[27.8-37.7%]
Huvudroll	244	67.4%	[62.3-72.2%]
Utomnordisk			
Biroll	4	11.4%	[3.2-26.7%]
Huvudroll	31	88.6%	[73.3-96.8%]

Aktivitet, självständighet och sfär

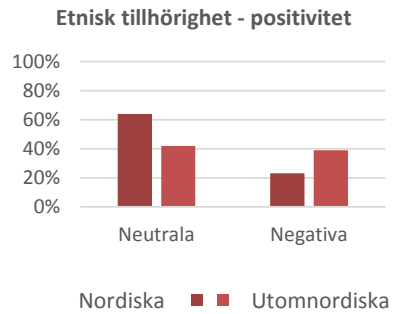
När det gäller aktivitet och självständighet finns det inga statistiskt säkerställda skillnader mellan nordiska och utomnordiska personer. Däremot förekommer utomnordiska personer i mycket högre i offentlig sfär än nordiska personer (utomnordiska 77,4 % och nordiska 47,3 %). Utomnordiska personer förekommer inte alls i enbart privat sfär.

Sfär (etnisk tillhörighet)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Nordisk			
Offentlig	113	47.3%	[40.8-53.8%]
Privat	55	23.0%	[17.8-28.9%]
Offentlig och privat	71	29.7%	[24.0-35.9%]
Utomnordisk			
Offentlig	24	77.4%	[58.9-90.4%]
Privat	0	0 %	
Offentlig och privat	7	22.6%	[9.6-41.1%]

Positivitet

När det gäller positivitet så är det statistiskt säkerställt att nordiska personer framställs i lägre grad som negativa än utomnordiska personer (nordiska 23,2 % och utomnordiska 38,7 %) samt att nordiska personer framställs i högre grad som neutrala än utomnordiska personer (nordiska 64,0 % och utomnordiska 41,9 %).

Positivitet (etnisk tillhörighet)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Nordisk			
Mycket negativ	7	3.1%	[1.2-6.2%]
Negativ	53	23.2%	[17.9-29.3%]
Neutral	146	64.0%	[57.4-70.3%]
Positiv	14	6.1%	[3.4-10.1%]
Positiv och negativ	8	3.5%	[1.5-6.8%]
Utomnordisk			
Mycket negativ	2	6.5%	[0.8-21.4%]
Negativ	12	38.7%	[21.8-57.8%]
Neutral	13	41.9%	[24.5-60.9%]
Positiv	2	6.5%	[0.8-21.4%]
Positiv och negativ	2	6.5%	[0.8-21.4%]

Religion och trosuppfattning

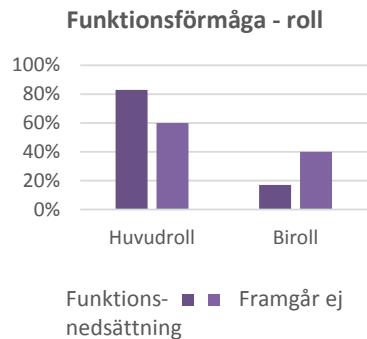
Människor som framstår som religiösa framgår vid ett tillfälle i grundutbildningen som helhet. Det handlar om en övning med personer i en bostadsrättsförenings styrelse som är "konservativa med religiösa förtecken" och därigenom skeptiska till ett samkönat par som medlemmar i föreningen. Det finns även en juridisk person med religiös anknytning. Det handlar om ett kristet samfund "Nyfundamentalisterna" som framför en egen översättning av bibeln. Vår uppfattning är att i båda exemplen framställs de religiösa som lite speciella. Däremot handlar inte de aktuella rättsfrågorna om religion och de förekommer inte i exemplet direkt kopplat till deras religiositet.

Funktionsförmåga

Roll

När det gäller funktionsförmåga innehar de med uttrycklig funktionsnedsättning huvudroll i högre grad än de personer där funktionsförmåga inte framgår (funktionsnedsättning 83,3 % och framgår ej 59,6 %), och motsvarande biroll i lägre grad (funktionsnedsättning 16,7 % och framgår ej 40,1 %).

Det finns inga statistiskt säkerställda skillnader gällande övriga framställningar.

Roll (funktionsförmåga)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Framgår ej			
Biroll	223	40,1%	[36.0-44.3%]
Huvudroll	333	59,9%	[55.7-64.0%]
Funktionsnedsättning			
Biroll	2	16,7%	[2.1-48.4%]
Huvudroll	10	83,3%	[51.6-97.9%]

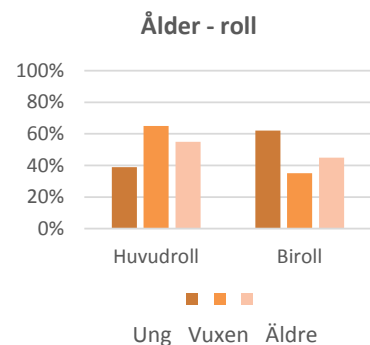
Sexuell läggning

Det finns inga statistiskt säkerställda skillnader i hur personer framställs utifrån sexuell läggning. Det är dock relativt vanligt att personer är homo- eller bisexuella utan att det är rättsligt relevant och personerna förekommer inte i exemplet direkt kopplat till deras sexuella läggning.

Ålder

Roll

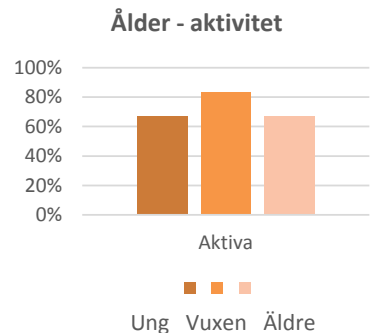
För ålder har vi utgått ifrån de sammanvägda ålderskategorierna ung, vuxen och äldre. När det gäller roll kan vi se att unga personer innehar huvudroll i lägre grad (ung 38,5 %, vuxen 64,6 % och äldre 55,0%) och biroll i högre grad än de andra ålderskategorierna (vuxen 35,4 %, ung 61,5 % och äldre 45,0 %). Vuxna personer innehar i sin tur huvudroll i högre grad och biroll i lägre grad. Äldre personer befinner sig mellan de övriga ålderskategorierna både vad gäller huvudroll och biroll.

Roll (ålder)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Ung 0-17			
Biroll	24	61,5%	[44.6-76.6%]
Huvudroll	15	38.5%	[23.4-55.4%]
Vuxen 18-64			
Biroll	157	35.4%	[30.9-40.0%]
Huvudroll	287	64.6%	[60.0-69.1%]
Äldre 65+			
Biroll	9	45.0%	[23.1-68.5%]
Huvudroll	11	55.0%	[31.5-76.9%]

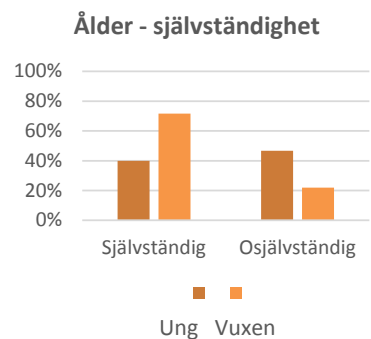
Aktivitet, självständighet och sfär

När det gäller aktivitet är det statistiskt säkerställt att vuxna framställs som aktiva i högre grad jämfört både med unga och äldre (ung 66,7 %, vuxen 82,8 % och äldre 66,7 %).

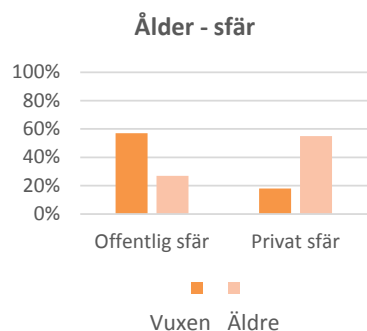
Aktivitet (ålder)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Ung 0-17			
Aktiv	10	66.7%	[38.4-88.2%]
Passiv	3	20.0%	[4.3-48.1%]
Aktiv och passiv	2	13.3%	[1.7-40.5%]
Vuxen 18-64			
Aktiv	222	82.8%	[77.8-87.2%]
Passiv	32	11.9%	[8.3-16.4%]
Aktiv och passiv	14	5.2%	[2.9-8.6%]
Äldre 65+			
Aktiv	6	66.7%	[29.9-92.5%]
Passiv	2	22.2%	[2.8-60.0%]
Aktiv och passiv	1	11.1%	[0.3-48.2%]

Vad gäller självständighet är det statistiskt säkerställt att vuxna framställs som självständiga i högre grad jämfört med unga (vuxen 71,6 % och ung 40,0 %) samt att unga framställs som osjälvständiga i högre grad jämfört med vuxna (ung 46,7 % och vuxen 22,0%).

Självständighet (ålder)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Ung 0-17			
Osjälvständig	7	46.7%	[21.3-73.4%]
Självständig	6	40.0%	[16.3-67.7%]
Självständig och osjälvständig	2	13.3%	[1.7-40.5%]
Vuxen 18-64			
Osjälvständig	58	22.0%	[17.1-27.5%]
Självständig	189	71.6%	[65.7-77.0%]
Självständig och osjälvständig	17	6.4%	[3.8-10.1%]
Äldre 65+			
Osjälvständig	2	22.2%	[2.8-60.0%]
Självständig	6	66.7%	[29.9-92.5%]
Självständig och osjälvständig	1	11.1%	[0.3-48.2%]

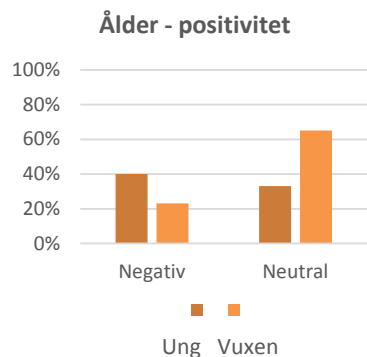
När det kommer till sfär är det statistiskt säkerställt att äldre befinner sig privat sfär i högre grad i jämförelse med vuxna (äldre 54,5 % och vuxen 18,2 %) samt att äldre befinner sig i offentlig sfär i lägre grad i jämförelse med vuxna (äldre 27,3 % och vuxen 56,6 %).

Sfär (ålder)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Ung 0-17			
Osjälvständig	7	46.7%	[21.3-73.4%]
Självständig	4	26.7%	[7.8-55.1%]
Självständig och osjälvständig	4	26.7%	[7.8-55.1%]
Vuxen 18-64			
Osjälvständig	162	56.6%	[50.7-62.5%]
Självständig	52	18.2%	[13.9-23.1%]
Självständig och osjälvständig	72	25.2%	[20.3-30.6%]
Äldre 65+			
Osjälvständig	3	27.3%	[6.0-61.0%]
Självständig	2	18.2%	[2.3-51.8%]
Självständig och osjälvständig	6	54.5%	[23.4-83.3%]

Positivitet

När det gäller positivitet är det statistiskt säkerställt att unga framställs som negativa i högre grad än vuxna (ung 40 % och vuxen 23,4 % samt att unga framställs som neutrala i lägre grad än vuxna (ung 33,3 % och vuxen 65,2%). Dessutom framgår det att unga äldre personer framställs som negativa.

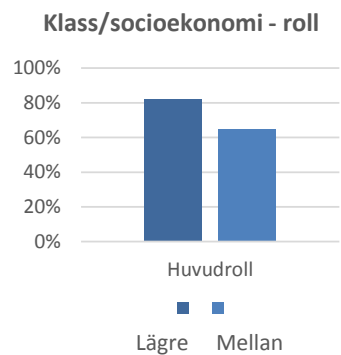

Positivitet (ålder)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Ung 0-17			
Mycket negativ	2	13.3%	[1.7-40.5%]
Negativ	6	40.0%	[16.3-67.7%]
Neutral	5	33.3%	[11.8-61.6%]
Positiv	2	13.3%	[1.7-40.5%]
Positiv och negativ	2	13.3%	[1.7-40.5%]
Positiv och negativ	0	0,0%	
Vuxen 18-64			
Mycket negativ	7	2.6%	[1.0-5.2%]
Negativ	64	23.4%	[18.5-28.9%]
Neutral	178	65.2%	[59.2-70.8%]
Positiv	14	5.1%	[2.8-8.5%]
Positiv och negativ	10	3.7%	[1.8-6.6%]
Äldre 65+			
Mycket negativ	0	0,0%	
Negativ	0	0,0%	
Neutral	5	55.6%	[21.2-86.3%]
Positiv	3	33.3%	[7.5-70.1%]
Positiv och negativ	1	11.1%	[0.3-48.2%]

Klass/socioekonomisk tillhörighet

Roll

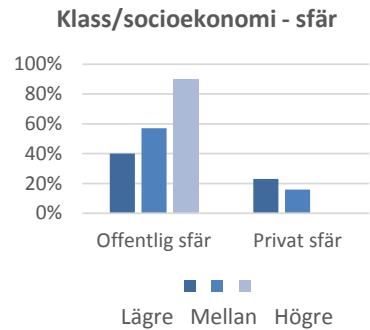
För klass/socioekonomisk tillhörighet har vi utgått ifrån de sammanvägda kategorierna högre, mellan och lägre. När det gäller roll är det statistiskt säkerställt att personer i den lägre kategorin innehar huvudroller i större grad än personer i mellan-kategorin (lägre 82,0 % och mellan 64,7 %).

Roll (klass/socioekonomi)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Högre			
Biroll	14	32.6%	[19.1-48.5%]
Huvudroll	29	67.4%	[51.5-80.9%]
Mellan			
Biroll	67	35.3%	[28.5-42.5%]
Huvudroll	123	64.7%	[57.5-71.5%]
Lägre			
Biroll	11	18.0%	[9.4-30.0%]
Huvudroll	50	82.0%	[70.0-90.6%]

Aktivitet, självständighet och sfär

När det gäller aktivitet är det statistiskt säkerställt att högre framställs som aktiva i större grad jämfört både med mellan och ännu mer jämfört med lägre (högre 96,6 %, mellan 83,6 % och lägre 65,2 %). På motsvarande sätt framställs högre som passiva i mindre grad än mellan och lägre (högre 0 %, mellan 13,6 % och lägre 23,9 %). Lägre framställs däremot i högre grad som både aktiva och passiva (högre 3,4 %, mellan 2,7 % och lägre 23,9 %).

Aktivitet (klass/socioekonomi)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Högre			
Aktiv	28	96.6%	[82.2-99.9%]
Passiv	0	0%	
Aktiv och passiv	1	3.4%	[0.1-17.8%]
Mellan			
Aktiv	92	83.6%	[75.4-90.0%]
Passiv	15	13.6%	[7.8-21.5%]
Aktiv och passiv	3	2.7%	[0.6-7.8%]
Lägre			
Aktiv	30	65.2%	[49.8-78.6%]
Passiv	11	23.9%	[12.6-38.8%]
Aktiv och passiv	11	23.9%	[12.6-38.8%]

Vad gäller självständighet är inga värden statistiskt säkerställda.

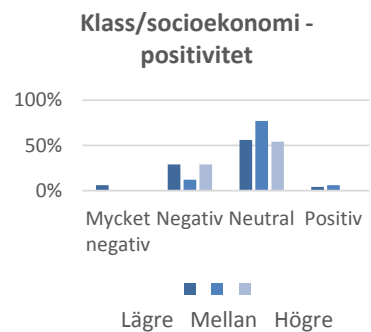
Självständighet (klass/socioekonomi)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Högre			
Osjälvständig	2	7.1%	[0.9-23.5%]
Självständig	22	78.6%	[59.0-91.7%]
Självständig och osjälvständig	4	14.3%	[4.0-32.7%]
Mellan			
Osjälvständig	27	25.0%	[17.2-34.3%]
Självständig	74	68.5%	[58.9-77.1%]
Självständig och osjälvständig	7	6.5%	[2.6-12.9%]
Lägre			
Osjälvständig	14	30.4%	[17.7-45.8%]
Självständig	27	58.7%	[43.2-73.0%]
Självständig och osjälvständig	5	10.9%	[3.6-23.6%]

När det kommer till sfär är det statistiskt säkerställt att högre framställs befinna sig i offentlig sfär i större grad i jämförelse med mellan och ännu mer med lägre (högre 89,7 %, mellan 57,0 % och lägre 40,4 %). Dessutom befinner sig högre i mindre grad i privat sfär i jämförelse med mellan och ännu mer med lägre (högre 0 %, mellan 15,7 % och lägre 23,2 %).

Sfär (klass/socioekonomi)	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Högre			
Offentlig	26	89.7%	[72.6-97.8%]
Privat	0	0%	
Offentlig och privat	3	10.3%	[2.2-27.4%]
Mellan			
Offentlig	69	57.0%	[47.7-66.0%]
Privat	19	15.7%	[9.7-23.4%]
Offentlig och privat	33	27.3%	[19.6-36.1%]
Lägre			
Offentlig	2	40.4%	[27.0-54.9%]
Privat	12	23.1%	[12.5-36.8%]
Offentlig och privat	19	36.5%	[23.6-51.0%]

Positivitet

När det gäller positivitet är det statistiskt säkerställt att lägre framställs som mycket negativa i större grad i jämförelse med mellan och högre (lägre 6,3 %, mellan 0 % och högre 0 %). Lägre och högre framställs även som negativa i större grad än mellan (lägre 29,2 %, mellan 11,7 % och högre 28,6 %). Vidare framställs mellan som neutral i större grad än lägre och högre (lägre 56,3 %, mellan 76,6 % och högre 53,6 %). Slutligen framställs högre som positiva i större grad än lägre och mellan (lägre 4,2 %, mellan 6,3 % och högre 14,3 %).

Positivitet klass/socioekonomi	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Högre			
Mycket negativ	0	0%	
Negativ	8	28.6%	[13.2-48.7%]
Neutral	15	53.6%	[33.9-72.5%]
Positiv	4	14.3%	[4.0-32.7%]
Positiv och negativ	1	3.6%	[0.1-18.3%]
Mellan			
Mycket negativ	0	0%	
Negativ	13	11.7%	[6.4-19.2%]
Neutral	85	76.6%	[67.6-84.1%]
Positiv	7	6.3%	[2.6-12.6%]
Positiv och negativ	6	5.4%	[2.0-11.4%]
Lägre			
Mycket negativ	3	6.3%	[1.3-17.2%]
Negativ	14	29.2%	[17.0-44.1%]
Neutral	27	56.3%	[41.2-70.5%]
Positiv	2	4.2%	[0.5-14.3%]
Positiv och negativ	2	4.2%	[0.5-14.3%]

4. Analys

4.1 Analys av representationen

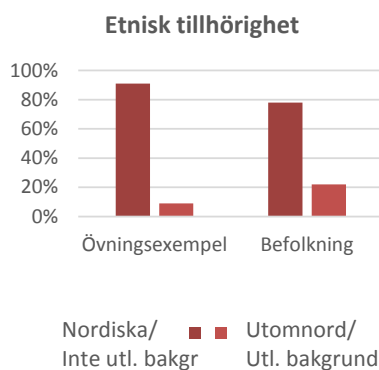
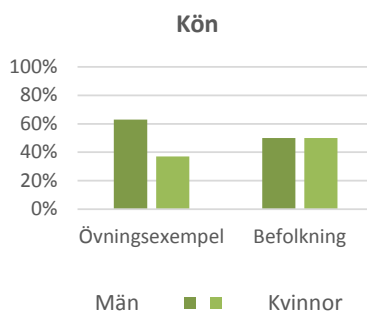
Vi inleder med att analysera resultaten av hur olika samhällsgrupper är representerade i utbildningens övningsexempel. Förekomsten av personer ur olika samhällsgrupper kan vara intressant i sig. Med det är även intressant att jämföra representationen i övningsexemplen med olika referenser. Vi har funnit flera olika utgångspunkter som kan vara relevanta för en analys som var och en kan påvisa olika aspekter, och därmed kan inspirera till fortsatta diskussioner.

Jämförelse med befolkningen i Sverige

En första referens som ligger nära till hands är att jämföra representationen i utbildningens övningsexempel med befolkningen i Sverige. Övningsexemplen handlar till största delen om svensk rätt och därmed är befolkningen i Sverige en relevant referens.¹⁰⁷ I några fall är det svårt att få fram tillförlitlig statistik rörande förekomsten av en viss samhällsgrupp utifrån hur vi har kategoriserat dem i detta projekt men vi har ändå lyckats hitta användbar statistik för ett par aspekter. Vi jämför här representationen av de personer som uttryckligen framstår i olika samhällsgrupper bortsett från de personer där den aktuella samhällsgruppen inte framgår.

När det gäller kön innehåller övningsexemplen fler män än kvinnor (män ca 63 % och kvinnor ca 37 %). På flera kurser är män förekommande i ännu högre grad. Detta kan jämföras med befolkningen i Sverige där män är 50,06 % och kvinnor 49,94 %.¹⁰⁸ Det innebär att män är överrepresenterade och kvinnor underrepresenterade i övningsexemplen jämfört med befolkningen i Sverige. Denna snedfördelning är dessutom ännu större på vissa enskilda kurser.

När det gäller etnisk tillhörighet innehåller övningsexemplen fler personer som framstår som nordiska än personer som framstår som utomnordiska (nordiska ca 91 % och utomnordiska ca 9 %). Detta kan jämföras med befolkningen i Sverige där 22,2 % har utländsk bakgrund och 77,8 % inte har det. Med utländsk bakgrund menas utrikesfödda samt inrikesfödda med två utrikesfödda föräldrar.¹⁰⁹ Denna definition för utländsk bakgrund är smalare än vår kodningskategori utomnordiskt härkomst som dels inbegriper övriga nordiska länder och dels inbegriper alla som framstår som om de har utomnordiskt härkomst även om de är födda i Sverige. Med en likalydande definition i utbildningens övningsexempel och befolkningen i Sverige skulle skillnaden vara ännu större.

¹⁰⁷ Kursen internationell rätt ingår inte i materialet.

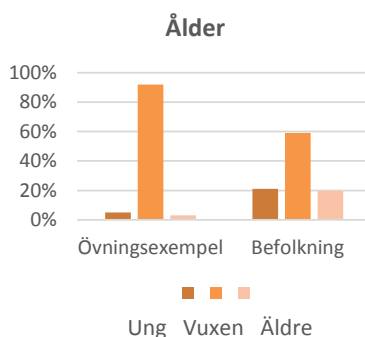
¹⁰⁸ År 2015, SCB

¹⁰⁹ År 2016, SCB.

Det innebär att nordiska personer är överrepresenterade och utomnordiska personer är underrepresenterade i övningsexemplen jämfört med befolkningen i Sverige. Det är dessutom bara en mindre andel personer som framstår som de kommer från länder utanför västvärlden (västvärlden ca 96 % och utanför västvärlden ca 4 %) samt ytterligare en mindre andel personer från regioner med personer som typiskt sett utsätts för rasism och etniska stereotyper ("vita" personer som inte utsätts för rasism ca 98 % och personer som utsätts för rasism ca 2 %). Vi har inte tagit fram statistik för Sveriges befolkning för personer med härkomst från dessa olika regioner men en kvalificerad gissning är att personer från västvärlden och "vita" personer är överrepresenterade i övningsexemplen jämfört med befolkningen i Sverige.

När det gäller sexuell läggning innehåller övningsexemplen fler personer som framstår som heterosexuell än personer som framstår som homosexuella eller bisexuella (hetero ca 91 % och 9 % homo/bi). På en kurs förekommer dock bara ett stort antal heterosexuella personer. I statistik som framstår som tillförlitlig så har 3–5 % av den vuxna manliga populationen och 2–3 % av populationen vuxna kvinnor definierat sig själva som exklusivt homosexuella på en skala mellan 1-6 från exklusivt homosexuell till exklusivt heterosexuell (i undersökningar i Sverige och i andra länder).¹¹⁰ Siffrorna på 2-5 % homosexuella omfattar alltså inte bisexuella personer och inte heller nyanserna mellan exklusivt homosexuella och exklusivt heterosexuella. Slutsatsen vi kan dra är att övningsexemplens fördelning av personer som framstår som heterosexuella jämfört med de som framstår som homosexuella eller bisexuella överensstämmer ungefär med fördelningen i befolkningen. Kursen med enbart heterosexuella personer är ett undantag till detta.

När det gäller ålder innehåller övningsexemplen många fler vuxna än både uttryckligen unga och uttryckligen äldre (ung 0-17 ca 5 %, vuxen 18-64 ca 92 % och äldre 65+ ca 3 %). Detta kan jämföras med befolkningen i Sverige där unga 0-17 år uppgår till 21 %, vuxna 18-64 till 59 % och äldre 65+ år till 20 %.¹¹¹ Det innebär att vuxna är överrepresenterade medan både unga och äldre är underrepresenterade i övningsexemplen i jämförelse med befolkningen i Sverige.¹¹²

Ålder	Antal personer	Fördelning	Konfidensintervall
Ung 0-17	47	5,6%	[4.1-7.4%]
Ung 0-17 eller vuxen 18-64	23	2,7%	[1.7-4.1%]
Vuxen 18-64	500	59,4%	[56.0-62.7%]
Vuxen 18-64 eller äldre 65+	249	29,6%	[26.5-32.8%]
Äldre 65+	23	2,7%	[1.7-4.1%]

¹¹⁰ Nationalencyklopedin, homosexualitet. www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/homosexualitet (hämtad 2017-06-22)

¹¹¹ År 2016, SCB

¹¹² Dessa siffror utgår ifrån de sammanvägda ålderskategorierna, där "ung eller vuxen" samt "vuxen eller äldre" räknas som "vuxen". Om man istället skulle hänföra "ung eller vuxen" till "ung" skulle kategorin unga omfatta 8,3 % av personerna i övningsexemplen. Det är fortfarande mindre än befolkningen i Sverige vilket gör att unga är tydligt underrepresenterade. Skulle man på samma sätt sammanföra "vuxen eller äldre" till "äldre" skulle kategorin äldre omfatta 32,3 % av personerna i övningsexemplen. Det är mer än befolkningen i Sverige vilket gör att underrepresentationen av äldre inte är lika tydlig.

När det gäller klass/socioekonomi innehåller övningsexemplen många fler personer i mellankategorin än både lägre och högre (Lägre ca 20 %, mellan ca 67 % och högre ca 13 %). Vi har inte hittat enkelt tillgänglig tillförlitlig statistik som överensstämmer tillräckligt med den uppdelning av yrke och utbildning samt ekonomiska tillgångar som vi har lagt till grund för vår undersökning. Vår kvalificerade gissning är dock att den lägre kategorin med personer ur arbetarklassen och ekonomiska tillgångar på över 200 000 kr uppgår till mer än 20 % samt att den högre kategorin med personer ur överklassen och ekonomiska tillgångar på över 5 000 000 kr uppgår till mindre än 13 %. Utifrån den uppfattningen är mellankategorin och den högre kategorin överrepresenterade medan den lägre kategorin är underrepresenterad i övningsexemplen i jämförelse med befolkningen i Sverige.

Jämförelse med förekomst i olika rättsområden och rättsfrågor

En annan utgångspunkt kan vara förekomsten av olika samhällsgrupper i den del av samhället som berör ett visst rättsområde eller en viss rättsfråga. Till exempel kommer socialtjänsten i större grad i kontakt med personer med funktionsnedsättning varför den gruppen kan vara mer förekommande i socialrätten. Gärningsmän är i högre grad män än kvinnor varför män kan vara aktuella i högre grad inom straffrätten. Sambanden mellan rättsområden, samhällssektorer och samhällsgrupper är dock komplex. Till exempel förekommer både dolda och synliga funktionsnedsättningar, och dessa nedsättningar kan vara mer eller mindre relevanta i olika sammanhang. Problematiserar vi straffrätten så förekommer där förutom gärningsmän även brottsoffer och yrkesutövare inom bland annat polis och åklagare. Det är alltså svårt att fånga denna komplexitet så att det kan ge en rättvis jämförelse mellan den sociala verkligheten och övningsexemplen i utbildningen. Vi har därför valt att inte försöka få fram referenssiffror för detta. Vi vill dock med detta resonemang lyfta att förekomsten av en viss samhällsgrupp i hela befolkningen inte är den enda möjliga referenspunkten för mångfalden i övningsexemplen. Diskussion om representationen av olika samhällsgrupper inom specifika rättsområden kan föras inom varje ämnesgrupp och lärarlag som är involverade i en kurs.

Jämförelse med samhällsnormer och maktstrukturer

En ytterligare utgångspunkt är att jämföra representationen i utbildningens övningsexempel med samhällsnormer och maktstrukturer såsom de presenteras i rapportens teoriavsnitt. Här har vi utgått ifrån antaganden om vilka samhällsgrupper som är strukturellt normativa och/eller överordnade och vilka samhällsgrupper som är strukturellt icke-normativa och/eller underordnade. En ytterligare utgångspunkt är att högre representation typiskt sett är förknippat med att framställas som norm medan lägre representation är typiskt sett förknippat med avvikelser. Dessa antaganden är naturligtvis en förenkling av verkligheten men ger ändå en möjlighet till intressanta analyser.¹¹³

Normativa grupper är överrepresenterade

Vi börjar med att analysera de grunder där det förekommer ett större antal personer inom varje undergrupp. Det gäller kön, etnisk tillhörighet, ålder och klass/socioekonomisk tillhörighet. De samhällsgrupper som är överrepresenterade inom dessa grunder är män, personer som framstår som nordiska, vuxna personer samt personer i mellan och högre kategorin för klass/socioekonomisk tillhörighet. Detta är genomgående samhällsgrupper som är strukturellt normativa och/eller överordnade. Dessa grupper är för det första rent numerärt representerade i högre grad än kvinnor, personer som framstår som utomnordiska, unga och äldre personer samt personer i lägre klass/socioekonomi. Detta är

¹¹³ Se avsnitt Teoretiska utgångspunkter i detta projekt i kapitel 2.3 Teori.

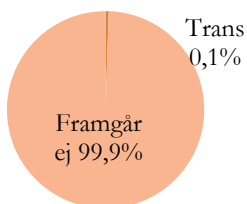
genomgående samhällsgrupper som är strukturellt icke-normativa och/eller underordnade. Det gäller trots att kodningen genomförts generöst gentemot de strukturellt icke-normativa och/eller underordnade grupperna (ålder delvis undantaget), vilket innebär att det finns marginaler för att konstatera denna över- och underrepresentation. Samma strukturellt normativa och/eller överordnade grupper är för det andra, som vi visat ovan, även överrepresenterade i utbildningens övningsexempel i jämförelse med befolkningen i Sverige. Utbildningens övningsexempel är alltså mindre mångfasetterad än befolkningen i Sverige.

I varje undersökt grund är det alltså genomgående de strukturellt normativa samhällsgrupperna som är överrepresenterade. Det innebär att juristutbildningen bidrar till att upprätthålla dessa samhällsgrupper som norm i samhället. På motsvarande sätt är det genomgående de strukturellt icke-normativa samhällsgrupperna som är underrepresenterade. Denna snedfördelning av representation bidrar till att upprätthålla samhällsnormer och maktstrukturer som framställer nordiska vuxna män ur mellan och högre samhällsklasser som norm.

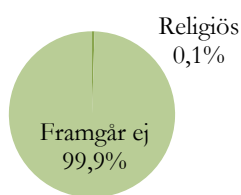
Flera icke-normativa grupper är osynliggjorda

Vi fortsätter med att analysera de grunder där vissa undergrupper förekommer i liten utsträckning eller inte alls. Det gäller till att börja med könsidentitet/uttryck, religion eller annan trosuppfattning och funktionsförmåga. I utbildningens övningsexempel finns det enbart en transperson med könsöverskridande uttryck (ca 0,1 % jämfört med framgång ej) och ingen person med könsöverskridande identitet (0 %). Vidare finns det enbart ett tillfälle med uttryckligen religiösa personer (0,1 % jämfört med framgång ej). Det finns även enbart ett fåtal personer med uttryckligen fysisk eller psykisk funktionsnedsättning (ca 1,5 % jämfört med framgång ej) och ingen person med kognitiv funktionsnedsättning (0 %). Det är strukturellt icke-normativa och/eller underordnade samhällsgrupper som inte förekommande alls eller enbart marginellt förekommande jämfört med den normativa samhällsgruppen eller med de personer där den aktuella samhällsgruppen inte framgår. I alla dessa fall trots att kodningen genomförts generöst gentemot de strukturellt icke-normativa och/eller underordnade grupperna. Dessa olika grupper framstår som mer eller mindre osynliggjorda i utbildningens övningsexempel. Det innebär att utbildningen bidrar till osynliggörande av de strukturellt icke-normativa grupperna transpersoner, religiösa personer och personer med funktionsnedsättning.

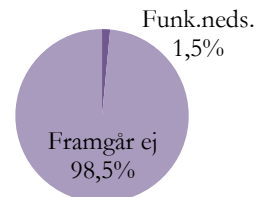
Könsidentitet/uttryck

Religion/trosuppfattning

Funktionsförmåga

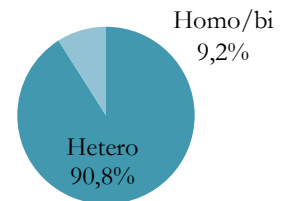

Det kan finnas olika sakliga skäl till att dessa grupper inte är synliggjorda, till exempel att funktionsnedsättning och religiositet ofta inte syns utåt och inte heller behöver lyftas fram av rättsliga skäl. Oavsett det riskerar osynliggörandet av dessa grupper att bidra till att upprätthålla föreställningar om att dessa grupper inte existerar eller inte har betydelse i samhället. Samtidigt förekommer de normativa samhällsgrupperna cispersoner, icke-religiösa/sekulära personer och personer utan funktionsnedsättning inte uttryckligen. Det framstår istället som självklart att personerna har dessa identiteter

utan att det behöver nämnas. Det är enbart när samhällsnormerna kring könsidentitet och könsuttryck, religion samt funktionsförmåga bryts som normerna blir synliga överhuvudtaget. Detta innebär att juristutbildningen bidrar till att upprätthålla föreställningar om cispersoner, icke-religiösa/sekulära personer och personer utan funktionsnedsättning som självklar norm i samhället.

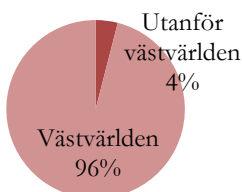
När det gäller sexuell läggning ser mönstret delvis annorlunda ut. Av de personer där sexuell läggning framgår överensstämmer fördelningen av heterosexuella och homo/bisexuella personer i övningsexemplen ungefär med befolkningen i Sverige (hetero ca 91 % och homo/bi ca 9 %). Det innebär att gruppen homo- och bisexuella är synliggjorda i utbildningens övningsexempel i stort. Däremot skiljer sig förekomsten av homo- och bisexuella personer mellan olika kurser. I den kurs där det enbart förekommer ett stort antal heterosexuella personer är homo- och bisexuella personer osynliggjorda och heterosexuella personer framställs som självklar norm.

Sexuell läggning

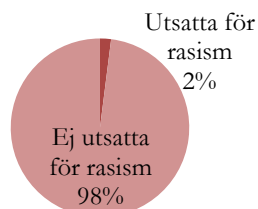

Det finns också undergrupper kopplade till etnisk tillhörighet som enbart är marginellt förekommande. De personer i övningsexemplen som framstår att ha utomnordisk härkomst är till stor del från Europa och västvärlden. Det är enbart en mindre andel personer som framstår komma från utanför västvärlden (ca 4 %) samt ytterligare mindre andel personer från regioner med personer som typiskt sett utsätts för rasism (ca 2 %). När det gäller de nordiska personerna så är det mycket få som framstår att ha härkomst från de erkända nationella minoriteterna i Sverige. Den enda nationella minoritet som är representerad är tre personer med finska namn (ca 0,5 %). Detta innebär att dessa olika etniska grupper är nästan osynliggjorda i utbildningens övningsexempel. Genom detta bidrar juristutbildningen till att upprätthålla ”vita” västerländska majoritetssvenskar som norm.

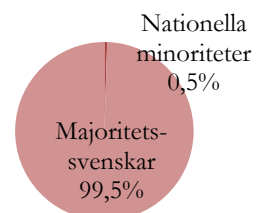
Etnisk tillhörighet

Etnisk tillhörighet

Etnisk tillhörighet

Neutrala personer riskerar att ytterligare förstärka normer

Hittills har vi framförallt analyserat resultaten av representation där den aktuella samhällsgruppen framgår. Vi ska nu gå vidare med resultatet för representation som även omfattar de personer där den aktuella samhällsgruppen inte framgår alls. Då en persons kön, etniska tillhörighet, sexuella läggning och så vidare inte framgår är det upp till läsarens fantasi och de sociala sammanhang läsaren befinner sig i att tolka in identiteter. Detta är naturligtvis en komplex process. Enligt FEMJUR:s granskning har dock personer i övningsexempel där kön inte framgår tydligt oftare blivit benämnd med ”han” av lärare och studenter på juristutbildningen i Göteborg. Karaktärer som i uppgiften bara namngivits som t.ex. *A. Bengtsson* eller *Domaren* blir framställda som män vid undervisningstillfällena. Detta är heller inte förvånande utifrån antagandet att män anses som norm i samhället. Sådana normer gör att neutrala personer ofta framstår som män om det inte tydligt framgår att de är kvinnor, det vill säga

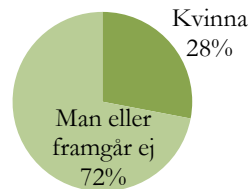
att normen tas för självklart fram till dess den bryts. Detta förstärks troligen också av att män redan är överrepresenterade i övningsexemplen. Detta beror dock på hur läraren hanterar undervisningen. En lärare kan till exempel utmana studenternas föreställningar genom att i övningsexempel ha könsneutrala personer som i undervisningen sedan benämns som "hon".

Vi kan dock anta att liknande processer som med kön också uppstå med andra normativa grupper. En person som i övningsexempel namngivits med *A* eller *Domaren* framstår inte uttryckligen som till exempel nordisk och heterosexuell men i och med att dessa grupper utgör norm finns det risk att personen ändå uppfattas som nordisk och heterosexuell på ett omedvetet plan. Personer framstår som utomnordiska och homo/bisexuella främst när detta uttryckligen framgår och normerna om etnicitet och sexuell läggning uttryckligen bryts. Det innebär att kategorin "framgår ej" riskerar att förknippas med den normativa gruppen för många grunder. Detta skulle få normativa grupper att framstå som än mer överrepresenterade än vad vi har utgått ifrån i den hittillsvarande analysen. För klass/socioekonomisk tillhörighet är det snarast mellan kategorin som uppfattas som norm i samhället även om den högre kategorin är överordnad.

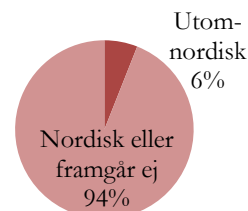
Dessa siffror och de tillhörande figurerna är snarare en lek med tanken än ett empiriskt resultat av undersökningen och ska inte ses som mer än detta.

- Kategorierna män och framgår ej uppgår till ca 72 % och kvinnor till ca 28 %.
- Kategorierna nordisk och framgår ej uppgår till ca 94 % och utomnordiska till ca 6 %.
- Kategorierna hetero och framgår ej uppgår till ca 98,5 % och homo/bi till ca 1,5 %.
- Kategorierna mellan klass/socioekonomi och oklart uppgår till ca 82,5 %, lägre till ca 10 % och högre till ca 7,5 %.

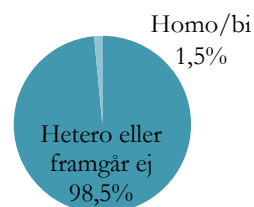
Kön

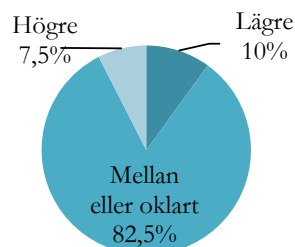
Etnisk tillhörighet

Sexuell läggning

Klass/socioekonomi

Intersektionell förstärkning av representation

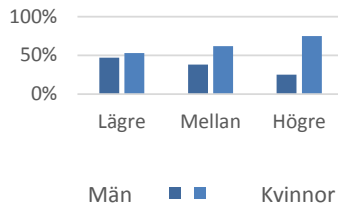
Projektet har också undersökt representationen av kombinationer av samhällsgrupper. Det är bara några av resultaten som är statistiskt säkerställda. Dessa visar för det första att utomnordiska personer i högre grad är män än kvinnor. Detta innebär att överrepresentationen av män och underrepresentationen av kvinnor förstärks av utomnordisk härkomst. Med andra ord är utomnordiska kvinnor relativt sett mindre förekommande och därigenom intersektionellt underrepresenterade. Liknande intersektionella samband kan vi se genom att personer i högre klass/socioekonomi framförallt är män och de i lägre klass/socioekonomi framförallt är kvinnor. På motsvarande sätt kan vi visa att män i större grad tillhör högre klass/socioekonomi och kvinnor i högre grad tillhör lägre klass/socioekonomi. Detta innebär att högre män är intersektionellt överrepresenterade och högre kvinnor intersektionellt underrepresenterade medan lägre män är intersektionellt underrepresenterade och lägre kvinnor intersektionellt överrepresenterade. Dessa samband visar att intersektionen av de strukturellt normativa/överordnade samhällsgrupperna män, nordiska personer och högre klass/socioekonomi förstärker varandra samtidigt som intersektionen av de strukturellt icke-normativa/underordnade samhällsgrupperna kvinnor, utomnordisk och lägre klass/socioekonomi förstärker varandra. Detta gör att utbildningens övningsexempel riskerar att förstärka föreställningar om att utomnordiska kvinnor, kvinnor i högre samhällsklasser och män i lägre samhällsklasser är avvikelser från normen.

Av de övriga kombinationer av samhällsgrupper som inte är statistiskt säkerställda är det intressant att lyfta fram kombinationer med etnicitet. Det finns ingen homo- eller bisexuell person, och inte heller någon äldre person, med utomnordisk tillhörighet. Dessa kombinationer är alltså osynliggjorda i utbildningens övningsexempel.

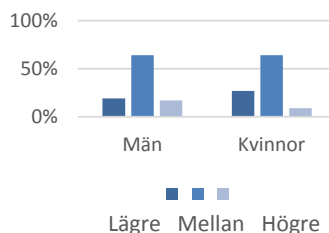
Jämförelse med studenterna på juristprogrammet

En ytterligare utgångspunkt kan vara att jämföra representationen i övningsexemplen med studenterna på juristprogrammet. Detta berör om studenterna har möjlighet att uppleva sig inkluderade när de går igenom utbildningen. Övningsexempel på utbildningen handlar inte i första hand om juriststudenter. Men om representationen i övningsexemplen avviker i stor grad från juriststudenternas självuppfattning kan det bidra till att studenter får svårare att identifiera sig med utbildningens material, vilket i förlängningen kan riskera att minska deras studiemotivation.

Könsfördelning inom klass/socioekonomi

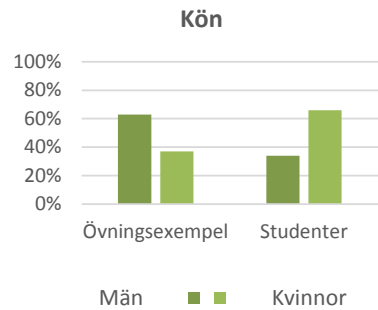

Fördelning av klass/socioekonomi inom kön

På juristprogrammet i Göteborg är ca en tredjedel män och två tredjedelar kvinnor (män 34,3 % och kvinnor 65,7 %).¹¹⁴ Det innebär att könsfördelningen i utbildningens övnings-exempel (män ca 63 % och kvinnor ca 37 %) skiljer sig kraftigt från könsfördelningen bland studenterna.

Vi har inte statistik gällande övriga samhällsgrupper bland studenterna. Vi kan emellertid anta att ett antal studenter identifierar sig som religiösa och att för ett antal av dem har religion en betydande plats i deras liv. Dessa studenter kan riskera att uppleva sig exkluderade eftersom religiösa personer är så gott som obefintliga i utbildningens övnings-exempel. Om vi ser till de studenter som är homo- eller bisexuella så har de större möjlighet att uppleva sig inkluderade på grundutbildningen som helhet men däremot inte på den kurs som enbart innehåller olikkönade par. Personer med utomnordisk härkomst kan vara representerade i övnings-exemplen i ungefärlig lika hög grad som studenterna. Däremot förekommer personer med härkomst utanför västvärlden samt i regioner med personer som typiskt sett är utsatta för rasism i liten grad och troligen i högre grad bland studenterna.

4.2 Analys av framställningen

Vi fortsätter med att analysera resultaten av hur olika samhällsgrupper framställs i utbildningens övningsexempel. Detta inleds med reflektioner kring enskilda övningsexempel och sedan analys av de kvantitativa resultaten från grundutbildningen som helhet.

Enskilda stereotypa och normbrytande exempel

Vi har under genomgången och kodningen diskuterat olika enskilda övningsexempel och hur de förhåller sig till de samhällsgrupper vi studerar. I detta har vi inte stött på några tydliga uttryck för sexism, rasism, homofobi eller liknande uttryck. Det har inte heller varit några exempel som är tydligt kränkande mot någon samhällsgrupp. Detta kan jämföras med den första granskningen av en juristutbildning genomförd 1993 där det bland annat förekom uttryckligen sexistiska uttryck.¹¹⁵ Vi har däremot funnit ett antal tydligt stereotypa framställningar. Det finns bland annat ett par övnings-exempel där unga personer framställs som enbart skadegörande odagor, vid ett tillfälle ett barn på enbart 11 år. Det finns även övningsexempel med personer från lägre klasser som på olika sätt framställs som oförståeliga ur läsarens perspektiv (med utgångspunkt att läsaren själv tillhör medel- eller överklassen). Värt att notera är också flera övningsexempel rörande djur med ett återkommande könsstereotyp tema där virila hanhundar betäcker passiva tikar mot deras ägares vilja. Sedan återfinns det även ett flertal övningsexempel med olikkönade par där mannen är äldre och rikare medan kvinnan är yngre och har mindre ekonomi. Som kontrast till dessa olika mer eller mindre stereotypa framställningar har vi också hittat ett antal övningsexempel som på olika sätt bryter mot och problematiserar stereotyper. Det finns till exempel flera kvinnliga chefer, fastighetsägare och liknande, ibland i parrelation med en yngre man i lägre klass. Det finns även övningsexempel som kan framstå som stereotypiska vid en snabb genomläsning men som vid en mer noggrann analys i själva verket

¹¹⁴ Ylva Benson, utbildningssamordnare Juridiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Statistiken avser hösten 2016 respektive våren 2017.

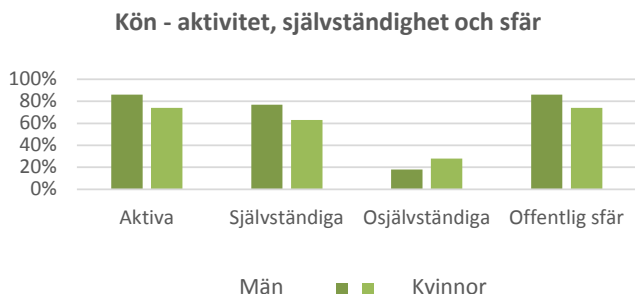
¹¹⁵ Se mer under kapitel Bakgrund i avsnitt Androcentrin i juridisk utbildning (Stockholms universitet, 1993).

ifrågasätter stereotyperna. Det går dessutom också att ana vid flera tillfällen att författaren av olika övningsexempel har velat utmana läsarens fördomar kring till exempel etnisk tillhörighet och sexuell läggning.

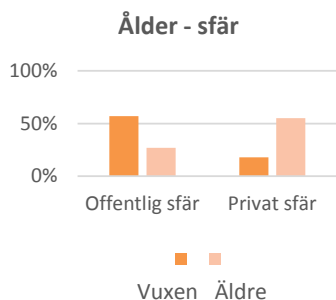
Överordnade grupper mer aktiva, självständiga och i offentlig sfär

När det gäller resultaten av hur olika samhällsgrupper framställs på grundutbildningen som helhet är det intressant vilka samhällsgrupper som statistiskt säkerställt framställs i huvudroll, som aktiva, som självständiga samt i offentlig sfär. Vi har haft utgångspunkten att framställas i huvudroll, som aktiv, självständig och i offentlig sfär typiskt sett är förknippat med norm och högre status i jämförelse med att framställas som passiv, osjälvständig och i privat sfär.¹¹⁶

Om vi till en början ser till kön så framställs män som både mer aktiva, mer självständiga samt dessutom mer i offentlig sfär än kvinnor som i högre grad framställs som passiva, osjälvständiga och i privat sfär. Ett exempel på detta är en man som spelar bort sina pengar (aktiv, självständig och i offentlig sfär) medan hans fru beskrivs som rädd för att förlora en stor del av sitt eget gifträtts gods (passiv, osjälvständig och i privat sfär). Detta överensstämmer med traditionella könsroller och framställer män med högre status än kvinnor.

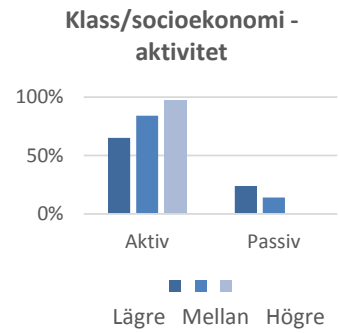
Går vi vidare till ålder framställs vuxna som aktiva och självständiga i högre grad än unga. Detta gäller framförallt yngre unga upp till 13 år. Så pass unga människor är oftare mindre aktiva och självständiga än vuxna personer. Omyndiga personer har dessutom mindre handlingsförmåga och större skyddsbehov än myndiga. Skillnader i framställning kan därför vara kopplade till faktiska förhållandena. Om vi ser till äldre personer så framställs de i offentlig sfär i lägre grad och i privat sfär i högre grad än vuxna. Detta gäller i hög grad äldre personer som är döda och som förekommer i frågor om arvskifte och liknande.

¹¹⁶ Se avsnitt Teoretiska utgångspunkter i detta projekt i kapitel 2.3 Teori.

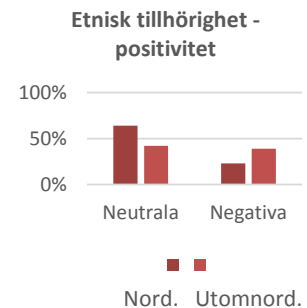
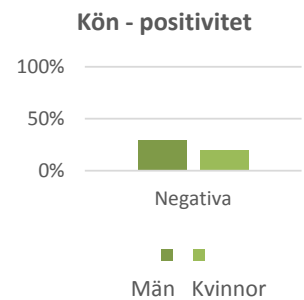
Vi kan slutligen se till klass/socioekonomi. Personer i den högre kategorin framställs som aktiva i högre grad än både mellan och lägre klass/socioekonomi (framförallt i samband med affärer och i egenskap av arbetsgivare). Detta framställer högre klass/socioekonomi som mer företagsamma och i positioner med högre status.

Sammanfattningsvis så framställs i flera fall strukturellt normativa och/eller överordnade grupper i positioner förknippat med norm och högre status samt strukturellt icke-normativa och/eller underordnade samhällsgrupper i positioner förknippat med avvikelse och lägre status. Skillnaderna i aktivitet, självständighet och sfär är i de flesta fall inte anmärkningsvärt stora men likaledes genomgående bekräftande av överordnade samhällsgrupper i överordnad position och underordnade grupper i underordnad position. Detta kan anses spegla den sociala verkligheten. Till exempel har kvinnor de facto fortfarande ett mer begränsat handlingsutrymme än män. På motsvarande sätt har personer i högre klass/socioekonomi oftare ett större handlingsutrymme. Dessa förhållanden kan därmed anses ha sakliga skäl. Å andra sidan riskerar upprepningar av strukturellt överordnade grupper i överordnad position att bidra till att upprätthålla normativa föreställningar. Det kan osynliggöra det motstånd, kreativitet och handlingskraft som finns hos underordnade grupper. Som exempel kan nämnas kvinnor som aktivt försvarar sig mot våldsamma män, unga som på framgångsrikt sätt uppnår sina mål eller personer ur lägre klass/socioekonomi som organiserar sig kollektivt.

Underordnade grupper och män i mer negativ dager

Vi fortsätter med att analysera hur olika samhällsgrupper framställs i positiv och negativ dager. Bilden som framträder är mer mångfasetterad än de framställningar vi analyserat hittills. De samhällsgrupper som i högre grad framställs som negativa är män jämfört med kvinnor (ofta i samband med brott och våldshandlingar), utomnordiska personer jämfört med nordiska (ofta i samband med brottslighet, bland annat återkommande tillfällen folkmord och liknande) unga personer jämfört med vuxna personer (ofta i samband med kriminalitet, missförhållanden och droger) samt personer i lägre klass/socioekonomi jämfört med mellan (ofta i samband med sociala problem). Lägre klass/socioekonomi framställs dessutom i högre grad som mycket negativ än både mellan och högre (ofta i samband med kriminalitet och droger). De grupper som i högre grad framställs som neutrala är nordiska personer, vuxna personer och mellan klass/socioekonomi (på vitt skilda sätt). Slutligen är den enda grupp som statistiskt säkerställt framställs som mer positiv än någon annan högre klass/socioekonomi i jämförelse med lägre (beskrivna bland annat med adjektiven ”hårt arbetande”, ”framgångsrik”, ”mycket kompetent” och ”genial”).

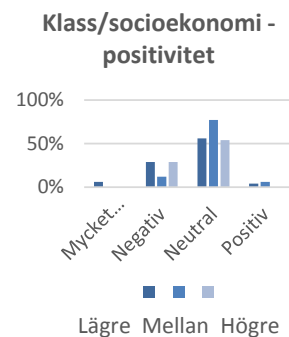
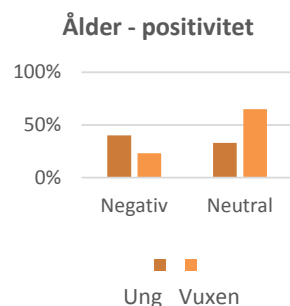

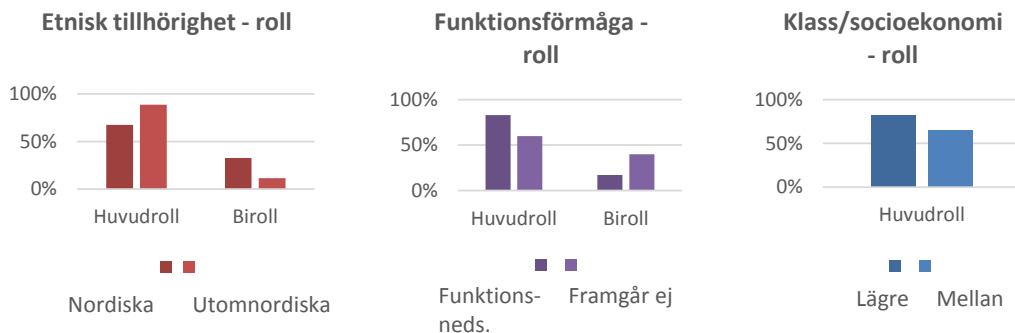
De samhällsgrupper som i högre grad framställs negativa är strukturellt icke-normativa och/eller underordnade samhällsgrupper vad gäller etnisk tillhörighet, ålder och klass/socioekonomi. Genom att dessa grupper framställs i mer negativ dager kan utbildningens övnings exempel bidra till att upprätthålla föreställningar om att utomnordiska personer, unga personer och personer i lägre klass/socioekonomi har en lägre moral eller lägre kapacitet att göra goda handlingar. Vidare så överensstämmer i högre grad neutral framställning med normativa samhällsgrupper vad gäller etnisk tillhörighet och klass/socioekonomi. Framställande av dessa grupper som neutrala kan bidra till att upprätthålla föreställningar om att nordiska personer och personer i mellan klass/socioekonomi utgör den neutrala normen och den moraliska måttstock andra grupper mäts ifrån. Slutligen så överensstämmer i högre grad positiv framställning med den överordnade gruppen högre klass/socioekonomi. Att framställa de högre samhällsklasserna som mer positiva riskerar att bidra till att upprätthålla föreställningar om högre samhällsklasser som bättre och förmer än personer i lägre samhällsklasser.

När det gäller kön är det däremot män som strukturellt är den normativa och överordnade gruppen som i högre grad framställs som negativa. Män framställs som negativa på flera olika sätt såsom brottslighet, skumraskaffärer, oegentligheter, oansvarighet med mera. Maskulinitet är ett komplext fenomen som vi inte har möjlighet att fördjupa oss i till fullo här. Vi kan dock konstatera att vad gäller positivitet är män den enda strukturellt överordnade samhällsgruppen som inte framställs som normativt positiva. Det är även intressant att lägga märke till att de män som framställs som negativa också i mycket hög grad framställs som aktiva (ca 90 %) och som självständiga (ca 83 %), även om denna fördelning inte är statistiskt säkerställd. Utbildningens övningsfrågor om män som framställs negativt handlar alltså huvudsakligen framförallt om män som självständigt agerar negativt. Detta ryms inom de traditionella könsrollerna för män.

Underordnade grupper oftare i huvudroll

Fördelningen av huvudroll och biroll i olika samhällsgrupper motsäger tidigare resultat, åtminstone vid en första anblick. De grupper som statistiskt säkerställt i högre grad innehar huvudroll är personer som framstår som utomnordiska, personer med funktionsnedsättning samt personer ur lägre klass/socioekonomi. Detta är genomgående grupper som är strukturellt icke-normativa och/eller underordnade. I utbildningens övningsfrågor framställs de ändå i högre grad i huvudroller vilket typiskt sett förknippas med högre status och norm i samhället. På motsvarande sätt innehar personer som framstår som nordiska och personer där funktionsnedsättning inte framgår oftare biroller.

En hypotes är att detta kan ha att göra med att författarna till övningsexemplen gör ett mer aktivt val när personer ur dessa grupper tas med i ett övningsexempel. Personer som uttryckligen är utomnordiska, har funktionsnedsättning eller tillhör lägre klass/socioekonomi förekommer alla i mindre omfattning. När dessa väl figurerar i ett övningsexempel kan det i lägre grad vara av en slump utan istället bero på ett aktivt val av författaren. Detta kan vara anledningen till att personer i dessa grupper oftare har en huvudroll. Om detta stämmer är den höga andelen huvudroller inte ett uttryck för högre status och normativitet utan snarare ett uttryck för att personer ur dessa grupper i större grad är ”inkvoterade” i betydelsen inkluderade för att just representera sin samhällsgrupp.

Stereotypa framställningar kan exkludera vissa studentgrupper

Framställningen av olika samhällsgrupper kan också analyseras utifrån huruvida detta bidrar till inkludering av juriststudenterna eller inte. Inkludering bygger inte enbart på att vara representerad, i betydelsen att finnas med överhuvudtaget, utan också på att känna igen sig i beskrivningarna av de samhällsgrupper en identifierar sig med. Det finns många enskilda nyanserade övningsexempel i utbildningen som förmedlar en komplex bild av olika samhällsgrupper och den sociala verkligheten. Detta ger möjlighet för personer ur olika samhällsgrupper att uppleva sig inkluderade. Däremot förmedlar övningsexemplen på aggregerad nivå för grundutbildningen som helhet en delvis enahanda och stereotyp bild.

En majoritet av juriststudenterna är kvinnor. Utbildningens övningsexemplens framställning av kvinnor som mer passiva, osjälvständiga och i privat sfär förmedlar en traditionell syn på kvinnor i underordnad position. Det kan verka exkluderande för de kvinnliga studenterna. Om inte annat så rimmar det illa med förväntningarna på och självbilden hos många kvinnliga juriststudenter. På liknande sätt framställs personer ur lägre klass/socioekonomi i högre grad som passiva och dessutom i högre grad som negativa. Även personer som framstår som utomnordiska och unga personer framställs som i högre grad negativa. Dessa stereotyper riskerar att verka exkluderande gentemot juriststudenter som tillhör och/eller identifierar sig med lägre samhällsklasser, utomnordisk härkomst och/eller unga personer.

4.3 Slutsatser

Syftet med detta projekt är att utgöra ett verktyg för att öka juristutbildningens kvalitet. Projektet vill bidra till att utbildningen återspeglar hela samhället för att synliggöra olika samhällsgrupper (mångfald), att utbildningen ska förhålla sig sakligt och nyanserat gentemot olika samhällsgrupper (jämlighet) samt att studenter ur olika samhällsgrupper ska kunna känna igen sig i utbildningens innehåll (inkludering). För att uppnå detta har granskningen undersökt i vilken grad olika samhällsgrupper är representerade i övningsexemplen (representation) och hur personer ur olika samhällsgrupper framställs i övningsexemplen (framställning). Projektet ska också reflektera kring ambitionsnivåerna för juridiska institutionens arbete med mångfald, jämlighet och inkludering i juristutbildningen.¹¹⁷

Representation och mångfald

I den del där projektet har granskat representation har vi funnit att övningsexemplen på grundutbildningen som helhet inte speglar mångfalden i samhället utifrån flera aspekter. Män, personer som framstår som nordiska, vuxna personer samt personer ur mellan och högre klass/socioekonomi är överrepresenterade i jämförelse med befolkningen i Sverige. Samtidigt är kvinnor, personer som framstår som utomnordiska, unga och äldre personer samt lägre klass/socioekonomi underrepresenterade. Vi har också kunnat visa att utomnordiska kvinnor och kvinnor i högre klass/socioekonomi är ytterligare intersektionellt underrepresenterade. Ur ett normkritiskt perspektiv innebär det att strukturellt normativa och/eller överordnade samhällsgrupper avseende kön, etnisk tillhörighet, ålder och klass/socioekonomi är genomgående överrepresenterade i jämförelse med strukturellt icke-normativa och/eller underordnade samhällsgrupper.

Vidare är transpersoner, religiösa personer, personer med funktionsnedsättning, personer från länder utanför västvärlden samt regioner med personer som typiskt sett är utsatta för rasism enbart marginellt förekommande. Det innebär att dessa strukturellt icke-normativa och/eller underordnade samhällsgrupperna avseende könsidentitet och könsuttryck, religion eller trosuppfattning, funktionsförmåga samt etnisk tillhörighet är osynliggjorda i utbildningens övningsexempel. Undantag gäller för sexuell läggning där fördelningen mellan de som framstår som heterosexuella personer respektive homosexuella eller bisexuella personer överensstämmer ungefär med befolkningen i Sverige. På flera enskilda kurser är dock olika strukturellt icke-normativa och/eller underordnade samhällsgrupper än mer underrepresenterade, bland annat homosexuella och bisexuella personer.

Det finns även en risk att den stora mängden personer vars tillhörighet till olika samhällsgrupper inte framgår kan benämnas eller tolkas som tillhörande de normativa samhällsgrupperna. I så fall skulle de icke-normativa samhällsgrupperna framstå som underrepresenterade i ännu högre grad, inklusive homo- och bisexuella personer. Detta är avhängigt hur den praktiska undervisningen genomförs.

Sammantaget riskerar representationen i utbildningens övningsexempel att upprätthålla samhällsnormer och maktstrukturer som framställer ”vita” nordiska och sekulära vuxna (cis)män utan funktionsnedsättningar ur mellan och högre samhällsklasser som norm och överordnade.

Framställning och jämlighet

I den del där projektet har granskat framställning har vi funnit att övningsexemplen på grundutbildningen som helhet inte framställer olika samhällsgrupper på ett jämlikt sätt utifrån flera

¹¹⁷ Se kapitel 2.1 Syfte, målsättningar och frågeställningar.

aspekter. Kvinnor framställs oftare som passiva, osjälvständiga och i privat sfär än män, vilket överensstämmer med traditionella könsroller. Vidare framställs personer i högre klass/socioekonomi som aktiva i högre grad. Det är dessutom så att utomnordiska personer, unga personer och personer i lägre klass/socioekonomi framställs som negativa i högre grad medan nordiska personer, vuxna och mellan klass/socioekonomi framställs oftare som neutrala. Personer i högre klass/socioekonomi framställs dessutom oftare i positiva ordalag. Ur ett normkritiskt perspektiv är de positioner som är förknippade med högre status och betydelse i samhället såsom aktiv, självständig, i offentlig sfär och positiv framförallt knutet till strukturellt normativa och/eller överordnade samhällsgrupper såsom män, nordiska personer, vuxna personer samt personer i mellan och högre klass/socioekonomi. På motsvarande sätt är det framförallt strukturellt icke-normativa och/eller underordnade grupper såsom kvinnor, utomnordiska personer, unga och lägre klass/socioekonomi som framställs i positioner med lägre status och mindre betydelse i samhället. Undantag till detta är för det första att män oftare framställs som negativa jämfört med kvinnor. Detta kan dock också vara knutet till traditionella könsroller. Ett annat undantag är att utomnordiska personer, personer med funktionsnedsättning samt personer ur lägre klass/socioekonomi oftare innehar huvudroll. Det kan vara kopplat till att författarna av övningsexemplen i högre grad gör ett aktivt val när personer ur dessa samhällsgrupper tas in.

Sammantaget riskerar framställningarna i utbildningens övningsexempel att bidra till att upprätthålla stereotypa föreställningar om att män, nordiska personer, vuxna och personer i mellan och högre samhällsklasser ska ha högre status och större betydelse.

Inkludering av studenter

Projektet har även analyserat hur juriststudenter ur olika samhällsgrupper är inkluderade i utbildningens övningsexempel. Vi har i denna del funnit att det finns risk att särskilt kvinnor men även studenter som är transpersoner, utomnordiska, från utanför västvärlden och/eller utsätts för rasism, religiösa, har funktionsnedsättning, är unga eller kommer från lägre samhällsklasser kan uppleva sig exkluderade på grund av representationen och framställningarna i övningsexemplen.

Ambitionsnivå och behov av åtgärder

När det gäller juridiska institutionens ambitionsnivå att arbeta för mångfald, jämlikhet och inkludering i utbildningens övningsexempel så framträder en bild att den skiljer sig i hög grad mellan olika kurser. Nuvarande nivå verkar sträcka sig från att mer eller mindre omedvetet bidra till att upprätthålla ensidiga, ojämlika och exkluderande samhällsnormer och maktstrukturer, via ambitioner att synliggöra och inkludera mångfald samt likabehandla olika samhällsgrupper till försök att aktivt träna studenter i kritiskt tänkande kopplat till samhällsnormer och maktstrukturer.

Denna granskning visar att juristutbildningens övningsmaterial till vissa delar brister i att spegla samhällets mångfald, i otillräcklig mån framställer olika samhällsgrupper jämlikt samt riskerar att exkludera olika grupper av juriststudenter. De försök att åtgärda brister som uppmärksammades i FEMJUR:s rapport 2015¹¹⁸ har gjort skillnad men inte tillräcklig. Juridiska institutionen behöver därför ta till åtgärder.

¹¹⁸ Se avsnitt Sammanställning C1 och skatterätten i kapitel 1.4 Tidigare granskningar och projekt.

5. Åtgärder

I detta kapitel diskuterar vi först behovet av olika åtgärder anpassade till olika situationer. Sedan ger vi några konkreta exempel på åtgärder som uppkommit under projektets gång samt vilka samhällsgrupper som särskilt kan lyftas fram och nyanseras i utbildningens övningsexempel. Slutligen ger projektet förslag på åtgärder för juridiska institutionen i Göteborg på en strukturell nivå.

5.1 Inga självklara lösningar på komplexa problem

Några av de vanligaste frågorna som projektarbetarna har fått från lärarkollegiet har varit hur vi vill att övningsexemplen ska se ut och hur detta ska åstadkommas. Ska vi ha 50/50 fördelning av alla samhällsgrupper? Hur ska vi undvika krystade övningsfrågor, till exempel att ha med en uttryckligen lesbisk VD i rullstol om det inte har rättslig relevans? Vi har på den här sortens frågor återkommande svarat att projektets huvudsakliga uppdrag är en granskning och inte ett förändringsprojekt. Granskingen håller upp en spegel för institutionen där lärarkollegiet kan få se utbildningens övningsexempel ur normkritiska glasögon. Vi har också svarat att det förvisso skulle ha varit välkommet om vi hade kunnat komma fram till enkla åtgärder som löste problemen, såsom att ändra namn på ett antal karaktärer i övningsexemplen. Men tyvärr är problemen med samhällsnormer och maktstrukturer mer komplexa än så. Lösningarna behöver därför anpassas till olika situationer. I detta avsnitt diskuterar vi därför olika konkreta åtgärder.

Om vi håller oss till representation i övningsexempel så kan det finnas flera olika parametrar att förhålla sig till. En utbildning bör i sitt utbildningsmaterial sträva efter att spegla mångfalden i samhället. En referenspunkt för det kan vara befolkningen i Sverige, eller annat geografiskt område om det är mer relevant. En annan aspekt kan vara att dessutom vilja synliggöra samhällsgrupper som förekommer i mindre omfattning. Det kan då vara nödvändigt att lyfta fram till exempel transpersoner och nationella minoriteter i större omfattning än vad de förekommer i samhället. En ytterligare aspekt är att utbildningen ska uppmuntra studenterna i kritiskt tänkande vilket inkluderar, men naturligtvis inte begränsar sig till, att problematisera normer, fördomar och maktstrukturer. För att åstadkomma detta kan lärare använda normbrytande övningsexempel som får studenterna att tänka efter. Det går också att använda stereotypa övningsexempel som läraren sedan explicit problematiserar. Det går dessutom att använda neutrala övningsexempel och sedan hjälpa studenterna att bli medvetna om vilken förförståelse de själva lägger in. Samhällsnormer och maktstrukturer återfinns på flera olika plan och olika lärare har möjlighet att problematisera olika frågor. En utbildning kan dessutom tjäna på att lyfta fram lärarnas olika kunskap och skilda perspektiv för att låta dessa brytas mot varandra. Vidare är ännu en aspekt att representationen också kan behöva påverkas av det aktuella rättsområdet eller rättsfrågorna. Lärare kan vilja spegla den sociala verkligheten som är knutet till ett visst rättsområde, vilket kan skilja sig från mångfalden i samhället i stort. Lärare kan också vilja förmedla kunskap om det sociala sammanhanget som den aktuella juridiken samverkar med. Samhällsnormer och maktstrukturer kan även ha rättslig relevans i flera områden varför övningsexempel kan behöva omfatta specifika samhällsgrupper för att kunna förmedla den juridiska kunskapen. Å andra sidan kan lärare också vilja fokusera enbart på de aspekter som är rättsligt relevanta och låta personer i övningsexempel huvudsakligen vara neutrala, om inte annat för att inte ytterligare komplicera juristutbildningen.

Alla dessa olika aspekter är sakliga frågor som kan påverka representationen åt olika håll. Det innebär att det inte kan finnas några enkla måttstockar på hur en utbildning ska förhålla sig gentemot samhäll-

snormer och maktstrukturer. Dock är ett omedvetet, okritiskt eller passivt förhållningssätt till representation alltid problematiskt. Ett sådant lärarkollegium kan riskera att återskapa oönskade samhällsnormer och därigenom bidra till att upprätthålla dem även om de själva inte vill det. Sådan omedvetenhet märks inte alltid i varje enskilt exempel. Denna granskning har däremot visat att övningsexemplen på en aggregerad nivå visar en ensidig överrepresentation till förmån för normativa/överordnade grupper. Granskningen har inte möjlighet att slå fast orsaker till denna snedfördelning men en delvis omedvetenhet hos lärarkollegiet om dessa frågor kan vara en del av förklaringen. Ett annat förhållningssätt som kan vara problematiskt är en strävan efter att alla lärare på en utbildning ska agera likadant. En strävan att komma åt vissa normer eller strukturer kan riskera återskapa andra normer och strukturer, särskilt om förändringen genomförs ensidigt eller uppifrån och ner i en organisation. Försök till förändring som utgår ifrån en annan persons tänkande riskerar att hamna snett. Detta gäller särskilt om förändringen är huvudsakligen föranledd av att vilja tillfredsställa någon annan, utifrån dåligt samvete eller av plikt. Dessutom kan det vara så att representationen av olika samhällsgrupper i ett utbildningsmaterial kan hänga ihop med ett omedvetet förhållningssätt till lärarkollegiets egna positioner i förhållande till samhällsgrupper, där universitetslärare oftare omfattas av privilegierade positioner i flera aspekter. Om ett lärarkollegium enbart förändrar övningsfrågor utan att problematisera bakgrunden till varför representationen blev skev från början kan det leda till ytliga förändringar medan problemen kvarstår på ett djupare plan. Sådana ytliga förändringar riskerar att enbart framstå som politisk korrekthet. Det finns också risk att ytliga förändringar skapar motreaktioner mot mångfald och jämlikhet vid senare tillfällen. Dessutom kan det vara svårt att arbeta framgångsrikt med dessa frågor ensam på sin kammare. Vi behöver stöta och blöta komplexa frågor med andra personer för att komma vidare i vår process. Samhällsnormer och maktstrukturer verkar på flera plan och det finns ingen av oss som kan allt. Vi kan också behöva uppmuntran och tydliga förväntningar från andra för att få styrfart att genomföra förändringar.

En ytterligare aspekt som påverkar hur vi kan arbeta med representation i övningsmaterial är vilken pedagogisk utgångspunkt vi befinner oss i. Vi kan ta modellen för olika faser i normkritisk pedagogik vi beskrev i teoriavsnittet som exempel.¹¹⁹ En lärare som upptäcker att dennes utbildningsmaterial har skev representation som osynliggör en eller flera samhällsgrupper kan vilja synliggöra dessa. Vi kan ta personer som utsätts för rasism och etniska stereotyper som exempel.¹²⁰ Att överhuvudtaget nämna eller visa personer som till exempel är mörkhyade, som tillhör en ursprungsbefolkning eller som har adopterats från Asien är ett viktigt steg framåt. Sådana omnämningen bryter osynliggörandet av dessa samhällsgrupper och breddar representationen. Det finns dock alltid risk att inkluderingen av sådana personer genomförs på ett stereotypt sätt. Om porträtt av personer som ofta utsätts för stereotyper inte sker med eftertanke kan det riskera att haka i och reproducera de normer som förekommer i samhället. Vissa etniska stereotyper är så djupt rotade i vår historia att de smyger in i våra texter utan att vi avser det, eller ens är medvetna om det. Porträtt av till exempel mörkhyade människor med afrikanskt ursprung kommer att uppfattats mot en botten av de djupt rotade rasistiska föreställningar som förekommit och förekommer gentemot svarta människor. Denna historia och klangbotten behöver vi förhålla oss till.

Medvetandegörandet av stereotypa föreställningar leder ofta till en fas med strävan efter lika-behandling. Detta steg kan till exempel handla om att anstränga sig för att undervisa om ”vita” personer och personer som utsätts för rasism på ett sakligt och likvärdigt sätt, till exempel att personer från bägge grupperna framställs i sammanhang både med hög status och med låg status. Detta steg

¹¹⁹ Se avsnitt Normkritisk pedagogik i kapitel 2.3 Teori.

¹²⁰ Se mer om rasism och etniska stereotyper i avsnitt Variabler och kodningsmall i kapitel 2.4 Metod.

kan ge större rättvisa åt olika samhällsgrupper men riskerar på samma gång att osynliggöra de faktiska privilegier som ”vita” personer har i vårt samhälle och de missgynnanden som drabbar personer som utsätts för rasism.

En ytterligare fas kan då vara att synliggöra privilegierade grupper och uttryckligen undervisa om ”vita” personer och de villkor som gäller för dem. Det kan handla om att slippa diskriminering på arbetsmarknaden, segregation på bostadsmarknaden, missgynnande behandling av polis och andra myndighetsutövare eller tillgången till högt uppsatta positioner inom olika samhällsinstitutioner. Det kan till exempel synliggöras genom att aktivt vända på maktförhållanden som till exempel att låta hembiträdet vara ljushyad medan VD:n har

Foto: Chris Buck (chrisbuck.com).

latinskt ursprung. Sådan socialt strukturell särbehandling kan de facto ha rättslig relevans och påverka rättsliga processer. Detta steg kräver att läraren har kunskap om de faktiska förhållandena eller åtminstone förmedlar ett kritiskt förhållningssätt till sådan kunskap till studenterna. Annars riskerar även detta steg att upprätthålla olika stereotypa föreställningar.

Det kan också finnas anledning att så småningom släppa huvudfokus på personer och samhällsgrupper som utgångspunkt och ha mer fokus på de samhällsnormer och maktstrukturer som skapar uppdelning och hierarkier mellan olika grupper. Till exempel kan läraren visa hur vithetsnormer bland annat gör att vår spontana bild av domare är en ”vit” person. Det kan också handla om att problematisera hur porträtt av mörkhyade domare riskerar att oavsiktligt haka i och reproducera etniska stereotyper. Läraren kan också uppmuntra studenterna att lära sig hur olika etniska grupper har missgynnats historiskt så att de vet vad som behöver motsägas för att i rådgivningssituationer kunna bemöta till exempel muslimer, romer och afrikaner på ett respektfullt sätt.

Alla dessa pedagogiska faser är i sig användbara och kan leda till att utbildningen utvecklas mot ökad mångfald, jämlikhet och inkludering. Eftersom lärarkollegiet har olika utgångspunkter kan olika sorts åtgärder vara relevanta. Med detta vill rapportskrivarna åter upprepa att vi inte ser några självklara lösningar på dessa komplexa problem. Samtidigt får vi inte låta en nyanserad förståelse av frågorna skapa passivitet eller tvekan inför förändringar. Denna granskning har visat att juristprogrammets utbildningsmaterial är problematiskt och att juridiska institutionen behöver agera. Lärarkollegiet kommer att behöva pröva flera olika sorters åtgärder, utvärdera dem och sedan pröva ytterligare åtgärder. Vi kommer också att behöva utbyta tankar och erfarenheter med varandra.

När vi försöker diskutera samhällsnormer och maktstrukturer kan skilda synsätt ibland göra det svårt att kommunicera. Det finns ett spektrum av förklaringsmodeller från det individuella perspektivet till det strukturella perspektivet. Förenklat förklarat så utgår ett individuellt perspektiv ifrån att det finns vissa personer som är rasister, sexister och så vidare, och att dessa individer ska fördömas. Utifrån det synsättet blir det viktigt för alla andra att inte falla in i den kategorin utan hellre vara politiskt korrekta. Kritik rörande förtryckande eller stereotypiska beteenden och uttryck ses i det här ljuset ofta som hårda anklagelser. Lika förenklat uttryckt så utgår ett strukturellt perspektiv ifrån att rasism, sexism med mera är strukturer som genomsyrar hela samhället. Samhällsstrukturerna gör att alla människor internaliserar fördomar och normer, mer eller mindre medvetet. Ingen av oss vill interna-

liser förtvåkande strukturer men tyvärr kommer ingen undan. Utifrån detta synsätt finns det visserligen personer som till exempel är ideologiskt övertygade rasister men diskussioner om rasism handlar framförallt inte om dem. Kritik om förtvåkande eller stereotypiska beteenden och uttryck kan i detta perspektiv lättare ses som ömsesidigt utbyte av information och perspektiv som får bryta sig mot varandra. I praktiken behöver vi använda både individuella och strukturella perspektiv i olika situationer.

Personer som försöker problematisera samhällsnormer och maktstrukturer får ofta kritik i just dessa frågor. De personer som väl vågar och orkar ta upp kritik låter i flera fall bli att konfrontera de personer som inte visar något intresse för frågorna, eftersom de uppfattas som ”hopplösa fall”. Det finns en tystnadskultur när det gäller normer och makt, och ibland behöver vi ta i för att ta upp frågorna. Det gör att personer som påtalar strukturer ofta blir anklagade för att överdriva och liknande. Min egen erfarenhet är att de första 20, 30, 40 gångerna någon påtalade att jag var involverad i förtvåkande strukturer kändes mycket orättvisa och hårda, särskilt som jag själv länge hade varit engagerad i frågorna. Eftersom jag i många sammanhang tillhör privilegierade grupper och därmed själv har svårare att se en del strukturer har sådan kritik varit återkommande. Numera ser jag diskussionerna som givande och utvecklande, även om de ibland också känns besvärliga.

5.2 Några verktyg till lådan

I detta avsnitt ger vi några konkreta exempel på åtgärder kopplat till övningsuppgifter som redan genomförts inom delar av juristutbildningen eller som uppkommit som förslag under projektets gång. Här för vi enbart fram ett axplock av konkreta åtgärder och dessa behöver läsas i ljuset av den problematiserande diskussionen i föregående avsnitt. Det finns även litteratur och annat material som berör frågan att förhålla sig till samhällsnormer och maktstrukturer i pedagogisk undervisning. Vi kan i detta sammanhang lyfta fram några av dem. Antologin *Normkritisk pedagogik : makt, lärande och strategier för förändring* från Uppsala Universitet etablerade normkritisk pedagogik i Sverige och används fortfarande flitigt som referenslitteratur.¹²¹ Läroboken *Normkritisk pedagogik – för den högre utbildningen* riktar särskilt in sig på högskoleundervisning.¹²² Avhandlingen ”den Andre” i *lärarytildningen* undersöker rasifierande strukturer inom lärarytildningen i Göteborg.¹²³ Nationella sekretariatet för genusforskning i Göteborg har gett ut skriften *Genusvetenskapens pedagogik och didaktik*.¹²⁴ Diskrimineringsombudsmannen har en internetbaserad utbildning *Studenters rätt i högskolan* för såväl studenter, lärare och administrativ personal som bland annat kortfattat tar upp normkritisk pedagogik och tips vid utformandet av kurser och examination.¹²⁵ Det finns även en kurs *Norm, normalitet och normkritisk pedagogik* på Göteborgs universitet.¹²⁶

¹²¹ Bromseth och Darj (red.), *Normkritisk pedagogik : makt, lärande och strategier för förändring*, Centrum för genusvetenskap, 2010.

¹²² Kalonaitye, *Normkritisk pedagogik - för den högre utbildningen*, Studentlitteratur 2014.

¹²³ Bayati ”den Andre” i *lärarytildningen – En studie om den rasifierade svenska studentens villkor i globaliseringens tid*, Utbildningsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet 2014

¹²⁴ Lundberg och Werner (red.), *Genusvetenskapens pedagogik och didaktik (En skriftserie om genusvetenskap; 1)*, Nationella sekretariatet för genusforskning, 2012.

¹²⁵ Diskrimineringsombudsmannen, *E-utbildning Studenters rätt i högskolan*. [Http://e-utbildning.do.se/hogskolan/](http://e-utbildning.do.se/hogskolan/) (hämtad 171018).

¹²⁶ Göteborgs universitet, *Norm, normalitet och normkritisk pedagogik* (PDA542).

[Http://utbildning.gu.se/kurser/kurs_information?courseId=PDA542](http://utbildning.gu.se/kurser/kurs_information?courseId=PDA542) (hämtad 171018).

Hur synliggöra olika samhällsgrupper?

En återkommande fråga från lärarkollegiet på juridiska institutionen till projektet har varit hur utbildningens material kan synliggöra olika samhällsgrupper utan att det blir krystat, förlöjligande eller problematiskt på andra sätt. Ett sätt är att komplettera de oftast textbaserade övningsuppgifterna med bilder eller med ljud. Då kan tillhörighet till olika samhällsgrupper framkomma utan att detta görs till en central del i frågan. Ett exempel kan tas från delkursen immaterialrätt som med olika bilder på ett enkelt sätt levandegör och nyanserar de personer som övningsuppgiften handlar om. Ett ytterligare verktyg som redan används på vissa kurser är att använda material från verkliga fall som till exempel domar. Sådan utveckling av övningsexempel kräver arbete men det behöver inte nödvändigtvis vara den kursansvarige för varje kurs som gör det, och särskilt inte ensam på sin kammare. Institutionen skulle kunna se till att det finns någon i personalen som kan hjälpa eller bolla idéer med kursansvariga.

Det har även lyfts frågor om hur utbildningens material kan lyfta fram samhällsgrupper som är i minoritet och där tillhörigheten till denna grupp i flera fall inte är självklart synlig. Vi ska här ge några exempel på när tillhörighet till sådana samhällsgrupper kan synliggöras utan att det blir krystat. Flera samhällsgrupper kan lyftas fram inom exempelvis straffrätten och diskrimineringsrätten i situationer som skulle kunna omfattas av hatbrott eller diskriminering. När det gäller transpersoner kan rättsliga frågor uppkomma i familjerätt och offentlig rätt i samband med ändring av juridisk könstillhörighet. Inom migrationsrätt kan HBTQ-problematik lyftas i relation till asylskäl. Transpersoner kan också synliggöras genom dubbla namn med olika kön används, t.ex. Krister Anna Svensson. När det gäller personer med funktionsnedsättningar kan detta vävas in i omständigheter även när det inte är rättsligt relevant. Ett exempel är att "X har haft det svårt i skolan och fått den neuropsykiatriska diagnosen ADHD".

När det kommer till religion är det behövligt att skilja mellan att synliggöra religiösa personer och att ha åsikter om religion. Högskoleutbildning ska vila på vetenskaplig grund vilket inbegriper ett sekulärt förhållningssätt till kunskap. Religion och religiösa personer utgör samtidigt en del av den sociala verkligheten och bör därför både studeras och skildras. Genom att ha nyanserade porträtt av religiösa personer i olika sammanhang kan vi både synliggöra och bidra till att motverka stereotypa föreställningar om dessa grupper. Detta kan också bidra till ökad inkludering av studenter som är religiösa. Religiösa personer kan lyftas fram genom bilder, till exempel personer med slöja eller kors. Olika trossamfund kan också vara avtalspart eller arbetsgivare. På så sätt lyfts även civilsamhället (den tredje sektorn) fram som affärspart.

Samhällsgrupper som särskilt kan lyftas fram och framställas nyanserat

Projektets granskning av utbildningens övningsexempel har visat att det på aggregerad nivå för hela grundutbildningen finns flera specifika samhällsgrupper som är underrepresenterade, osynliga eller ensidigt framställda. Dessa samhällsgrupper kan särskilt lyftas fram och porträtteras mer nyanserade. Vi påminner igen om att detta behöver göras på ett genomtänkt sätt, se diskussionen ovan.

Cover i köket

Vid en privat fest framför värdinnan och hennes barn en genial cover på Leonard Cohens 'Dance Me to the End of Love'.

1. Identifiera intellektuella resurser i fallet.
2. Är egentlig upphovsrätt aktuell?
3. Blir någon närliggande upphovsrätt aktuell?
4. Vilka rättshavare kan tänkas?
5. Vilka immaterialrättsliga förfogandanden sker i fallet?
6. Finns några tillstånd?
5. Finns det tillämpliga inskränkningar?

Kristoffer Schollin: Immaterialrätt övningstillfälle 2/2015.

Granskningen har visat att när mindre representerade samhällsgrupper väl förekommer så gör de det mer ofta som huvudperson. När lärare gör aktiva val att lyfta fram sådana personer kan de därför gärna se till att inte enbart sätta dem i huvudroller utan även i biroller. Om det gör sig kan personer ur mindre representerade grupper dessutom gärna ha en roll som inte är kopplade till rättsliga frågor om den aktuella samhällsgruppen. På det sättet behöver personen inte primärt representera sin samhällsgrupp utan kan istället framställas som en egen person.

Om vi börjar med kön kan generellt fler kvinnor lyftas fram. Kvinnor kan särskilt porträtteras oftare i situationer där de framstår som aktiva, självständiga eller befinner sig i offentlig sfär. Övnings-exempel kan även särskilt lyfta fram utomnordiska kvinnor, unga kvinnor, äldre kvinnor och kvinnor i högre samhällsklasser. När det gäller män kan de, när det passar, framställas i positiv dager som inte hakar i traditionella könsroller, till exempel genom att de visar omsorg om andra människor. Något ytterligare som är av vikt att lyfta fram är att i de fall en person framstår som könsneutral så finns det risk att både studenter och lärare ändå tolkar personen som manlig. Detta kan undvikas genom att oftare explicit omnämna personer med pronomet "hen" vilket fungerar som en markör som får läsaren att tänka till ett varv extra. Detta kan även utgöra en markör på att en individ kanske har en transidentitet.

När det gäller etnisk tillhörighet kan generellt fler utomnordiska personer lyftas fram. Det gäller särskilt personer med härkomst utanför västvärlden samt personer som genom ursprung eller hudfärg och liknande typiskt sett kan utsättas för rasism. Det gäller dessutom de svenska nationella minoriteterna samer, romer, judar, sverigefinnar och tornedalsfinnar. När utomnordiska personer förekommer kan det vara en poäng att framställa dem som egna personer och i mindre grad enbart som anspelningar på kända personer. De får gärna också framställas i positiv dager när det passar. Utomnordiska personer kan dessutom gärna ibland vara homo- eller bisexuella samt även unga eller äldre.

Andra samhällsgrupper är osynliggjorda i utbildningens övningsexempel och behöver synliggöras överhuvudtaget. Transpersoner kan få förekomma vid i alla fall några tillfällen under utbildningen. Det finns flera olika könsidentiteter och könsuttryck som kan få ta plats. Även religiösa personer eller organisationer kan få lyftas fram vid olika tillfällen, och gärna från olika religioner. Fler personer med funktionsnedsättning kan bli synliga, och gärna både fysisk, psykisk och intellektuell funktionsnedsättning. Dessa kan gärna i högre grad vara män och dessutom i mellan och högre klass/socioekonomisk tillhörighet. I de situationer där det förekommer parförhållanden och familjer kan utbildningen även se till att lyfta fram samkönade förhållanden åtminstone vid några tillfällen i varje kurs.

När det gäller ålder kan personer som är uttryckligen unga lyftas fram oftare, när det är passande. Det gäller särskilt tonåringar och unga vuxna som är aktiva, självständiga och framställs i positiv dager. Även uttryckligen äldre personer kan få mer plats. Dessa kan gärna fortfarande vara i livet och finnas med i andra sammanhang än familjerätt.

Vad gäller klass och socioekonomiska tillhörighet kan generellt fler personer i lägre samhällsklasser få förekomma. Dessa kan gärna i högre grad framställas som aktiva och i positiv dager.

Slutligen har vi en reflektion kring de tillfällen då någon behöver framställas i negativ dager, vilket är tämligen ofta inom juristutbildningar. I dessa fall kan de personerna vid fler tillfällen gärna vara personer som framstår som nordiska, vuxna personer samt personer ur mellan och högre klass/socioekonomisk tillhörighet.

5.3 Förslag till åtgärder på strukturell nivå

Samhällsnormer och maktstrukturer är strukturella problem vilket gör att även åtgärder för att komma rätta med dem framförallt behöver vara på en strukturell nivå. De viktigaste förslagen till åtgärder som framkommit under detta projekt handlar inte om att byta namn i övningsexempel utan se över hur utbildningen som helhet förhåller sig till samhällsnormer och maktstrukturer. En granskning som denna eller enstaka förändringsprojekt kan inte heller lösa problemen. Detta kräver ett fortlöpande arbete. I syfte att underlätta för juridiska institutionen i Göteborg att ta ansvaret för dessa förändringar ger detta projekt därför fem förslag på strukturell nivå. Institutionen uppmanas att ta upp förslagen till formella diskussioner inom lämplig instans för att ge behövlig tyngd till frågorna och att i förekommande fall ta formella beslut.

Tydliga målsättningar

Projektet föreslår för det första att institutionen tar beslut om den ambitionsnivå man eftersträvar för institutionens arbete för och pedagogiska förhållningssätt till mångfald, jämlikhet och inkludering i utbildningen. Denna målsättning bör omfatta juristutbildningen som helhet och inte enbart övningsfrågor som detta projekt har granskat. Projektet föreslår att målsättningen förs in i relevanta styrdokument, till exempel Handelshögskolans utbildningsplan för juristprogrammet. Detta kan gärna genomföras i samband med grundutbildningsreformen. Institutionen bör också noga se till att dessa målsättningar inte riskerar att bli en skrivbordsprodukt som inte leder till konkret förändring.

Nuvarande nivå på övningsexemplens förhållningssätt skiljer sig i hög grad mellan olika kurser. Det går från att upprätthålla ensidiga, ojämlika och exkluderande samhällsnormer och maktstrukturer, via ambitioner att inkludera mångfald samt likabehandla olika samhällsgrupper, till försök att aktivt träna studenter i normkritiskt tänkande.¹²⁷ I förankringsprocessen inför projektet framkom det att det inte heller finns en tydlig gemensam förståelse av problemen och inte heller en tydlig gemensam vilja att ta till åtgärder.¹²⁸ Institutionen verkar därför ha ett gediget arbete framför sig för att kunna förverkliga en gemensam hög ambitionsnivå för hela lärarkollegiet och för hela utbildningen. I det läget föreslår detta projekt en ambitionsnivå och målsättning som inte är för långtgående så att den är möjlig att realisera inom överskådlig framtid. När dessa målsättningar har uppnåtts kan de revideras och eventuellt utvidgas.

Förslag till målsättningar för Juridiska institutionen i Göteborg:

- Att juristutbildningen som helhet ska undvika att upprätthålla ensidiga, ojämlika eller exkluderande samhällsnormer och maktstrukturer.
- Att institutionen ska visa gemensamma ansträngningar att representera samhällets mångfald, att framställa olika samhällsgrupper jämlikt samt att inkludera studenter ur olika samhällsgrupper.
- Att institutionen under något moment i juristutbildningen ska ge studenterna uttalad och sammanhängande träning i kritiskt tänkande kopplat till samhällsnormer och maktstrukturer.

Genom att tydligt signalera att lärarkollektivet är medvetna om och arbetar med frågorna, samt att även studenterna förutsätts bli medvetna om frågorna kan dessa målsättningar leda till att institutionens arbete lyckas nå en kritisk massa. Även om institutionen inte lyckas få med sig hela lärarkollegiet

¹²⁷ Se kapitel 4.3 Slutsatser.

¹²⁸ Se kapitel 1.3 Förankring

och inte heller förändra hela undervisningsmaterialet skulle en formell målsättning kunna göra stor skillnad. Även om undervisningsmaterialet i vissa delar skulle fortsätta ha bristande representation och innehålla stereotypa framställningar så skulle sådana moment framstå i annat ljus. Genom att höja golvet för den gemensamma ambitionsnivån skulle till exempel könsneutrala personer i övningsuppgifter i mindre grad riskera att tolkas som män. Det skulle också kunna ge studenterna en upplevelse av att problematisering av samhällsnormer och maktstrukturer är välkommet och premieras på juristutbildningen i Göteborg.

Diskussion och rapportering av ämnesgrupper eller kursansvariga

Projektet föreslår för det andra att institutionen ger i uppdrag till varje ämnesgrupp och/eller kursansvariga att diskutera och rapportera till institutionen hur de förhåller sig till de resultat som framkommit i denna granskning och vilka konkreta åtgärder de planerar att ta till inom deras ämnen. Diskussionen ska inte enbart beröra övningsexempel på de aktuella kurserna utan dessa bör ses som exempel på en av de aspekter av utbildningen som behöver ses över. Andra frågor som kan diskuteras är bland annat tidigare granskningsanalys av aktuell kurslitteratur¹²⁹ och hur lärarna förhåller sig till samhällsnormer och maktstrukturer i den praktiska undervisningen. Diskussionerna kan även inkludera vilka möjligheter de olika ämnesgrupperna ser att grundutbildningsreformen ska kunna innebära en ökad mångfald, jämlikhet och inkludering samt hur studenterna kan uppmuntras till ett kritiskt förhållningssätt gentemot samhällsnormer och maktstrukturer. Institutionen föreslås sedan sammanställa svaren och yttra sig över resultatet. Institutionen bör formulera en tydlig tidplan för processen.

Incitament för lärarkollegiet

Projektet föreslår för det tredje att institutionen skapar olika incitament för lärarkollegiet att arbeta för att uppnå institutionens målsättningar angående samhällsnormer eller maktstrukturer.

- Ekonomiska och tidsmässiga resurser till ämnesgrupper, kursansvariga och lärarlag för utveckling av utbildningsmaterial eller kurser.
- Ekonomiska och tidsmässiga resurser till personer inom eller utanför institutionen som kan utgöra stöd eller service till ämnesgrupper, kursansvariga eller lärarlag i detta arbete.
- Ekonomiska och tidsmässiga resurser för fortbildning och kompetenshöjning.
- Uttalat att kompetens i dessa frågor är meriterande för anställning på institutionen.

Ämnesgrupperna och kursansvariga får gärna uppmuntras att rapportera vad de har behov av på just deras område.

Strukturer för att bjuda in och hantera kritik

Projektet föreslår för det fjärde att utveckla strukturerna för hur kritik av samhällsnormer och maktstrukturer välkomnas och hanteras. Projektet föreslår att studenterna som en stående punkt på kursutvärderingar får komma med förslag på hur den aktuella kursen kan förbättras vad gäller samhällsnormer och maktstrukturer. Projektet föreslår dessutom att institutionen ser över hur sådan

¹²⁹ I bilaga till denna rapport finns en förteckning över vilken litteratur som har genomgått litteraturgranskningar på andra lärosäten. Ämnesgrupperna eller kursansvariga kan jämföra dessa med sina litteraturlistor och se hur dessa granskningar analyserat den aktuella litteraturen.

kritik ska tas emot på ett professionellt och konstruktivt sätt. Här kan jämförelser med befintliga rutiner för trakasserier göras.

Utvärdering och uppföljning

Projektet föreslår för det femte att institutionens arbete med dessa frågor utvärderas och att resultatet följs upp. Projektet föreslår att institutionen ska utvärdera de målsättningar som sätts upp inför grundutbildningsreformen efter två år eller annan på förhand bestämd tidsrymd. Utvärderingen ska se över i vilken mån institutionen har uppfyllt målsättningarna och vilka åtgärder som behöver ske för att arbetet ska fortsätta.

Projektet föreslår dessutom att institutionen ska genomföra uppföljande normkritiska granskningar inom fyra år eller annan på förhand bestämd tidsrymd. Utöver de frågor om representation och framställning av olika samhällsgrupper i övningsexempel som granskningen inom detta projekt redan har studerat kan framtida granskningar även omfatta till exempel följande frågor.

- Översyn av hur utbildningens litteratur förhåller sig till samhällsnormer och maktstrukturer. Här kan tidigare litteraturgranskningar vara till hjälp (se bilaga).
- Undersöka hur lärare förhåller sig till samhällsnormer och maktstrukturer i den praktiska undervisningen.
- Undersöka det materiella innehållet i utbildningen och hur det förhåller sig till olika samhällsgrupper.
- Undersöka i vilken mån utbildningen uttalat problematiserar samhällsnormer och maktstrukturer, och i vilken mån det finns ökad potential för detta.

Bilaga 1. Sammanställningar av tidigare granskad litteratur

Det har genomförts ett flertal granskningar av litteratur på olika lärosäten. Nedan följer en lista på all litteratur som har granskats och vilka granskningar de olika titlarna varit del av. Granskningarna presenteras i kapitel 1.4 Tidigare granskningar och projekt.

Författare och titel	Tidigare litteraturgranskningar
Adlercreutz, Axel. Avtalsrätt I (1995/2002)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv (1995 års upplaga) Likabehandling på pappret? (2002 års upplaga) Juris kandidatprogrammet ur ett genusperspektiv (senare upplaga)
Adlercreutz, Axel. Avtalsrätt II (2010)	Likabehandling på pappret? (2010 års upplaga)
Agell, Anders. Testamentsrätt (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Agell, Anders. Äktenskap, samboende, partnerskap (1996 och 2008)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv (1996 års upplaga) Juris kandidatprogrammet ur ett genusperspektiv (senare upplaga) Likabehandling på pappret (2008 års upplaga med Margareta Brattström)
Andersson, Gudrun. "Myndig eller omyndig" ur Kvinnorna och rätten (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils. Kriminalrätts grunder (2010)	Likabehandling på pappret
Bernitz, Ulf & Kjellgren, Anders Europarättens grunder (2010)	Likabehandling på pappret
Bernitz, Ulf. Svensk och europeisk marknadsrätt (2009)	Likabehandling på pappret
Bogdan, Michael. Komparativ rättskunskap (2003)	Likabehandling på pappret
Bogdan, Michael. Svensk internationell privat- och processrätt (2008)	Likabehandling på pappret
Brattström, Margareta & Singer, Anna. Rätt arv (2007)	Likabehandling på pappret
Bring, Ove & Mahmoudi, Said. Sverige och folkrätten (1998)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Bring, Ove. Materialsamling i folkrätt (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Cameron, Ian & Kirilova Eriksson, Maja. An Introduction to the European Convention on Human Rights (1995/2016)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv (1995 års upplaga) Likabehandling på pappret? (2006 års upplaga)
Dahlman, Christian. Rätt och rättfärdigande (2007/2010)	Likabehandling på pappret
Ekelöf, Per Olof, Boman, Robert & Bylund, Torleif. Rättegång III (1994)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Boman, Robert. Rättegång V (1998)	Likabehandling på pappret
Ekelöf, Per Olof. Rättegång I (1990/2002)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv (1990 års upplaga) Likabehandling på pappret (2002 års upplaga)
Ekelöf, Per Olof. Rättegång II (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Ekelöf, Per Olof. Rättegång IV (1992/2009)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv (1992 års upplaga bearbetad av Robert Boman) Likabehandling på pappret (2009 års upplaga)
Glavå, Mats. Arbetsrätt (2001)	Juris kandidatprogrammet ur ett genusperspektiv
Granström, Görel m.fl. Kvinnorna och rätten (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Gyland, Christina & Lewén, Greger. Övningar i skatterätt (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Hellner, Jan. Skadeståndsrätt (1996/2006)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv (1996 års upplaga) Likabehandling på pappret (2006 års upplaga med Marcus Radetzki)
Heuman, Lars. Specialprocess (2007)	Likabehandling på pappret
Hästad, Torgny. Köprätten – och annan kontraktsrätt (2009)	Likabehandling på pappret

Häthén, Christian. Stat och straff (2008)	Likabehandling på pappret
Inger, Göran. Svensk rättshistoria (1997)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Jansson, Karin. "Kvinnofrid ur olika perspektiv" ur Kvinnorna och rätten (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Jareborg, Nils & Zila, Josef. Straffrättens påföljdslära (2010)	Likabehandling på pappret
Jareborg, Nils. Straffrättens ansvarslära (1994)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Jareborg, Nils. Straffrättens gärningslära (1994)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Källström, Kent & Malmberg, Jonas. Anställningsförhållandet (2009)	Likabehandling på pappret
Källström, Kent & Malmberg, Jonas. Anställningsförhållandet: inledning till den individuella arbetsrätten (2013)	Civilrätt ur ett normkritiskt perspektiv
Lehrberg, Bert. Praktisk juridisk metod (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Lindblom, Per-Henrik (red.). Två uppsatser (1992)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Linderfalk, Ulf (red.). Folkrådet i ett nötskal (2006)	Likabehandling på pappret
Lodin, Sven-Olof, Lindencrona, Gustaf, Melz, Peter & Silfverberg, Christer. Inkomstskatt Del 1 & 2 (2009)	Likabehandling på pappret
Mattson, Nils. Skattepolitik (1995)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Maunsbach, Ulf & Wennersten, Ulrika. Grundläggande immaterialrätt (2009)	Likabehandling på pappret
McCoubrey, Hilaire & White, Nigel D. Textbook on Jurisprudence (1998)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Melander, Jan & Samuelsson, Joel. Tolkning och tillämpning (2003)	Juris kandidatprogrammet ur ett genusperspektiv
Mellqvist, Mikael & Persson, Ingemar. Fordran & skuld (2007/2011)	Likabehandling på pappret (2007 års upplaga) Civilrätt ur ett normkritiskt perspektiv (2011 års upplaga)
Millqvist, Göran. Sakrättens grunder (2009)	Likabehandling på pappret
Modéer, Kjell Åke. Juristernas nära förflutna (2009)	Likabehandling på pappret
Nordell, Per Jonas. Marknadsrätten – en introduktion (2008)	Likabehandling på pappret
Oja, Linda. "Magimålens aktörer" ur Kvinnorna och rätten (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Pelin, Lars. Internationell skatterätt (2006)	Likabehandling på pappret
Ryberg-Welander, Lotti. Ersättning vid sjukdom (2008)	Likabehandling på pappret
Saldéen, Åke. Barn och föräldrar (1997)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Saldeen, Åke. Barn- och föräldrarätt (2009)	Likabehandling på pappret
Sandström, Torsten. Svensk aktiebolagsrätt (2007)	Likabehandling på pappret
Sigeman, Tore. Arbetsrätten – en översikt (2010)	Likabehandling på pappret
Sigeman, Tore. Arbetsrätten. En översikt av svensk rätt med europarätt (1995)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Simmonds, Nigel E. Juridiska principfrågor - rättvisa, gällande rätt och rättigheter (1988)	Likabehandling på pappret
Simmonds, Nigel. Juridiska principfrågor (1986)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Sterzel, Fredrik (red.). Rättsstaten - Rätt, politik och moral (1994)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Strömberg, Håkan & Axberger, Hans-Gunnar. Yttrandefrihetsrätt (2004)	Likabehandling på pappret
Strömberg, Håkan & Lundell, Bengt. Sveriges författning (2007)	Likabehandling på pappret
Strömberg, Håkan. Normgivningsmakten (1997)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Strömberg, Håkan. Speciell förvaltningsrätt (1995)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Strömholm, Stig. Rätt, rättskällor och rättstillämpning (1996)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv
Warnling-Nerup, Wiweka & Bernitz, Hedvig. En orientering i tryckfrihet & yttrandefrihet (2009)	Likabehandling på pappret
Zweigert, Konrad & Kötz, Hein. An introduction to Comparative Law (1992)	Juristutbildningen ur ett genusperspektiv

Normkritisk granskning av övningsexempel på juristutbildningen i Göteborg

Erik Mägi

Rapporten redovisar en normkritisk granskning av juristutbildningen i Göteborg som utförts på uppdrag av Juridiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Granskningen har omfattat grundutbildningens övningsexempel och hur dessa förhåller sig till kön, könsidentitet eller könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsförmåga, sexuell läggning, ålder samt klass/socioekonomisk tillhörighet.

Granskningen visar att i utbildningens övningsexempel är män, nordiska personer, vuxna personer samt personer i mellan och högre klass/socioekonomi överrepresenterade. På motsvarande sätt är kvinnor, utomnordiska personer, unga och äldre personer samt personer i lägre klass/socioekonomi underrepresenterade. Andra samhällsgrupper förekommer endast marginellt och är mer eller mindre osynliggjorda. Det gäller transpersoner, religiösa personer, personer med funktionsnedsättning samt personer från länder utanför västvärlden, personer som är utsatta för rasism och personer som tillhör nationella minoriteter. Däremot förekommer homosexuella eller bisexuella personer i ungefär lika stor omfattning som i befolkningen. Granskningen visar även att utbildningens övningsexempel framställer män som mer aktiva, som mer självständiga samt mer i offentlig sfär jämfört med kvinnor. Samtidigt framställs nordiska personer, vuxna personer samt personer i mellan klass/socioekonomi oftare som neutrala samt personer i högre klass/socioekonomi oftare som positiva.

Sammantaget bidrar utbildningens övningsexempel till att upprätthålla föreställningar om "vita" nordiska och sekulära vuxna (cis)män utan funktionsnedsättningar ur mellan och högre samhällsklasser som norm samt med högre status och större betydelse. Juristutbildningen brister därmed i att spegla samhällets mångfald, i otillräcklig mån framställer olika samhällsgrupper jämlikt samt riskerar att exkludera olika grupper av juriststudenter. Rapporten diskuterar och för fram förslag på åtgärder för att öka kvaliteten på juristutbildningen i dessa hänseenden.

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN